

Донія Гуменна

НЕБЕСНИЙ
ЗМІЙ

Докія Гуменна
НЕБЕСНИЙ ЗМІЙ

DOKIA HUMENNA

THE CELESTIAL SERPENT

Fabulous prehistoric Tale

New York

1982

RESEARCH SOCIETY
FOR UKRAINIAN TERMINOLOGY

ДОКІЯ ГУМЕННА

НЕБЕСНИЙ ЗМІЙ

Фантастична повість
на тлі праісторії

Нью-Йорк

1982

НАУКОВО-ДОСЛІДНЕ ТОВАРИСТВО
УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Обкладинка: фрагмент композиції на
одній плиті Кам'яної Могили.
(М. Рудинський, „Кам'яна Могила”, таблиця IV.)

Copyright ©1982 by Dokia Humenna
Library of Congress Catalog Card Number: 82-50001

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Повість **НЕБЕСНИЙ ЗМІЙ**, що оце маєш, Читачу, в руках, починається і кінчається в межах одного відтинку прадавньої історії України. Конкретно: кінця третього й початку-середини другого тисячоліття до нашої ери. Іншими словами — переходною добою від каменю до металу. Найновіші дослідження виявили, що в той час між Дніпром і Волгою проживала людність, яку за її головною ознакою, — похованням глибоко у землі, — названо в археології стародавньоямниками або просто ямниками. Ця рухлива людність і вважається предтечею багатьох культур, що згодом виникли на велетенських просторах Євразії.

Май, Читачу, на оці, що ця повість — спроба відтворити добу, віддалену від нас на чотири з половиною тисяч років, коли ще не було ні слов'ян, ні греків, ні індусів тощо-тощо-тощо, ані мов цих численних народів. Встановлено, що в середині другого тисячоліття до нашої ери предки сучасних європейських народів — венеди, кельти, германці, балти та інші — говорили спо-

рідненими діалектами єдиної, всім зрозумілої мови. (До-
дамо для орієнтації, що не було ще й скитів, які виходять
на арену історії лишень на початку першого тисячоліття
до нашої ери, у ранньому залізному віці.)

Авторка, себто я, поставила собі завдання відтво-
рити обставини того часу за даними, що їх постачає ар-
хеологія, та зрозуміти й уявити історичну вагу цього
відтинку нашої історії для нащадків — нас, сьогодніш-
ньої й майбутньої України. Та одночасно для широкого
світу. Щоб якимось охопити цей велетенський процес по-
ширення єдиної мовної системи (індоевропейської) від
берегів Атлантики до Індії, я вдалася до фантастично-
казкових засобів і образів. Проте, у моїй творчій лабора-
торії зберігається перелік джерел, — з яких наукових
праць що взято. Отже, хоч це й фантастика, автор опира-
ється на тверді факти.

Тому, читаючи цю книжку, не треба брати її за під-
ручник історії чи археології, чи мовознавства, а слід пам'ятати, що це — індивідуальна візія автора на основі
документальних дослідів науки, але під кутом бачення
самого автора.

Подаю два приклади такого злутування фактів та
фікції в цій повісті.

Перший. Є на півдні України унікальна історична
пам'ятка, Кам'яна Могила. Цю Кам'яну Могилу я й узя-
ла за основу для сюжету повісти, що став кістяком всієї
побудови твору. Це — моя індивідуальна творча заба-
ганка. А ось — науковий аспект:

У монографії найвидатнішого дослідника цієї істо-
ричної пам'ятки, М. Рудинського, читаємо:

*„Серед незчисленних пам'яток найдавнішої історії
України... цілком виїняткове місце належить так званій*

Кам'яній Могилі на Мелітопільщині.

Горб Кам'яної Могили являє собою виїнятковий утвір природи... Це — своєрідний кам'янистий острів серед могутньої колись ріки, який... опинився на поверхні заплави ріки Молочної у вигляді високого піщового горба, вкритого камінням. (ст. 5.)

... Кам'яна Могила... одна з найвидатніших пам'яток нашого степового півдня, — українського Надозів'я, що зберігає на своїх кам'яних плитах справді виняткові твори первісного мистецтва й відбитої в ньому ідеології давніх насельників її околиць.

... Під великими кам'яними брилами... утворилися численні гроти і навіси, створивши химерні нагромадження каміння. Там виявлено понад п'ятдесят окремих знахоищ із наскельними рисунками із різними сюжетами зображень, виконаних у різній техніці. В цілому вони являють собою справжній музей стародавнього образотворчого мистецтва виняткової наукової ваги, якому трудно підшукати щось подібне. (ст. 16.)

... Темні, вкриті навислими кам'яними брилами гроти і сховища під скелями і серед каміння стали місцями таємничих релігійно-магічних відправ... Художнє оформлення того чи іншого навісу чи гроти могло бути утвором коли не однієї людини, то групи осіб, з яких складався на священній горі певний колектив, що мав на ній свій санктуарій. (ст. 130.)

Різноманітністю способів виконання рисунків, зосередженням петрогліфів одного стилю і однією технікою в певних місцях території Кам'яної Могили, а головне, витриманою манерою наносити рисунки не на зовнішній поверхні скель чи плит... а виключно на стелях і карнизах гротів і по краях навислих брил Кам'яна Могила займає цілком осібне місце серед інших, близьких їй часом і характе-

ром, пам'яток.

Своєрідність знаходища полягає в ніде ще неповтореному... багатстві лінійно-геометричних елементів у примхливому подекуди поєднанні їх із елементами зооморфного і антропоморфного порядку... (ст. 132.)

...Кам'яна Могила з її петрогліфами є пам'яткою певного історичного часу... Петрогліфічний комплекс Кам'яної Могили є в якійсь своїй частині одним із проявів того світогляду, який складався в межах широкого культурно-історичного пояса, що простягся через Старий Світ між Індією і європейським узбережжям Атлантики.

Цілком не виключено, що в комплексах наскельних рисунків Кам'яної Могили, розташованій серед степів українського півдня — в зоні просування частини індоевропейців на захід — залишилися якісь сліди спільної для них епохи" (ст. 140.)

(М. Рудинський. Кам'яна Могила. В-во Академії Наук Української РСР. Київ. 1961.)

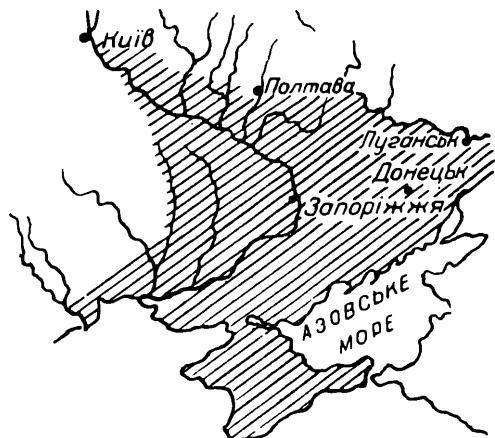
Ось що каже інший дослідник (скорочено):

У долині ріки Молочної (навколо Кам'яної Могили) останніми роками розкопано 194 курганів. Їх було далеко більше, але вони розорані і виявляються лише на свіжій ріллі плямами світлого глиняного викиду з могил. У цих курганах, виявилось, були поховані люди стародавньоюмної, катакомбної та зрубної культур. Найчисленніші — стародавньоюмноики. Вони ж — будівники курганів, бо їх поховання — основні, а вже впущені в кургани окремі могили — катакомбні. Ще менше зрубних.

Дослідники вважають, що ці племена, кінця енеоліту і ранньої бронзи, стародавньоюмноики й катакомбники, вони й були творцями петрогліфів на стелях грот Кам'яної Моги-

ли, їхнього святилища.

(О.І. Тереножкін. Кургани в долині ріки Молочної. Збірник „Археологічні пам'ятки Української РСР”, том VIII, 1960, ст. 3-16.)

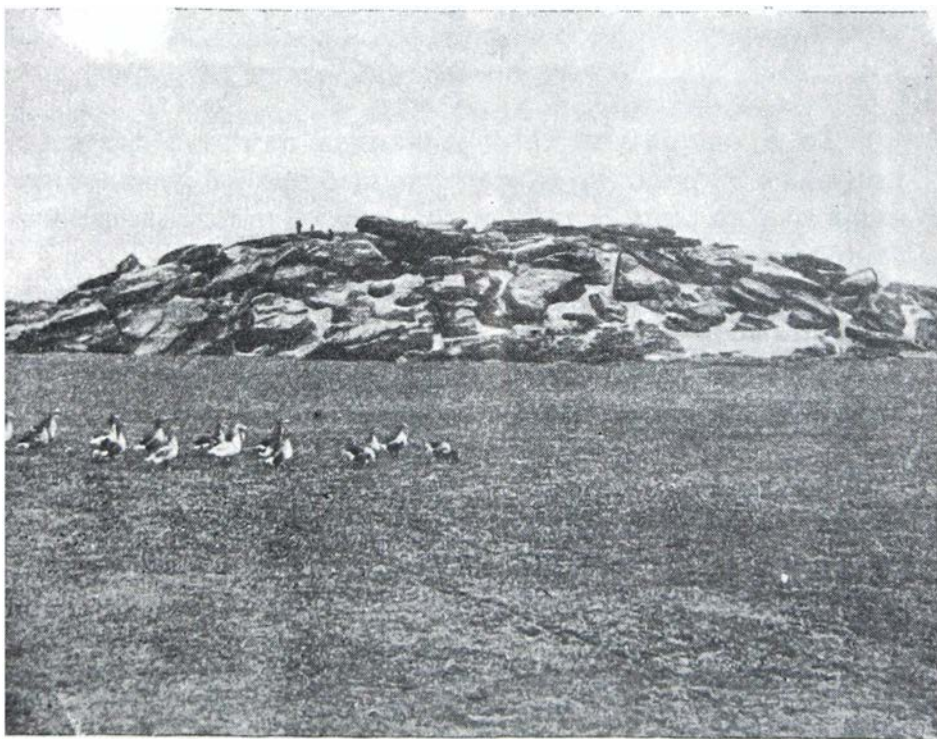
То я питаю: чи така унікальна пам'ятка далекого минулого України не варта того, щоб про неї різні автори написали не одну, а кілька повістей? Я тільки пропоную перший скромний внесок.

Другий приклад. Те ж можна сказати й про іншу лінію повісти — освоєння коня та вершництво. Цей комплекс дуже широко розробляють науковці у різноманітних аспектах та розрізах, також і археологічному. Авторка ж НЕБЕСНОГО ЗМІЯ, себто я, робить цю тему наріжним каменем свого задуму і оформлює у „досліді експедиції гостей із Космосу”. Та й чому б не покористатися мальовничими фактами, що постачає величезна література про „невідомі летючі предмети”? На свій лад. Чи є які заперечення?

Може досить цих прикладів, щоб зорієнтувати читача, що він побачить, розгорнувши цю книжку.

Щождо мовних елементів, слів і слівець, вкраплених там і там на сторінках повісти, то з притиском підкрес-

люю, що я, авторка, не назбирала слів із випадковим звучанням для здогадного відтворення словника мовлян третього-другого тисячоліття до н.е., а вишукую і групую корінні, притаманні тій добі, в душі мітотворчого уявлення, у гущі магічного мислення, що могли б бути у вжитку в мовлян тієї доби. Це — моя стежка. Нікому її не накидаю, але незмінно обстоюю, бо вважаю, що цим ключем відмикаються двері до наглухо забутого світоуявлення наших предків, замуленого пізнішими нашаруваннями.

Так водиться, що автор у вступному слові комусь за щось дякує. Дякую і я.

Стародавнім творцям петрогліфів у гротах Кам'яної Могили та сучасним дослідникам її, що через чотири з половиною тисяч років знайшли їх та показали світові, — за те, що нав'яли моїй уяві ідею відтворити нашу далеку минувшину згідно з науково виявленими фактами та моїм відчуттям і тямом у серпанку казки.

А ще дякую п. Антонові Івахнюкові за цінні поради під час виготовлення цієї книжки до друку.

Авторка

1. У СТЕПУ, СЕРЕД ПАХУЧИХ ТРАВ

Зорі посхилялися так низько, що можна хапати їх руками. А місяця нема. І якби не засіяне золотим просом небо, то вважай, що світ проковтнула п'ятьма. І через усю цю зоряну січку пролетів небесний змій із довгим вогнистим хвостом. Десь і зник умить. Там, за степовою могилою.

— О, до нас у гості дракон! — сказав хтось і в відблиску багаття можна впізнати, що то — рябий Зевс. Він завжди має щось сказати, проханий чи непроханий.

У темряві чутно, як пирхають коні, ремигає рога тизна. Не розбереш — дуже близько, чи дуже далеко. Табуни їх, череди. Та й правда! Як розібрати? У безкрайому степу, серед трав вище голови, серед буйних, де й верхівець сховається з головою. Ото тільки будяки повистромлювали висско свої фіялково-бузкові корони, розкорінені царі цього птахо-лисо-заячого степового царства.

Та й пастухів тут не бракує. Є тут і Тур, і Стрий, і Бог, і Рудра, і Волос, і Скуть, і... Оце ж і сидять вони навколо пригаслого багаття. Ой, скільки то всякої бувальщини наслухаються ці нічні ватри доегими вечорами-ночами! От і тепер...

— Як я був малим, — починає рудий здоровань Індра, — то жив ще тоді велетень Рудра. От виїхав він у сонячній колісниці на бій із таким самим змієм, як ото пролетів, та й билися вони три дні. У того змія було двадцять голів, що дихали вогнем, а ніг було може зо сто... І... Ану, поскоч, Дію, у яроч та назбирай там хмизу, — перебив Індра сам себе, звертаючись до білявого хлопчини, що слухав із роззявленим ротом та боявся втратити хоч одне слово. — І ти, Ярїйку, — до другого такого ж хлопчини із вихростою чуприною. — То кажу вам, мої братове, від того дракона йшов такий жар, що... ніяк...

Хлоп'ята неохоче підвелися й уже не чули, що було далі із тим страшним драконом. „Нічого! — потішив себе Яр. — Дядько Індра про драконів не раз розказував і ще розкаже, бо й сам із драконом бився, як той покрав був корови. Шкура з того дракона ще й досі валяється під горою, он там біля печери...”

Коли Дий і Яр повернулися з великими оберемками хмизу, вони побачили біля ватри якогось старенького дідка. Звідки це такий? Сухенький, сива куца борідка, а за плечима — настромлений на кийок вузлик. Якийсь подорожній. Вже й назвався. Твастрó.

— А якого ти, діду, роду-племени? — розпитують пастухи дивного дідуся, що — ні сіло, ні впало — звідкілясь тут узявся. Адже всяк до якогось роду належить. Всі вони, оці, що сидять навколо вогню, знають, що вони — с в а р о ж и ч і. Тато їхній — С в а р о г, і дід, і прадід. А про такого дядька, А с п а р у к а, ніколи не чули.

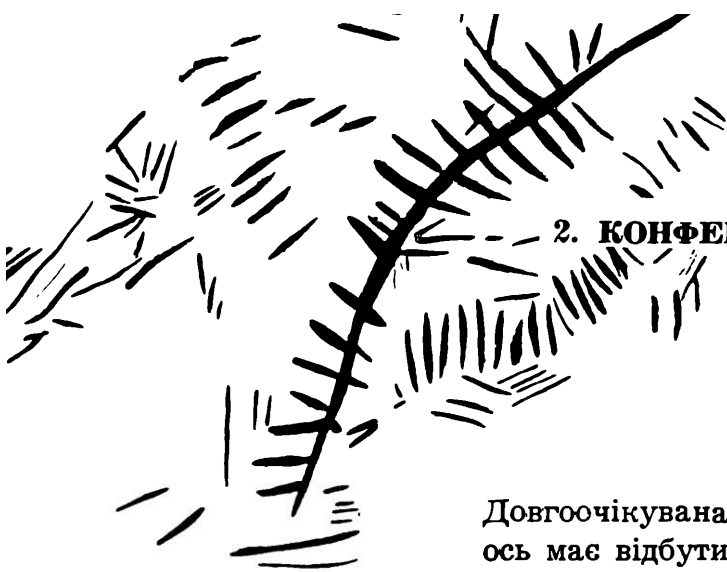
Тим часом дідусь уже гарненько вмостився біля вогнища і розказує, що він із далеких сторін, із схід-сонця, там — може чули? — на вербах золоті груші ростуть... — А де ж така країна на схід-сонця? — Чи чували про

цар-дівицю, жар-птицю? — А яка вона? — Та лице дівоче, а як розпустить крила, то райдугною мерехтить, сонце застує . . .

От, якби побачити хоч раз ту цар-дівицю із жар-крилами, — думає не один.

Ярійко ж запалився найбільше. Він має дев'ять років і всього хоче. Побачити цар-дівицю і людину-коня, і людей із собачими головами, і хоч би одним оком підглянути, як то чудесні коні везуть ранкове сонце . . . Хотів би все побачити водночас, увесь світ облітати, одночасно всюди бути. І здається йому, що він летить-летить, десь вниз-вниз і ніколи не досягає дна . . . Сон зморив Ярійка і далі він уже нічого не чув.

2. КОНФЕРЕНЦІЯ

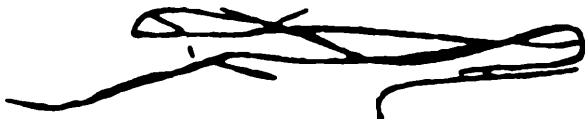
Довгоочікувана нарада ось-ось має відбутися. Вже прибули дослідники з усіх кінців, члени експедиції. Ще тільки нема з-над Північної Чорноморщини. Але він уже в дорозі, вже його повітряний корабель висилає радіохвилі...

База експедиції розташувалась на висоті тисяча миль над плянеткою Землею. Щоб скласти думку про цей гігантський космічний корабель, може варто побачити в уяві невеликий хутір із прибудовами, із городом, де ростуть усякі там салати. База ця може прийняти на свій поклад удвічі більше повітряних кораблів, ніж маємо тут дослідників.

Що це за експедиція? Звичайна собі, одна в ряді інших. Мета її — обстежити певний обшир плянети Землі. Які істоти тут живуть? Яка їх природа? Як думають? (І чи думають?) Які ззовні? Які між ними складаються взаємини? Що їдять? У що вдягаються? Голова експедиції не пояснила цілком, чому вибрано для цієї експедиції саме цей куток плянети, — але ось може в перебігу доповідей та дискусій на конференції це з'ясується.

Серед присутніх можна помітити дослідників з-над

Дністра, з Дунайщини, з берегів Дніпра, з Карпат... У дальших рядах визирають вчені голови, що прилетіли з-над Уралу, з-за Каспію та з Закавказзя. Ще нема тільки з Північної Чорноморщини. А-а-а, ось і він! Скоро конференція почнеться.

Коли мала зірочка виринула з небесних просторів і зробилася блискучою кулею, а потім — чималою округлістю, вона легко влетіла на широку плятформу, осіла, а тоді розсунулися стіни сферичної будови і звідти вийшов ще зовсім молодий чоловік. Ще навіть не привітавшись, він вигукнув:

— То такі наївні діти!

Цей свій вигук він вияснить згодом. Тим часом усі збираються у круглій конференційній залі із просторим екраном на всю округлість. Сніжнобілі стіни, кутів нема, світло — невідомо звідки. Двері виникають і зникають, — стіни роз'єднуються і без сліду розриву зливаються. Де тут початок, а де кінець? Але ця імітація вічності не вражає учасників конференції. Кожному кортить якнайскорше розповісти про свої перші вражіння від дорученого сегменту теми, запланованої для всієї експедиції. Бо ця непомітна зеленкаво-блакитна плянетка Земля тільки здалека видається піщинкою, клаптем глини, в кращому випадку — скелею. І хто ж міг би думати, що на ній буває таке різноманітне життя?

У вступному слові на початку конференції голова, Адіті, подає таку довідку: були ми тут вже не раз, а востаннє, — як розтавав льодовик і де-не-де бродили гуртки живих істот у звіриних шкурах. Це — приблизно п'ятнадцять-десять тисяч років тому... на земне літочислення.

Почалися звіти. Замиготіли на екрані видава.

Ось на всю просторінь екрану випливає велика ріка. Не ріка — море. А довкола на островах та острівцях уже жевріє життя. Щось там росте... Ні, не просто собі бур'ян, а то — їстівне зело з колосками та зерном у колосках. Е, та не само воно росте, а ось і людність! І що вони роблять? Кремінними ножами зрізують дозрілі колоски та тут же руками виминають із колосків зерно у подоли, а хто — у решета. Люди ці гарні, з довгастим обличчям, тонкими рисами, стрункі, делікатної будови. А що то за одяг на них? Невже тканий? Що кольористий, то видно. Ні, плетений, з вовни... До того ж — скільки на них усяких прикрас: це — намисто з кольорового каміння, а це — з мушлів... А то ніби з перлів? Ну, а це просто таки з ягід...

За цією картиною напливає на екран друга. Якись горби, порослі зеленою травою та кущами, а подекуди й деревами. Але що дивно — з цих горбів виходять люди, таки справді люди, не якись кроти. А то не горби, то житла. У тих горбах-землянках — ціле господарство, тепле й зручне мешкання. І для себе, і для кози... Воно таке давнє, що за цей вік над ним встигли повиростати високі дерева...

І як то дивно бачити поруч великі красні чотирикутні доми із стінами, що вже здалека приваблюють зір своїми розмашистими яскраво-оранжовими із чорною лямівкою меандрами, спіралями та іншими вигадливими хвилястостями. Що за естети живуть тут?

Це вже інший дослідник показує на екрані, щб побачив він на Дністрі. Пояснює: це також новий кам'яний вік, неоліт, як і попередні сцени. Ці люди також зрізують колоски кремінними ножами, але бачите, — вже трохи заокругленими...

Це ще також неоліт, але зверніть увагу, скільки в цьому побуті закладено довжелезного попереднього досвіду! Ці люди вже будують своє селище за наперед визначеним задумом, хати стоять колом, усередині — майдан для свійських корів, овець та кіз. А за цим селом-сонцем — лани, зелені оброблені поля. Собаки тут почувують себе більшими господарями, ніж їхні побратими, люди. Гасають, шалено гавкають на непроханих, заганяють товар куди треба. Як би то було без собак?..

Доповідач так захопився, що давно перебрав свій час. Він уже скінчив опис внутрішнього укладу житла, вже пустився був з'ясовувати вірування та звичаї цього благословенного кутка земної кулі, описувати ігри-обряди та свята, а надто — звідки ця блискуча культура бере свій корінь... Так захопився, аж забув додати, що це ж, власне, екран уже показує початки мідного віку, енеоліт...

А що це за чарівна картина?

Посеред широкої бурливо-клекітливої ріки випинаються острови й острівці, скелі. На цих острівцях-скелях бачимо якесь зовсім інакше життя. Тут уже не видно округлих селищ із масивними хатами, ані городів-нив біля води. Мешканці тутешні не сіють і не збирають зерна. Та й нащо їм? Тут і так природа достачає всього: і риби, і звірини, і пташні, і горіхів, і ягід усяких. А зате які майстри живуть тут! Яке прекрасне кістяне та кам'яне знаряддя виробляють! Вистачає для всього довкілля. За такі ножі, молоти, сокири, тесла й долота, за всякі там шкрібачки та голки з вушками люди з мальованих хатів нанесуть усього, ще навіть і більше, ніж треба.

— Це — дніпрові пороги, — пояснює дослідник. — Культура зовсім інакша, ніж попередньо бачені. Ці люди мають відмінний родовід і своєрідний фізичний тип. Як

бачите — високі, масивні, лиця їх широкі, чоло високе. Це — нащадки попередніх тутешніх мешканців, сучасників льодовикової доби, кроманьйонців... Заслужена стара європейська раса, автохтон...

І цьому дослідникові не довелося довго говорити, бо екран уже заповнений чимось іншим.

— О, знов якась розкіш! — ахнули зібрані в залі.

Зеленкувате море відбиває у собі небо, ліси, гори. — А зверніть увагу, — підкреслює черговий доповідач, — що це ще якісь інакші племена, інакша культура. Ці кримчаки просто замилені в камені. Вони навіть своїх небіжчиків ховають у кам'яних скринях та ще й розмальовують ці скрині всередині... Але от посуду виробляти не вміють... Не бачив я там посудини ані формою цікавої, ані орнаментом... А що плекають? Свині.

Кожен дослідник намагається відтінити і показати особливості тієї культури й того краю, де він провадить свої досліді. Хоч це й час пізнього неоліту в одному кутку, а в другім уже мідного віку, хоч і накреслюються відміни в кожній групі рідкозаселених просторів, але й крізь ці відмінності проступає спільність рис: ця досить нечисленна людність вже знає первісне хліборобство, початки скотарства, живе серед непочатих багатств у басейнах великих рік, у широких степах, біля моря і гір, повних усякої лісової, степової та водяної поживи...

Дійшла черга й до того, що прибув на конференцію найпізніше. До нього голова експедиції, Адіті, звернулася із особливим підкресленням:

— Ну, тепер розкажи ти!

Всі звернули на це увагу. Чому таке вирізнення?

Дослідник Північної Чорноморщини найперше показав на екрані ту сцену, що нею починається перший розділ цього повістування. Темна-темнюща ніч. Табуни

коней. Пасуться, пирхають. А біля вогнища сидять пас-тухи, все молоді, здорові хлопці. Пролітає небом огниста куля, а за собою залишає довжелезного жовтогарячого хвоста.

— Отже, — далі веде дослідник, — приземлившись за могилою, я прибрав того вигляду, що мені рекомен-дувала Адіті, і за півгодини підійшов до ватри, — такий собі сивенький дідок із кийком, із вузликом, що теліпа-ється на тому кийку. Оце, мовляв, іду до свого роду-племени, та трохи зблудив... Побачив ватру... Я — Твастрó із племені Аспару́ка. Оце йду з далекого краю, шукаю своїх родичів. Словом, щось там плів. Скорочу-юсь...

— Ні, ні, — запротестували в залі. — Ти говори все так докладно, як почав!

— Гаразд! Кажу їм: „Колись мій дідуньо, як був ще парубком, отаким, як оце ви, хлопці, за щось там не помирився, зібрав ватагу таких самих шибайголів, як сам, пообіцяв їм сім кіп золоторогих волів, зайняв уночі гарний табунець та й подався з ними безвісти. Шука-ти...

„А чого? — вихопився один із них, казали на нього Скуть

„Чого шукати? А була така поголоска, що десь у далекому царстві, за горами, за долинами, за синіми морями живе цар-дівця несказаної краси. Як хоче, то обертається на жар-птицю із сяїстим різнобарвним пір'ям. Хто побачить тую птицю, то все на світі забу-де... От і поскакали вони на бистрих конях тую жар-птицю шукати. А що з того вийшло? Недалеко загна-лися. Напали на них ворожі племена, одних посікли, а другі вискочили з халепи. Коли опам'яталися, то були вже далеко, відрізані, назад не проб'єшся, кругом чу-

жина. Та й так та ватага й застряла там десь, ген-ген у чужому краю...

„Довге твоє казання, Тва́стре, — перебив моє повітування другий, що звався Вовчик. — А що ж жар-птиця, красна дівиця? Є вона на світі, чи нема її?

„Ат, щоб йому та бодай йому! Ніхто їм не сказав, що тую жар-птицю-діву стереже лютий дракон. Дванадцять голів у нього і з кожної голови висолоплений язик-вогонь. Па-а-алить!

„Оце ми якраз і бачили того дракона, — несміливо вставив слово один із наймолодших, що звали його Дівером. — Проте, мені здається, що в цього змія була тільки одна голова, лишень дуже довгий хвіст...”

Гучний регіт вкрив у цьому місці оповідь дослідника Північної Чорноморщини. Реготалася вся асамблея, включно з головою. Справді, діти, наївні дітлахи! Не потовпиться їм у голові, що то не змій, а звичайний космічний корабель малого калібру, літальний апарат. Летить швидше за вітер, хоче — світиться як сонце, а хоче, то зникає з овиду... та що ж тут дивувати? Вони ще не вийшли з кам'яного віку...

— Ні, помиляєтесь, — заперечив Твастро. — Я там серед них чимало вештався, то можу сказати, що мідь вони таки знають, тільки вважають її за камінь. Як же здивувалися вони, коли я показав їм, що цей „камінь” можна розтопити і він знову затвердне у тій формі, яку бажаєш! Я там бачив деякі дрібні вироби: перстенці, шила. Тільки не знаю, звідки вони там узялися. Десь, певно, зі Сходу... Либонь, треба вважати, що ці племена над Чорним морем увійшли вже в мідний вік і стоять на порозі бронзової доби...

— І не тільки, — докинула голова експедиції. —

Оці примітивні, наївні пастухи мають відіграти в історії цієї плянети колосальну роль. І йдеться навіть не так про розвиток металургії... Ти бачив, що вони виробляють із своїми кіньми?

— О, так! — просяяв Твастро. — Що за майстри руху! Він, такий хлопчисько-верхівець, наче злитий із конем, летить, як вітер. Він навчив коня слухатися! Отаку свавільну степову тварину! Просто дивуєшся!

— І той їхній гойний степ, — додала Адіті, — плодить та й плодить кінські табуни, нема вже де їх містити, а тому...

Голова експедиції загадково урвала фразу, що наче була на устах. Розумійте, хто як хоче!

— А якби ви почули, як вони співають! Які талановиті, здібні! Бачив я там одного хлопчину: ще й десять років не має, а яка чудесна пам'ять! Я ладен був цілими годинами слухати, як він переповідає усякі їхні неблиці. Ідеальна пам'ять! Либонь, перевершить наші апарати.

Тут Твастро сам себе перебив:

— Я маю одну ідею. Хочу взяти під мою персональну опіку цього хлопчину. Він навіть не буде знати, що його долею хтось керує. Мені здається, що ми матимемо блискучу квінтесенцію нашої праці. Я читав його думки телепатично: хоче скрізь бути одночасно, все знати, все пережити...

Не дуже було зрозуміло, що має на думці Твастро, але — диви! — голова експедиції, Адіті, ледве помітно ствердливо потакнула головою.

Далі пішли звіти, із показом на екрані, про численні племена й культури навколо Чорного та Каспійського морів, що вже більш-менш знайомі із металом — міддю, золотом, сріблом... та бронзою.

3. БАБУНЯ ДАНА

Як ще був зовсім малий, Ярійко прибігав до бабуні зі скаргами: „Бабуню, Бузько (чи там Савурко) мене набив!” На це бабуня йому порадила: „Ти не бігай до мене з такими скаргами, а дай йому так, щоб перекинувся”.

Рада була добра. Відтоді бабуня Дана стала найвищим авторитетом у Яровій душі.

Якби не бабуня Дана, то кісточки цього хлопчика вже давно лежали б разом із його матусею в могилі. Коли помирає молода мати, то малу дитину треба задупити й покласти з небіжкою в яму. Такий тут старий звичай. І його не обійдеш. То Дана це немовлятко просто вкрала. І коли небезпека минула, малий Ярійко міг уже безтурботно гратися біля подолку своєї бабуні. Вона його виховала й викохала, була за маму й за тата. А їй все здається, що це ж той самий малий Сак, її син, а Ярійків батько, отой урвиголова, що десь-кудись повіявся, що й не знає про існування Ярійка, бо малого ще й на світі тоді не було.

Хоч така Дані розрада. Оця сирота.

Бо не дуже то щасливе її, Данине, життя. Ні, навіть і через десятки років не може замиритися вона із

осоружною долею. Наче якийсь вихор вирвав її з милого оточення, із рідного нав'я лелек, і заніс у цю чужу хатусу, оточену високими кам'яними стінами... де все не таке, як удома, як у її дорогому Майдані.

У Майдані ніколи-аніколи в світі не вдушили б дитину. Там тішаться всі гуртом, як дівчина приведе мале дитя, не питають, чиє воно. А тут? Коли б не Дана... Таке ж втішне росте — і ото?... Аж страшно здумати!

А що найгостріше не злюбила вона в цій чужій стороні, то оці повсякчасні нахвалки, оці хвастоці — „о, вже подалися наші парубки у здобичницьку виправу!” Це ж ганьба! А вони хизуються, славу й честь їм піють — „які то спритні та моторні наші молодці.” Тьху! А недолітки й собі! Ще й під носом не просохло, а воно вже мріє, коли ж то й воно дочекається такої слави та приволоче собі бранку. А, все лихе, все немудре на вашу голову!

Бо такою бранкою стала й вона здобич Сварогова, отамана-князя молодецької зграї напасників. Притирили її до цієї хатуси... Голим-голісінський степ, лише камінні стіни, ані деревини, лиш хабаззя буяє вище голови. Хотіла тікати Дана, та ба: стіни високі, рови навколо глибокі, брама на замку. Від кого ж то? Видко, не тільки сварожичі на сусідів наскакують, а знайшлися й інші, ласі поживитися Свароговими добрами, — чередами, отарами, табунами... і дівками.

Хто тутечки коли чув про якийсь лан чи сад? Це нав'є, де їй довелося стати матір'ю дванадцятьох синів, зроду-віку не знало б, що́ то — садити в землю зерно й вирощувати його — якби не Дана. Остогидло їй давитися прогірклим маслом та в'яленими рештками м'ясив, що залишаються від свят — бо хліба тут не бачать і не

знають, що воно таке . . . хібащо, здобичники привезуть від сусідів-хліборобів якого награбованого міха з зерном. Одного разу вона вибрала з такого мішка жменю найваговитіших зеренець і, пригадуючи, як у рідному Майдані вчили її матері, засадила ці зеренця біля потічка. З першого врожаю, з колосочків натеребила цілу макітру добірного збіжжя. Зварила таку-у кашу, що все хатусяне жіноцтво збіглося дивитися. Одні потихеньку сміялися в кулак, мовляв, — нам то ні до чого! Спину гнути? Порпатися в землі? А другі дуже таки прихопилися й почали просити Дану, щоб і їм показала, як то це все робиться. Така ж смачна каша, та ще й з маслом! Свіжим, не прогріклим!

За її прикладом і інші сварожичанки почали вирощувати збіжжя.

Та не вельми повелося Дані з посудом. Так і не вдалося, треба признатися, порядної миски чи гладущика виліпити та випалити. У дан, на її материзні, це робиться з великими учтами, із заговорами та молитвами. Для того існує окрема свята піч. А тут? Де ж тут розташуєшся? У повстяному шатрі за стінами хатуси? Ні глини такої делікатної, ні печі, ні приладу . . . То навіть і Дана (хоч і по-своєму ліпила посуд, не гостродонний, а з пласким дном), навіть і вона нашвидкуруч оперізувала ще вогкого горщика мотузочком або прикладала паличку з намотаним на ній шнурочком. Та й виходило ж! Ні в тин, ні в ворота! І дивитися не хочеться на такого черепка!

Та перед ким тут хизуватися? Їм же не вгодиш! „Оті замороки твої, — кажуть зовиці, — негарне! А от мотузочком позначиш посудину, — воно й легше, і швидше. Мальоване, е-е . . . Треба світ-за-очі йти по глину, та малюй, та суши . . . А так — навинула шнурочок на

паличку — і гайда! Вже й сушиться на сонці. Нема чого твоїми замороками й крутовертями завертати собі голову!”

Чи ж диво, що улюбленим ділом, начебто втечею від немилої хатуси, був Дані її городець-ланок. Ще якби оце завести садок... із тих дичок яблунь та груш, що ростуть у ярках...

Ото тоді, як порастється Дана у своєму городі, біля неї раз-по-раз вертиться її внучок, Яр. А знаєте чому? Бо бабуня дуже цікаво розказує таке, чого ні від кого іншого не почуєш. Вона так яскраво малює словами, що Яр увіч бачить те велике кругле село, де прожила шістнадцять років бабуня. Хочє собі уявити Яр, яка вона була маленька та як бавилася, а Дана сама верталася думкою до свого дитинства, якого ніколи не забувала, і всі ті пісеньки, гаївки-веснянки оживали й лилися з її уст.

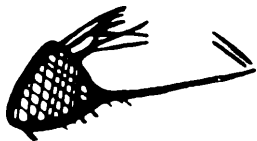
І всі ті пісеньки та приказки, що ними сипала Дана, малий Ярїйко вмить переймав. Не раз дивується Дана: яке то чуйне вухо має ця дитина! Гей-гей, чого тільки не знає Ярїйко у свої дев'ять років! Спитайте хоч би про яку колядку — всі наш Ярїйко вже давно знає. Ненаситна ця його пам'ять, все нового й нового просить.

Отож із бабуниних повістунань малому Ярові наче світ розширюється, він усе її дитинство у себе увібрав. Та й полон її, і перші роки в неволі... Наче здійснюється його палке бажання — скрізь бути водночас, все на світі бачити. Хоч трохи! Тісно йому в цьому малому світикові.

Бабуня Дана з надією поглядає на свого внука. В голові їй ворухиться одне бажання, вона ще й сама собі

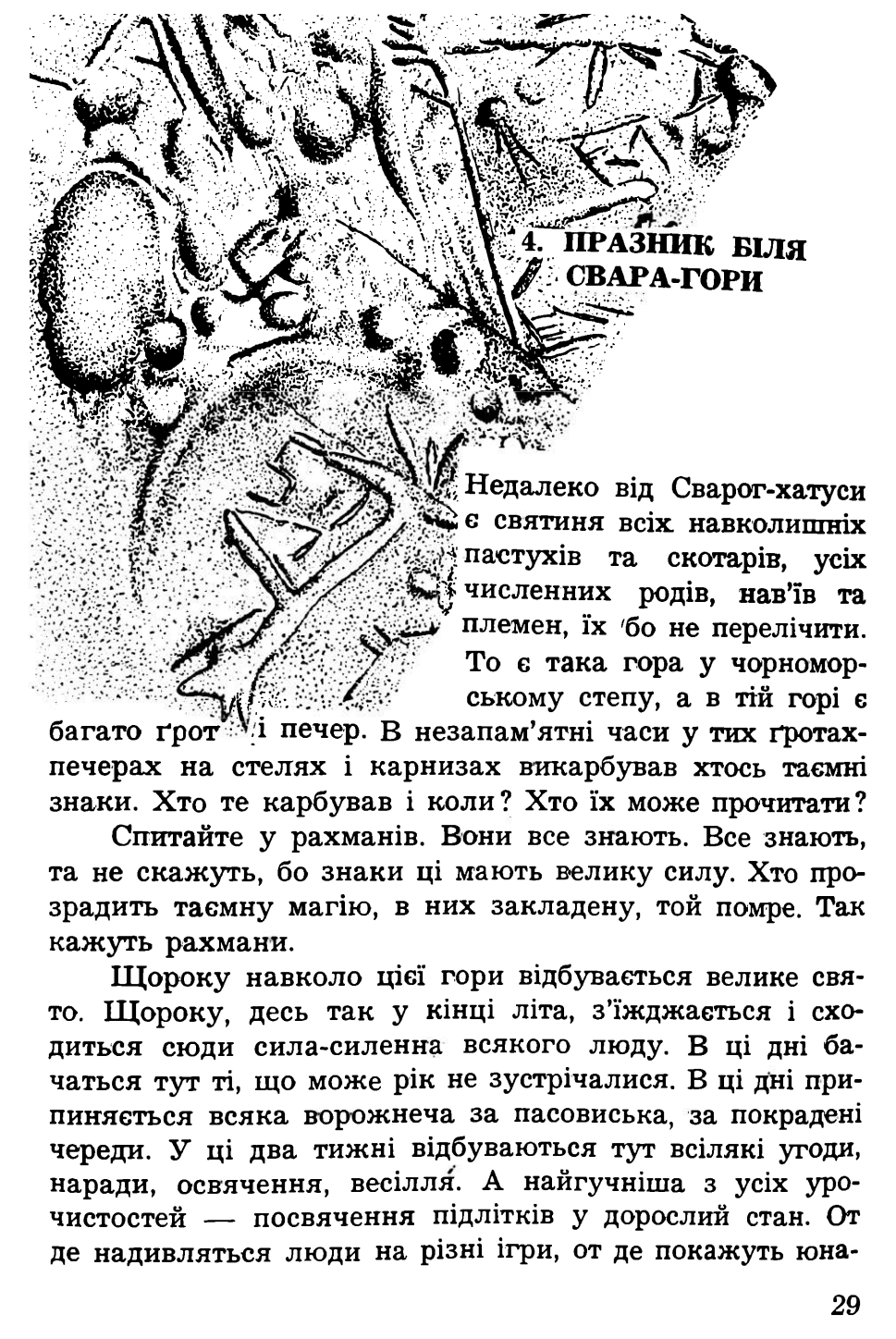
не може вилити того в слова . . .

А що знав би Яр без бабуниних оповідань про великий Сварогів рід, про її синів та внуків? Безперестань говорить про них бабуня, журиться. Деякі часом навідуються, деякі присилають вісті з далеких країв. А від деяких і чутки нема. Де вони? Чи живі-здорові? Чи ворони в пісках-пустелях розклювали? Чи десь в укріплених хатусах позамикалися? Ой, коли б швидше вирости та всі краї облітати, всіх своїх братів, стріїв, дядьків побачити!

От чому дев'ятилітній Яр наставив вуха, коли почув від мандрівного дідка про Аспарука-рідню, про жарптицю, про цар-дівицю? А що то воно таке — цар?

4. ПРАЗНИК БЛЯ СВАРА-ГОРИ

Недалеко від Сварог-хатуси є святиня всіх навколишніх пастухів та скотарів, усіх численних родів, нав'їв та племен, їх бо не перелічити. То є така гора у чорноморському степу, а в тій горі є

багато гротів і печер. В незапам'ятні часи у тих гротах-печерах на стелях і карнизах викарбував хтось таємні знаки. Хто те карбував і коли? Хто їх може прочитати?

Спитайте у рахманів. Вони все знають. Все знають, та не скажуть, бо знаки ці мають велику силу. Хто прозрадить таємну магію, в них закладену, той помре. Так кажуть рахмани.

Щороку навколо цієї гори відбувається велике свято. Щороку, десь так у кінці літа, з'їжджається і сходиться сюди сила-силенна всякого люду. В ці дні бачаться тут ті, що може рік не зустрічалися. В ці дні припиняється всяка ворожнеча за пасовиська, за покрадені череди. У ці два тижні відбуваються тут всілякі угоди, наради, освячення, весілля. А найгучніша з усіх урочистостей — посвячення підлітків у дорослий стан. От де надивляться люди на різні ігри, от де покажуть юна-

ки свої розмаїті здібності.

Кожен хлопчисько вмiє якусь майстерну штуку. І все те вважається даром від деви́в. Всі ті ігри це не просто собі грища, а справжні священні церемонії, що через них має пройти кожен юнак, щоб заслужити право вважатися повноцінним дорослим.

От чому всі ці племена — свароги, тури, ярили, перуни, стрії, дівери, боги, зевси та незчисленні інші, тут не згадані — зійшлися на річну учту, припинили всякі чвари-порахунки між собою. З'їжджаються возами, гарбами, верхи на конях; степами серед високих трав, де дорогу треба читати на небі; стежками вздовж рік; ріками-переправами; і навіть морськими шляхами. Тут твердо пам'ятають, що всі вони — діти одного предка. То не важить, що уявляють його по-різному. Одні уявляють небом, другі — сонцем, треті — громом-блискавкою, четверті — усім колом небесних світил, зодіяком; а ці . . . Ці так, як і спільні для всіх із глибини віків предки, — величезним добродієм-биком, таким завбільшки, як гірський кряж. Либонь, ще більшим. Бо ластівка цілий рік летить між рогами бика-добродія, а озера то його очі.

Степ навколо Свара-гори широкий, всім є місце, є де розміститися шатрам та наметам. Не лишень оці численні бузувіри різної масти облягли Святу Гору. Прибули й купці на верблюдах із-за гір та пустель. І чого тільки не понавозили далекі гості! Такого, що й не снилося. Для хазяїв й газд — добренні сокири та ножі з червоного каменю, що має ще й іншу назву — мідь. Для господинь і гощ — усяке пахуче коріння, олійки, тонкі намітки і малиновий шовк. А для дівчат — намисто з червоних, синіх, зелених та фіялкових самоцвітів, срібні й золоті обручки, перлисті заморські мушлі і навіть бурштин. Вибирай, чого душа бажає!

Бо й дівчата на це велике свято поприходили та поприїжджали з близьких та далеких хатус, хуторів і осель. Це й їх день. Показ наречених. Не одна на цьому святі „десь губилася”, не одна верталася вже не до своєї оселі. Як якийсь парубок назорить собі дівчину та вхопить її за руку та силоміць приведе до Свара-гори, до рахмана — і той доторкнеться їх обох своїм магічним берлом, — то пручайся, дівчино, не пручайся, а вже не маєш права відмовитися від своєї долі. То вже воно так здавна ведеться, що дівчина вбирається у все своє найкраще, — може тут біля Святої Гори зустріне оту свою долю . . .

А там он б'ють руками господарі, відбувається завзята міньба бузівками та гачурами. Дійшовши згоди, попередній господар через полу передає оброть чи налигача новому, тоді сідають під возом у холодку запивати могорич.

Та нема жадного господаря, щоб хоч раз не перевів худобу через святий вогонь, що он там горить протягом усього свята на взгір'ї.

А оце повз ятки з заморськими дивами йде бабуня Дана, веде за руку свого внука, Ярійка. Йому вже стукнуло десять років. І йдуть вони не куди, як до найстаршого рахмана Свара-гори. В обох — одна мрія.

Яка?

Бабуня вже давно не нахвалиться всім надзвичайною пам'яттю свого внука. А рахмани таких дітей шукають. Адже ж усі гимни, заговори й заклинання при офірах, усі повістування про минулі часи, усі літургії, усі поеми — все-все рахман має в своїй голові. Мало

того. Рахман повинен переказувати все це слово в слово, не міняючи ані єдиного словечка, ані наголосу, ані придику, ані інтонації. Він має співати гимни-заклинання безпомилково, — незмінно так, як співали їх тисячу років до нього. При найменшій помилці всі заходи зводяться нанівець, а той, що допустився помилки, помирає в тяжких муках. І от, щоб стати таким хоронителем пам'яті народу, рахман тренується з дитинства, вдосконалює свою природну здібність до найвищого щабля. А певно, рахмани таких дітей шукають!

Отож була в Дани така мрія: як приймуть Яра в рахмани, — накаже йому, щоб запам'ятав її заповіт. От, якби Яр записав на стелі у гротах таємними знаками про її життя! Чи то вдасться таке? Але Дані давно ввійшлося в голову таке бажання. Треба, щоб Ярійко навчився читати й довідався, що там записано. Щось же ті карби на стелях повідають... А ще — щоб і сам умів різьбити. Конче!

А що ж Яр? Він про це потаємне бабунине не знає, але він із високом іде до найстаршого рахмана. Бабуня каже, що рахман знає багато всяких таємниць. А в Яра — пристрасна жадоба до всього незнаного, таємничого. Та й кортить самому показати своє вміння: напам'ять проказати будьяке довжелезне заклинання... От хоч би й проти вовка, звертання до вовчого пастуха, Юрая, що оце недавно перейняв Яр від дядька Сваруни. Отож про себе Яр ще раз проказав це заклинання:

„Спаси, Юраю, наші череди від усякого гада повзучого і звіра лихого! Ату його! Я забороняю вовкові тебе з'їсти! Вовк тебе не з'їсть! Ой, Юраю, збережи наш товар, що бродить у буйних степових травах, збережи від лиходія, дикого звіра, від усякої напасти! Корови під твоєю охороною, Юраю, ціленькі-здоровенькі йдуть додому...”

Дана ж веде свою думку вголос:

— Чому б тобі, Ярійку, не бути рахманом? Диви, скільки ці рахмани вміють: вони стільки священних пісень знають, вони й лікують, вони вміють варити магічний напій, брагу, недаром же зветься брагманами, вони читають усі ті записи, всни самі карбують їх на камінних стелях...

Вже підходять до просторого піддашся, що біля найголовнішої гроти. Десь тут живе найстарший рахман. Біля входу в його оселю стоїть молодий рахман, такий ще не має права носити магічне берло. Як і всі сварожичі, має він лишень зелену кам'яну сокирку за поясом.

І тут сталася несподіванка. Він перегородив Дані й Ярові дорогу та й каже, що бабам і жінкам входить до святилища заборонено. Ще такого не було на світі! Дана ж тут не раз бувала! Що це діється?

На Данині обурені вигуки вийшов із прибудови в піддашся сам найстарший рахман, отой довгобородий, та й каже:

— А те, що тепер так у всьому світі.

— Та яким правом?

— У нас досі не було такого права, але в інших, у царствах на схід сонця таке право є. От і ми від сьогодні заводимо. Віднині жінка цілком під владою — батька, брата, чоловіка. Жінка — нечиста! — закінчив коротко сивобородий, без дальших пояснень.

— Та я... Та в нас... — не стямилася Дана, забуваючи на мить, що „в нас” — це на її материзні, як була вона ще малою. — Та діва-жінка — святість! У нас були... — І затнулась. „Були”...

А тепер? А тут? Невільниця. Оті розбишаки понакрадають собі дівчат-бранок...

Вже й не знати, як би це все обернулося, якби не навинувся під цей тріп знайомий Ярові дідок. Дідусь Твастро стояв збоку, слухав-слухав, а тоді обіззався. Каже, що в і н може піти з Яром у святилище. Йому можна. Він не жінка.

Лиха йде Дана повз верблюдів та поміж приманливо розкладеними східними принадами — і світу перед собою не бачить. Та що ж це, вона не така сама людина, як той Твастро? Такого досі не бувало! Ні, це оці рахмани заводять такі порядки! Це оці верблюдники таке принесли!

Не знає вже, кого й лаяти.

Як на те, нагодилася зовиця Сіва, рідна Сварогова сестра, що також прибула на велике річне свято з далекої хатуси племені богів. Хвалиться, що її дочка, Дівія, вже засватана, оце ж і весілля буде... Вже назбиралося таких весіллів на цьому святі двадцять. То запрошує Сіва всю родину на весільну учту... А потім, як справлять весілля, забере молодий князь Буз Дівію до нав'я стрибогів, з того ж таки великого племені богів...

— Тьху на це! — спересердя перебила це нескінченне варнякання Дана. — Чого це твоя рідна доня та мусить іти до чужого нав'я жити? Нема в тебе добра-достатків?

— А як же інакше? — здивувалася Сіва. — Та всі ж так! І я так, і ти ніби не в своєму нав'ї вік звікувала!

Сіва торкнула болючу струну. Воскресла давня кривда.

... Того дня... у Майдані саме розбуявся річний базар. Із сусідніх оіл, селищ і присілків поприводили й понаносили люди всякої всячини. Мінялися. Кому треба добрячого кремінного серпа чи там ножа, — вимінював за теличку або й за підсвинка. Чинбарі порозвішували свої добротні вшиті кожухи, а ткачі повиставляли яскраві сувої полотняних і вовняних тканин. З далекого краю на верблюдах прибули загірні гості і за мідні гачки-шила вимінювали мед, збіжжя, хутра, шкури... Всяке мало повні руки діла, а надто дівчата. Вони так і висли біля яток із заморськими оковбирущими стрічками, намистом, перстениками... І то треба було Дані того намиста, тих обручок? Сиділа б удома, пішла б краще в яр по воду... Ні, й Дана була серед цікавих на всякі витребеньки дівчат. А тут нізвідки, — ні сіло, ні впало, — налетіла згряя верхівців на баских конях і почали хапати, хто що бачив. Дів-ча-ат!!! Тоді й Дана опинилася на коні зв'язана, як наче який мішок збіжжя.

Цей спогад завжди опікає Дану свіжим приском. Наче вчора діялось це. Ганьби й образи забути не може. А надто в цю хвилину — воскресла незагоєна рана.

... Але це ж правда. Сіву божичі, князь із дружиною, також силоміць забрали від сварожичів. Нахрапом.

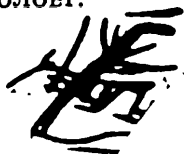
— Та й що? Добре? Споконвіку того не було, щоб дівчата йшли кудись із свого нав'я. Тепер — тільки й чуєш! Тільки й чуєш, як шиплять поза спиною: „Невістка — чужа кістка!” А я скажу: „Чужа мати — колька

в боці!" Знущалася над тобою, а тепер із твоєї дочки якась чужа мати варитиме воду. То був святий звичай: дочка в своїй материній хаті — право й закон.

— Е-ет! — махнула рукою Сіва. — Було — та загуло. А я скажу, що так воно й краще. Тепер...

Чуючи таке, Дана тільки знизала плечима, мовляв, багато говорити — мало слухати. І поспішила до Ярійка, що вже біг до неї.

Тільки що ж це? Біжить її дорога дитина, весь у сльозах, кинувся до неї й зарився головою у бганках її рясної спідниці. Провалився! Не згадав ні словечка із закляття до Юрая, вовчого пастуха. Аніякого іншого. Їх же так багато в голові!

А було так:

Щоб увійти в печеру, треба зігнутися й пролізти вузком. Коли Яр із Твастром у ній опинилися, спочатку їх осліпила пільма. Але то не пільма була, лише сутінь, мерехтлива й тасмна. Перше, що побачив Яр, це вогники, багато їх... Горіли ці свічада посеред високої й просторої печери на підвищенні-плиті. Придивившись ближче, Яр побачив, що то не свічада, а ямки-мисочки, видовбані у плиті, а в кожній ямці блищить олія і горить гніт.

Але що ж то воно он там на стіні? Якесь червоне сьйво! Ні, то величезний могутній бик із загрозливо вигнутою шиєю і наставленими рогами. Ануж, зараз буде колоти!

Не отямився Яр від одного дива, як настигло його друге. Ой, хто ж то там на протилежній стіні стоїть? Чи не сам довгобородий рахман із піднесеними догори ру-

ками, із розчепіреними пальцями? Він! Ось і довга борода. Чаклун! Чарівник! А в ногах у нього лежить вовк. Чому ж вовчисько не схопиться й не кине́ться на бичків-теличок, що повільно ось кудись ідуть. Еге, а он там аж чотири бики: поставали рогами в різні боки — і попро-буй, вовче, підступитися!

Всі оці видива тасмниче мерехтіли у феєрично-пурпуровому світлі. Світло це вигравало й на загадкових знаках, що ними обписана вся печера. Оце ж ті різьби-письмена, що про них чув так багато Яр від своєї бабуні! Як їх прочитати? Що там записано?

І от же як до речі оте його заклинання проти вовка! Еге, зараз Яр прожене вовцюгу! Чого він там розлігся в ногах у чаклуна?

Яр був такий вражений усім баченим, його так обволікла оця містична півтемрява, що отямився він лишень тоді, як хтось — чи то рахман, чи то Твастро? — погладив його по вихрастій чуприні й лагідним голосом промовив:

— Ну, ну! Побачимо, що ти вмієш! Ану, розкажи якусь казку...

Яр стерявся. Заклинання проти вовка вмить виско-чило з голови. Як не силкувався, як не намагався, — ані словечка не міг пригадати. Та що ж це?

В розпачі він вибіг із гроти, навіть не чекаючи, чи йде за ним Твастро...

Ген трохи далі, у розлогому степу понапинали свої повстяні намети учасники цього великого річного свята. Вже здалека можна впізнати — хто та хто тут отаборився. Треба тільки поглянути на родові знаки, що вистав-

лені на високих держаках при входах до наметів, або й на самих наметах. Є тут наверхники із оленячими рогами чи головами, із головами биків, із рогами, із кінськими головами, і з сонцем, а то й із якимись химерними знаками, що нагадують ніби вила, ніби колеса. Кожен рід має своє знамено, — і в гостях, і в походах, і на таких всенародніх учтах. З ним не розлучається.

У пишному наметі, ззовні й всередині оздобленому барвистими килимами, із великими гіллястими рогами на самому вершечку намету, — отаборився й найвизначніший тут, найможніший, найстарший Сварог. Оце саме тепер, як Дана пішла кудись із Яром, у наметі відбувається важлива нарада. Зійшлися на раду, чи як тут кажуть, с н е м, усі старшини, князі й вожді. Убрані мужі виставно: обвішані разками намиста з вовчих чи оленячих зубів. На кожному — опанча з битої вовни наопашки, закріплена на рамені кістяною різьбленою молотопшилькою. Кожен при собі має: хто берло, хто булаву, а хто таки справді мідного кинджала. Але сокиру, застромлену за широкий ремінний пояс, має кожен. Без сокири, хоч би маленької, не показуйся, чоловіче. . . бо дев Сварга їздить баскими кіньми по небі, в одній руці тримає блискавку, а в другій — камінну сокиру. То треба й собі мати. Сварга свого не вб'є блискавицею.

Сварог також тримає в руці берло, успадковане від діда: камінну кінську голову. Намисто на ньому — з іклів дикого кабана. Пояс обшитий перламутровими кружалками. А в правому вусі, як і у всіх, — мідна сережка.

— Багато, а багато поколінь жило тут до нас, — так почав Сварог. — І була розкіш-воля, як і записано у Свара-горі.

— Свята правда! — луною відгукнулися вожді.

— Але тепер дуже тісно стає нам у цих степах. Люд-

ність намножилася, більше й приплоду в табунах та чередах.

— І хвала Сварзі! — докинув хтось. — Деви сприяють нам.

— Але й недобре. Щораз частіше виникають сварки та гризня поміж нашими ж таки родами. То може й гаразд, може треба радіти, що молодь наша раз-у-раз вилітає з рідних степів і зникає в усіх напрямках. Одні, правда, повертаються, приводять собі жон... То — нехай! Але от других ми вже ніколи не бачимо. Що вони роблять там десь на чужині? Де вони обертаються? То хотів би я почути вашу, браття, думку. Не тільки ж мої сини та внуки повіялися світ-за-очі, а й ваші...

— З одного боку, воно таки добре, тут просторіше, — глибокодумно почав окоренкуватий старшина роду дивів. — Але з другого, — то й недобре. Це ж цвіт убуває, найсміливіші, найзавзятіші, найбойовіші. А що, коли на нас насунуть які вороги, як не з півночі, то з півдня? Чи є в нас сила відбитися?

— Отож то бо й я кажу! — ствердив мудре слово Сварог. — Ось...

— Е, ні, — заперечив вождь перунів, Буйтур, той, що живе на дніпрових порогах. — Наші парубки переправляються через Дніпро і там колошकाють мирних хліборобів, дан, наших союзників і приятелів. Дани нам дають збіжжя, а ми їм постачаємо таких розбишак, що не тільки ограбують, а ще й підпалять... А самі чимдуж утікають кудись далі на захід сонця, там собі шукають нової здобичі... Я навіть чув, що вже на поруйнованих круглих селищах, на хатах, стоять наші висипані могили. Чи то ж діло?

Старшини й вожді презираються. Воно й зрозуміло. Буйтур не може інакше казати, бо й його матір

привезено силоміць із там тих сторін, то він їм трохи родич. Ні, загальна думка серед цих старих голів така, що нехай-нехай! Трохи поширяться наші володіння. Не біда, якщо замість якого хліборобського селища та розкинеться наше пасовисько.

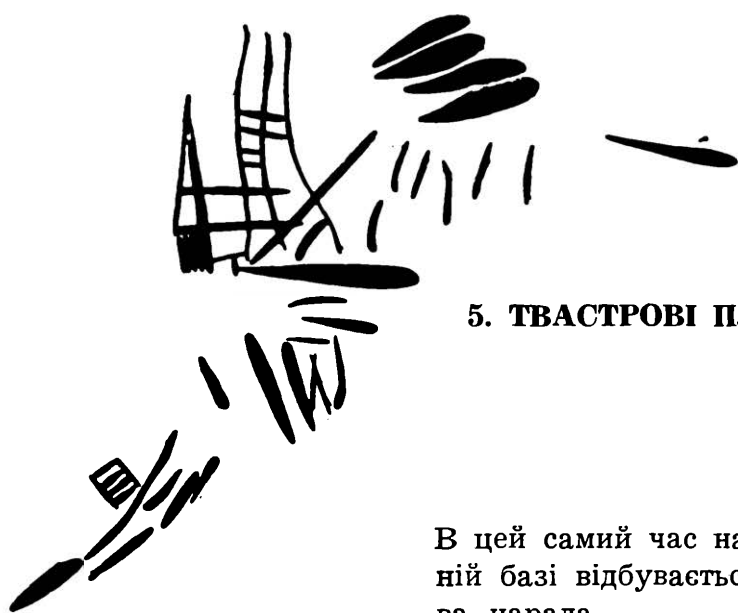
Але Сварог не закінчив ще своєї думки, він тільки її почав. Біда ось із якого боку суне: отим кубанським племенам під кавказькими горами теж стає вже тісно. І хоч вони й споріднені з нами, але, як видите, здумали поширити свої пасовиська нашим коштом. Є такі, що вже не питають нашого дозволу, а навратливо заганяють свою скотину в наші випаси.

— А ось які тривожні вісті привезли гості, що прибули на верблюдах, — додає до всього цього Сварог. — Там на сході біда! Де був споконвіку розгуляй-степ із розкішними пасовиськами й буйними травами, там тепер на очах міняється підсоння Квітучі степи щораз більше засипані пісками, стають солончаками... І де тільки беруться кучугури? А що має скотина робити? І люди з нею? Таж вони не подивляться, хочемо ми того, чи не хочемо, а непрошено-негадано, не сьогодні-завтра самі із своїми чередами тут з'являться!

Настала прикра мовчанка. Справді, що тут скажеш?

Отож, поки там молодь гарцює на конях, влаштовує перегони та всілякі змагання, на весіллях гуляє, — старі сушать собі голови, вдивляючись у безпроглядне майбутнє. Що то буде?

5. ТВАСТРОВІ ПЛЯНИ

В цей самий час на космічній базі відбувається чергова нарада.

Вже всі вигідно повмощувалися у білих зручних фотелях. Сніжнобіла кругла заля виглядає особливо затишно й святково. Без вікон, без дверей, але наповнена м'яким зеленкуватим світлом невідомо звідки. Це так заспокоює після всіх отих диких землянських дисонансів, так запрошує думку до активного зосередження.

Дослідники зайняті кожен своїм ділом. Хто робить нотатки, той натискає гудзичка в фотелі — і перед ним виростає зручний пюпітр. А як уже не треба, пюпітр так само зникає. Кришталевий глобус угорі показує якісь сигнали, зрозумілі тому, кому потрібно. Але на те не звертають уваги, всі з цікавістю слухають Твастрову доповідь.

— ... і я зробив так, що той малий хлопчина з блискучою пам'яттю геть чисто все забув на той час.

Асамблея вже не раз чула від Твастра про хлопчика Яра, про це велике Твастрове зацікавлення, — і тепер слухачам стає незрозуміло, для чого й чому вжив Твастро техніку затьмарення пам'яті. В даному випадку це було зовсім непотрібно. Не до речі.

Що відповідає на це Твастро?

— Ну, буде ще один брахман... Знатиме напам'ять стоси заклинань і гимнів. Та й що з того? У моїй голові рояться далекосяжні пляни. Я хотів би викувати з нього особистість понад рамки його епохи. І це збігається з тим, що він сам прагне, — пустити парості крізь ґрунт, де він уродився, прорватись у вищу сферу... Він називає це „бажанням усе знати, скрізь бути”. Перемогти простір і час, як самі бачите. Чому б мені не допомогти йому шліфуватися, рости духово? І цікаво ж побачити, що з того вийде...

Кожен присутній мовчки погодився. Це справді цікаво. А голова експедиції сказала:

— Мені здається, я зрозуміла задум Твастра... Будемо так тебе називати. До речі, я теж не Адіті, а так мене називала місцева людність, як я давніше прилітала сюди в складі експедиції. Це було, либонь, десять тисяч років тому. Ба ні, п'ятнадцять... Тут тоді процвітав у повній силі тотемізм, тут були розлив-води, а ту-тешня людність, вірила в безконечну могутню, нічим не обмежену воду-жінку-матір, називала її Адіті...

У цей час, як Адіті говорить, на екрані виникає орда півголих людей, у самих лише звіриних шкурах. Ця орда заганяє цілу череду турів над урвище — і великі сильні пречудові тварини з могутніми широкими рогами безладно падають із високої скелі просто в глибоку воду. А там їх зустрічає друга орда, на човнах...

— То також був переломовий час. Зважте: позаду сотні тисяч років палеоліту й намагання людини виділити себе з нероздільного та суцільного звіриного царства. В цім змагу пройшла людина школу філософії, що ми туманно називаємо тотемізмом, бо ми неспроможні вловити її іраціональні глибини. Ця філософія-школа

відкладалася у психіці людини нового кам'яного віку й міцно тримається у назвах племен, що ми застали на плянеті сьогодні. Ми бачимо тут турів, оленів, вовків, ведмедів, — таких ото „родичів і предків” землян. Зрозуміло: то ж були й основні їхні годувальники.

Авдиторія пильно стежить і за екраном, де відтворюються сцени слідком за словами Адіті. Люди-олені з рогами. . . Ведмежий танок. . . Аву-у! — виють вовкулаки. . .

— Але в неоліті завершилася ера перебудови всієї мережі існування землян, — вела свою мову Адіті далі. — Вони почали вже самі відтворювати джерела існування. Вже не досить зривати колоски, що виростила сама природа, треба самим їх вирощувати. Вже худобу треба охороняти від дикого хижака. Змінилося все, міняється й уявлення про світ навколо.

Дослідники швидко занотовують, що каже Адіті. Це не часто буває, що вона подає всеохопливу картину об'єкту їхнього щоденного спостереження. Адіті веде далі:

— І як могли земляни з таким завданням справитися? Це був дійсно незрозумілий феномен: більша й дужча чотиринога істота підпорядковується малосильній двоногій, смішно малій. Рогата корова дозволяє, щоб ця малосила людина відібрала в неї молоко, призначене природою для її дитини. Олені й собаки дозволяють, щоб їх запрягали й поганяли. Вівці дають себе стригти. І всі вже до цього звикли, як до звичайного „так і треба” явища. А одночасно з'явилися нові поняття, уявлення, слова. Суцільний нероздільний світ почав розпадатися на окремі складові частини. Коли предками людського роду сотні тисяч років вважалися звірі (мамут, олень, вовк, тур чи там хто), то прийшов час,

що предок перенісся в інші сфери, став небом, сонцем, громовержцем. З'явилися окремі де ви, вже охоронці й покрови. У небі. А на землі людина звіреві приділила службову роллю. . .

Адіті витримала довгу павзу, наче для того, щоб міцніше лягли її слова в свідомість дослідників та щоб вони доточили до її загального своєї асоціації. Щоб на тому тлі ваговитіше вклялися її дальші думки.

— Тепер ми бачимо, що людина здолала освоїти коня, сісти на цього норовистого степового швидкохода. Цей винахід, вершництво, вагітний великими зрушеннями в усій тканині сучасного земного людства. Людина зробилася швидка! Не залежить від влади простору! Враз змаліли відстані! Враз розірвалися перегороди між замкненими громадами. Кінь поніс верхівця, як вітер, заніс у невідомі краї, люди побачили й почули інші звичаї та ідеї, свої принесли. Схрестили — і вийшло щось нове, небувале.

І після павзи:

— Цей епохальний перелім у житті землян — д о л е н о с н и й. Це — могутній стрибок у майбутнє, він міняє цілковито триб життя й кудись веде. . . Але не будемо заглядати сьогодні, куди. Ми прилетіли сюди, щоб простежити перші кроки цього велетенського процесу, отже, — ми при народженні. . .

— Ага, ось де воно! — переглянулися деякі. — Ось мета нашої експедиції.

— І тепер ми бачимо власними очима, як рвуться ці племена до чогось нового. Відтоді, як вони навчилися швидкого руху, союз між конем і людиною збільшив спроможності людини надзвичайно. Так, світ раптом зменшився, обрій став ширший у далину, але одночасно й ближчий.

Далі Адіті розказала, що в дійсності ніякого стрибка тут нема. Вже півтори тисячі років місцеві надчорноморські племена розвивають тут мистецтво конярства, приручують цю гонивітер степову тварину. А щоб випасати кінські табуни, пастух і сам мусить бути на коні. Не можна уявити пастуха пішим. А опанувавши їзду на конях, вмючи швидко пересуватися, само собою виникає проблема розширення простору для намножених табунів. . . Отже. . . Чи може конярство бути безконечно у своїй шкаралущі? Ні, воно її розсаджує. Так, так, розсаджує! Спочатку помалу, непомітно, а потім, далі — все навальніше.

— Отож, — закінчила Адіті. — Отож, ми перед великим історичним порогом у житті цієї плянети. Конярська цивілізація (будемо так її називати) поперше, змінює всю структуру людського суспільства, бо на допомогу приходять ще й доба металу. Подруге, цей один нарід на широких просторах довкола Каспію й Чорного моря, розганяючись на всі боки, перестає одним народом бути. Ми стоїмо перед народженням багатьох нових народів, таких, що їх досі не було на земній кулі. Міняється мапа. . .

І тут Адіті сама себе перебила:

— А тепер, Твастре, прошу, поясни свою думку, що ти хотів сказати.

— Він — геній! Ах, кортить мені відшліфувати такий самородок, вивести з мідно-бронзового віку, перевести через залізний і, хтозна, може й далі. . .

— Це може бути велика ураза. . . — роздумливо мовила Адіті. — Таке прискішене форсування природного розвою може бути небезпечне. А може вийти і щось велике. . .

— Але ти ж сама кажеш, що ці верхівці вже на по-

розі чогось нового. То й у духовій сфері, і в психіці мають же бути зміни? І зародок я вже бачу...

Твастро не посмів висловити свою потаємну думку: от би привести свого вихованця на поклад космічного корабля! Чи витримала б психіка хоч і самородка, але дитини енеоліту?

Далі асамблея перейшла до поточних проблем, що набігли в процесі дослідження цього куточка земної кулі.

6. ДІДУНЬО СВАРОГ

Крім укріпленої хатуси, де живуть сварожичі, є ще інші оселі й хатуси із захисними камінними стінами, ровами та мостами. Там, де Дністер вливається в Чорне море, височить грізна камінна твердиня могутнього племені богів, Богайя. На Дніпрі біля порогів, — там живуть перуни, а хатуса їхня зветься Скеля. Найбільша ж твердиня, найзнаменитіша, то це на підступах до кавказьких гір, у рівній, як стіл, Кубанщині із далекими краєвидами на обрії.

А за цими твердинями стоять споріднені та прибічні племена. З одними Сварог у мирі, а з іншими в тяжкій ворожнечі.

Найбільшого клопоту завдають оці аспиташи з прикавказьких степів, з підгір'їв. Вони нахабно напосідаються: часто набігають, займають наші луки й пасовиська. Вже й озівські, й кримські степи — у їхніх руках. Доведеться збирати дружину та виганяти, нема ради, — хоч вони й якась там далека рідня.

А з другого боку, сваритися з Аспургом, їхнім князем, не дуже то й випадає, бо аспиташи можуть і прислужитися. Від кого ж, як не від них, дістає Сварог мідні ножі, кинджали та списи, добренні сокири та й інші вироби?

Від них! Було колись, аспам привозили ці дорогі речі мінйяли-купці з майстерень Малої Азії та Месопотамії, але тепер уже гірські племена самі навчилися витоплювати мідь із руди, а в кавказьких горах є до біса і міді, і срібла, й золота. То оці мідні, а часом і срібні вироби приходять на Кубанщину, потім ідуть у степ, а вже зі степу широким віялом розходяться ген-ген далі. . .

Ширилося в степу й ливарництво, хоч як поволі, бо хто знає таємниці ливарницької й ковальської штуки, — нізащо не передасть їх так абикому. Віками ці таємнощі тримаються в роді та вважаються зв'язком із потойбічними силами, а це значить — чаклунством. І Сварог, дейкають, уміє походіти коло міді, розтопити її, вилити у форми, — тільки тримає ці знання у великому секреті. То й про нього йде слава, що він — коваль чи пак чаклун-химородник. Ну, це те саме.

Звідтіля ж, від цих осоружних аспурговичів, ширилася така дивовижа, що вже спадок переходить не до материного роду і не до дітей сестри, а до чоловікового. Стало все догори ногами. Нечуване! На цьому тлі велика колотнеча завелася між родами й племенами, часом навіть не розбереш, хто за ким руку тягне. Зроду-віку велося так, що діти росли у материному роді й були спадкоємцями материзни. Тепер молоді проти цього стародавнього права рішучо повстали й усіма способами доводять, що силу має татове, батьківське, а не материне право.

Та хто ж такий, зрештою, тато? Досі було так: тато — мамин брат. Вуйко. І зрозуміло: діти ростуть у маминому роді і брат мамин турбується за малечу, захищає, вчить, як жити, що вміти. Вуйко, а не якийсь приبلуда з чужого роду — ось він тут, а ось повіявся до своїх. . . І так само вуйко жадного уявлення не має — і не ціка-

висься! — чи існують десь його діти. То діти не його роду.

А тепер, на сміх курам, кажуть, що тато це мамин чоловік, той, хто спірвав її з матиного роду і привів до свого. Всі ж бачать цю очевидну нісенітницю, а от потурають... І як до цього звикнути?

Тепер уявіть собі, яка плутанина створилася: Сварог має сестер, сестри десь по інших родах живуть, замужем. І що ж це виходить? Виходить, що з перуного чи божичевого роду синок його сестри успадкує все, що надбав за своє життя Сварог? А його паросток, от хоч би й малий унук Яр, — то якийсь безрідко, ніяк непричетний до сварогів?

Довго думала сива голова Сварогова, як надати всьому цьому переплетенню старого й нового якусь видиму форму, всім зрозумілу. Він і сам не раз роздумував, чого це вся сила має бути на боці матерів-жінок, коли справжня сила у нас, у чоловіків. Ну, ще деви і діви, як от Гоща, Прія, — то зрозуміло. Але оці квочки, що їх треба захищати при лихій годині?

Після таких роздумів перше, що вчинив він — переіменував себе. Казав називати себе не Сварга, а Сварг. Потім само собою стало вимовлятися Сварог.

Друге. Він, князь у бойових походах, оголосив себе під опікою наймогутнішої деви, Блискучої Гощі, яку ще називають Полум'яною, бо вона — Велика Мати, на небі і на землі. Це йому, Сварогові, дарує вона ласку бути на чолі всього племені, його вона благословила бути татом і отцем сварожичів.

... То було так: Полум'яна Гоща, у всьому маєстаті

сиділа у кріслі біля священного вогнища. В одній руці вона тримала магічне дзеркало, а в другій — келих із священним медом. Сварог — перед нею на колінях. Гоща спочатку подала йому магічне дзеркало, щоб подивився в нього, а потім — священний келих із чудодійним медом, щоб випив. Ця священна церемонія відбулася на очах у всіх, всі бачили, кому дарувала владу Гоща. Віднині він — і єдиний він — її верховний жрець... а не оті відьми-шептухи...

Нагод закріпити оце нове було багато. Ось найбільше свято в році, народження нового бичка-сонця. Скільки то буйних веселощів, закликань-коляд та заклинань вирує, — а от у центрі їх усіх він, тато. З'їжджаються і сходяться сини з невістками, дочки з чоловіками та своїми дітьми. Вступають до хатуси з музиками, церемоніальним плясом. По всій хатусі лунає зранку до вечора: „З новим Сонцем, з новим Сваргою, тату! Даруємо тебе добром, щастям-здоров'ям, аби деви допомогли це свято гарно відбути та й нового дочекати. Даруй, Сварго!" А котрі прибувають із білим бичком, то трохи інакше колядують: „Щоб тобі в оборі стільки телечок, як у небі зірочок! Даруй, Сварго!" В руку цілують. А Сварог роздає колядникам дарунки та намагається добрати толку серед цієї малечі — хто чие. Бо справді дуже вже розрослося його плем'я.

І дивись! Скоро, дуже скоро, за його прикладом пішли й інші навколо. Вже не мати в хаті — головна чародійниця, що начаровує добробут на цілий рік, а тато...

А щоб наочно закріпити важливість татової влади

в головах та серцях сварожичів, не скупився Сварог на гойні святкування, на широку гостину. Далеко навсібіч розходилася слава про бенкети у Сварог-хатусі.

Як годиться, пир починається офірою найкращої особини бика, яку тільки можуть рахмани знайти. Вони ж доконують жертвну дію під спів священного гимну. На запах буженини враз уся хатуса зароїлася сварожичами, — тими, що в ній постійно живуть, і тими, що мешкають у повстяних шатрах та жижах поза стінами хатуси. Мало бика на всю цю громаду? То в кожній горниці смажаться тлустий кабан. Довкруги колами порозсідалися сварожичі, просто долі. Кому тут не вистачило місця, то сідає надворі, під небом, на землі, на сіні чи на шкурі. І там у кількох ватрах смажаться ситі підсвинки або й впольовані олені. Це — як до пори року. Між тими всіма гістями шейкаються всюдисущі дітлахи. Терпляче дожидають своєї пайки собаки.

Так воно й цим разом.

У найпросторішій горниці навколо ватри засіли сварожичі в чеканні, поки всмажаться частування. На почесному місці сам тато Сварог у червоних шатах, що виблискують нашитими лусточками з кабанячих іклів у сім рядків на подолі. Ремінний пояс теж грає перлами. Сидить Сварог у старовинному кріслі, — на мамутовому зубі, вичовганому від уживання до блиску. Праворуч себе посадив Сварог свою жону, Дану, також у розкішних шатах, ще й з разками намиста із заморських мушлів та загірніх самоцвітів. А ліворуч — гостя з далекого краю, Твастра. Мамутовий зуб такий просторий, що всі

троє вільотно змістилися. Всі троє від душі регочуться, слухаючи жарти й витівки навколо. Сварожичі народ веселий!

Не бракує тут і гудців-боянів, вони на гусях та пиццалях витинають славу Сварогові та його гостям.

Ось уже кабани й олені всмажилися. Поміж рядами пішли кухлі з медом та брагою, а кожен має при собі біля пояса ріг до пиття. То в одному, то в другому кутку заводяться співи, але ще несміливо, бо ще Сварог не поблагословив почати. Аж ось.

Сварог найперше відрізав кабанячу ногу й поклав на дерев'яному полумиску біля себе. Дані належить стегно, то вже такий тут звичай. А потім сам Сварог роздасть кращенькі й гіршенькі кусні: боярам, найближчим товаришам Свароговим із дитячих літ; дружині, що ділить бойові походи із самим князем... Це — дуже важливий момент всієї учти. Не раз, бувало, й герцюють молоді дружби за честь дістати з рук князя окіст чи реберце. Але сьогодні поруч Сварога сидить гість із далекого краю, то обдарував його володар сварожого племені другою свинячою ногою.

Аж тепер почалося справжнє бенкетування та гуляня! Але ж жерли, але ж пили! Але ж рикали, яко волоче! А то так і треба! Як сьогодні гоїно та весело сварожичам, так і завжди хай буде! Татові Сварогові, деви, не вменшайте! Жеріть і рикайте якнайголосніше, сварожичі, це ж у пошану господареві.

Бояни й гудці тим часом склали пісню про гостя. Твастро довідався, що він прибув із ірію, із такої країни, де собакоптиці зі страхітливими кігтями та вишкіреними іклами стережуть золото, що ото росте на деревах. Чудовиська ці ладні роздерти кожного на шматки, хто наважиться підступити.

Так зміцнює новонароджену владу патріарх племені, досі рівний між рівними, дідуньо Сварог.

Аж тоді, як усі попилися та поперекидалися хто де був, тоді Сварог нахилився до Твастрового вуха й запитав, з чим та звідки прибув дорогий гість до нашої хатуси.

Твастро видобув із бганок свого фалдистого бурнуса меча й подав Сварогові. Тьому розгорілися очі. Такого дарунку не сподівався! А ще дужче розпаленіло його обличчя, як Твастро сказав... тільки одне слово:

— Бронза.

— Бро-о-нза-а?!..

Про цей дивовижний стоп міді й цини Сварог чув уже не раз, але таке бачив уперше. Так от із чим прибув дорогий гість! Еге ж, ще й із секретом, як тую бронзу виробляти.

І тут же Твастро докладно пояснив, що і як треба робити.

— Ну, чолом тобі за це! Узавтра ж візьмусь до цього і я... Мушу спробувати, що в мене вийде...

Вельми ж бо милувався Сварог у ливарницькій штуці. Тільки й досі не може повірити. Таж цю тасмницю березуть, як ока в лобі. А це... А тут...

— Але з якої ласки? — неймовірно два рази перепитав.

Тут Твастро пригадав, що він бовкнув був раз уночі на пасовиську серед пастухів, — і було то в цю хвилину саме до речі.

— Нема ніякої ласки. Ми ж якась ніби рідня? Я — із племені аспаруків, що проживає за морем, на півдні.

Невже забув?

— Аспарук... Аспаруки... — кліпає очима Сварог.

Таки-так, щось було, пригадується... Ще прадід Сварогів розказував, як то його прадідів прадід, Сварга, у сивій давнині подався з лівого берега Дону на правий, сюди, де ми тепер... Це вже потім ми поширили наші кочовища аж до Дніпра. Але другий пра-пра-прадідів брат, А с п а р у к, посунувся вздовж берегів Каспію вниз на південь у пошуках пасовиськ. Тільки ж... Де він там опинився, яка його доля? Деви лише знають! — вже впевненіше думає вголос Сварог. Додав:

— Так воно й записано в Свара-горі... хто вміє прочитати.

— А третій брат, С п а р г а п і с, той подався на схід у пошуках паші, — доповнив Твастро.

— То значить ми — браття? — запитав зчудовано Сварог, проймаючись щораз більшим довір'ям до гостя.

Так розчистив собі дорогу до здійснення свого пляну Твастро.

— То от що я тобі скажу, — не поспішаючи, з притиском мовив Твастро. — Оці аспі з-під кавказьких гір, що величають себе аспурговичами, нахваляються йти на тебе війною.

Ну, це для Сварога не новина!

— Вони вже багато разів намагалися захопити наші пасовиська, хоч ми їх відганяємо й караємо, — похмуро відказав. — Узавтра почну будувати навколо хатуси третю стіну.

— Та чи нема іншої ради? — примружившись, запитав Твастро.

— Нема.

— А я думаю, що є! А що, якби ти посватав аспургівну? Чи мало в тебе синів і внуків? Замість того, щоб

Аспург тебе здолав, ти влізь у його володіння зсередини.

Якраз уразив Сварога в болюче місце. Рідні сини й унуки геть десь порозліталися.

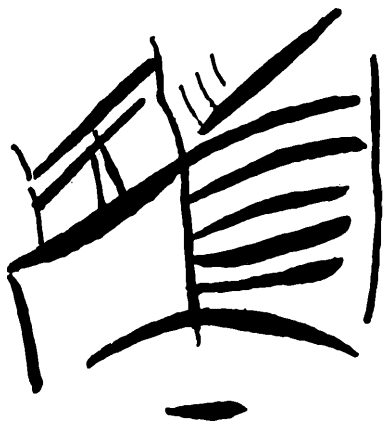
— Хіба ж ти їх прив'яжеш до рідного вогнища? — тільки й відказав.

— Є в тебе Яр...

— Яр ще малий, п'ятнадцять років. Який із нього князь?

Але Твастро вже закинув таку думку в Сварогову голову. Ще поки дійде до такої okazji, хлопець підросте...

7. КОНСУЛЬТАЦІЯ

Не будучи певний, чи влучно він скористався іменами „Аспург”, „Аспарук”, Твастро при першій нагоді на космічній базі проконсультувався із знавцем. Чи є тут який внутрішній зв'язок, чи це тільки випадкова звукова подібність?

— Це так, — ствердив мовознавець. — І Сварог, і Аспург, і Аспарук, і навіть Спаргапіс (можна назбирати ще й більше) — лише діалектні відміни одного старовинного звуку, що має безліч відтінів і пережив багато значень. Первісний його зміст, розуміється, „звірина”, чи точніше — „звірина-мати”. Цей зміст зберігався на протязі ста тисяч років, а може й більше, у людей палеоліту в різних зближених між собою, звуках. Чи ж диво, що відбитки цього тотемістичного світоуявлення ми бачимо в незчисленних варіаціях? У звуках тих є і звір, і божество, і назва того народу, який почував себе спорідненим із своїм божеством. Це можна простежити. Але не будемо так далеко забиратися. Скажу тільки, що розвиток мови це наростання поверхів. На підвалини первісних уявлень зверху накладається вищий поверх, складніші уявлення. На старих поняттях ростуть нові.

Твастро терпляче вислухав цей довгий екскурс і полегшено зідхнув, коли мовознавець підійшов ближче до того, що якраз сьогодні зацікавило Твастра.

— Нам пощастило! — вів далі мовознавець. — Саме тепер ми присутні при процесі переростання жіночоматріярхальних уявлень світу на чоловічо-патріярхальні. ДЕВА стало не тільки звір, не тільки рогатизна, а й небо, сонце, — всесвіт землянина. І якщо давніше Дева було Мати, то тепер це вже Батько. У різних вимовах: Дзеус, Шіва, Сварог, — згадавши лише деяких. Все це — нові представники дивної одвічної сили, колись тотемного предка. Але... Хіба це не показово? Коли приносять жертву цій одвічній найвищій силі, то яку? Бика! І на кого найчастіше перетворюються дивні предки землян? На биків...

Твастро запитав ближче до справи:

— То значить оці звуки, — ДВ, ДЗВ, СВ, ШВ, — це одне й те ж саме?

— Ясно.

— Але ж СП? АСПург, АСПарук?.. Ось я чую, що сварожичі називають коней аспа, замість асва, як слід було б сподіватися... Вони все ж таки сВарожичі...

— Це змістові не шкодить. Їм легше вимовляти — от і виходить аспа.

— Але ж це вже не бик, а кінь. Чому така сама назва?

— Це ж ясніше ясного! — засміявся мовознавець. — На наших очах народжується нове переоформлення. Із зростом значення в побуті швидкохода на нього переносяться й дивні риси. Уявляється ж сонце биком, народженим від небесної корови? То так само легко землянам уявити сонце конем. І такі уявлення вже є. Ти ж

сам мені розказував, що бачив у Сварог-хатусі, як колядники в день народження нового сонця водять по хатах білого коня і славлять його, називають Сонцем. . .

— Ага! — не дожидаючи кінця фрази підсумував Твастро. Він справді бачив уже немало проявів культу коня між сварожичами. . . — Ага! То це, значить, лише звукові варіанти для назви божества й того народу, що вважає себе нащадком божества та йому поклоняється?

— Так приблизно.

— Ага! То ці свароги, аспурґи, аспаруки. . . Іншими словами, їх можна назвати конярами, а вони самі себе називають: к о н і?

— Так приблизно.

— Так я й думав! Але мене збиває з пантелику, що є ще інші назви для коня, я сам їх чув. Часом кажуть: і ю к. Часом чуєш — і к в а. Часом — г і п п о, і навіть у ф ф о . . . Один хлопець казав мені, що він — а к у в а й я. Це значить: „на коні”, „верхівець”. Як це все пов'язати?

— Та дуже просто! Коня приборкують, об'їжджають, путають ноги. Тоді він — с п у т а н и й, з в' я з а н и й, а в їхній мові — і ю к. Родичів цього слова — скільки хочеш! Це й і г о, і у з д а, і з а г н у з д а н и й. Зрештою, ти, либонь, чув таке слово — ї з д е ц ь, себто „верхівець”? То це теж „на коні”, а к у в а й я.

Це вже було трохи закладно для Твастра, оці лінгвістичні тонкощі, тому він чемно подякував мовознавцеві за консультацію, а про себе думав далі.

Справді, народжується конярська цивілізація. І з нею — безліч нових понять та слів. Ось у сварожичів від слова а ш в а народилось уже слово ш в и д к и й. Воно хоч і означає те саме („кінь”), але набирає вже ширшого значення: „все, що дуже скоро, хутко, бистро

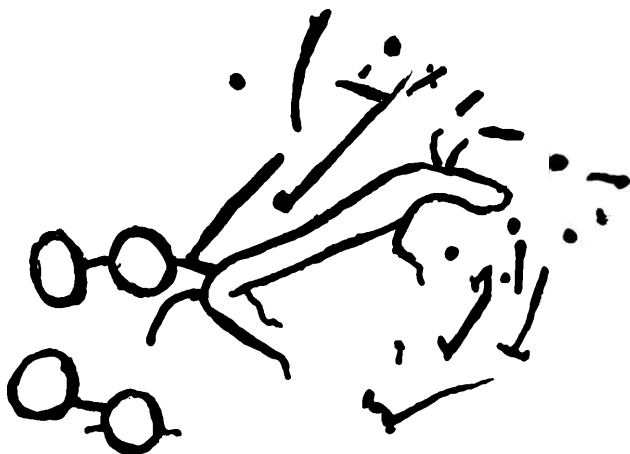
біжить”. Ну, а друге споріднене слово — ш л я х? Та це ж і дитині ясно, що ш л я х — та дорога, якою біжать „швидкі”... .

Хоч бери та вертайся до мовознавця! За цими словами налетіли роями ще й інші. Ну, а що ж то таке ш л я х е т н и й? А ш л я х т а? Так часто чув Твастро ці слова біля ватри від молодих пастухів! Чи „шляхетний” це просто собі „верхівець”, чи це — „той верхівець, що прибув здобичником до чужого краю й примусив труситися місцеве піше населення”? То так ніби „шляхетний” — панівний наїзник над місцевою безкінною людністю?

Далі біжить Твастрова думка. Ще чув на бенкеті у Сварога, що надокучають йому молодці з кавказьких гір, ш в і л і, що означає: „ті, що мають багато коней”. Дивно! Де Кавказ, а де західня Європа! Дослідник племен західньої Європи якось оце у своїй доповіді пояснював, що верхівець там зветься ш е в а л ь є, — майже так само, як кавказький власник коней. А кінь того „шевальє” — ш е в а л ь. То „шевальє” — той самий, що у сварожичів „шляхетний”?

Дивно, дуже дивно!

І як це все звести докупи?

8. ШЛЯХТА ВИРУШАЄ У ПОХІД

Тільки повновидий місяць знає, що діється цієї ночі в захованій лісовій галявині.

Він нікому не скаже. І добре, бо є повір'я, що як піде розголос, то задумане не вдасться. З усієї срібної сили світить він учасникам таємного дійства, не лінується. Срібло він посилає на кожен листочок, на кожне стебельце, а найдужче — на велику дерев'яну миску, повну питного п'яного меду. Вона стоїть посеред круглого пня із застромленим у ній черпаком.

Що ж то вони задумали, ці шибайголови? Виступцем, танечним кроком довкруги того пня проходять сварожичі й співомовкою промовляють присягу, відомий їм усім із дитинства заговор. За третім разом обійшовши, найперший набирає з миски черпак меду, настоящего на залятому кремінному ножі, і урочисто випиває. За ним — другий, третій. І так аж до останнього. Тепер усі вони зв'язані нерушимою присягою.

Ватага чималенька, перелічити всіх годі, проте варто згадати хоч деяких. Всі вони непоти і браття. Тут не тільки сварожичі, а й із сусідніх племен парубки. Але імена їх такі, як їм подавали їхні матірки при народженні. Зевс і Тур, Вовк і Ведмідь, Скуть і Сак, Дій і Див,

Товар і Савур, Бог і Галаган, Кий і Сар, Яр і Олень... Яр тут наймолодший. Його не хотіли приймати (ще смаркач!), але він покрадьки прибіг до тасмної галявини й замотався між старших. Тепер він — учасник нерушимої присяги, вже назад вороття нема.

У похід хлопці готувалися здавна — пильно, у глибокій тасмниці. Кожен вибрав собі зі свого табуна найвірнішого швидкого товариша, перевірів і наладнав збрую, запас харчів — в'ялену конину. Кожен свідомий, які несподіванки можуть трапитися в дорозі. Та й не забути, що треба буде переплисти річку... Перевіряли востаннє: чи все є із собою? Ремінний широкий пояс тримає в собі найконечніше: сокиру, кременного ножа та ріг до пиття. Керея наопашки, закріплена на рамені різьбленою кістяною застібкою. Що ще?

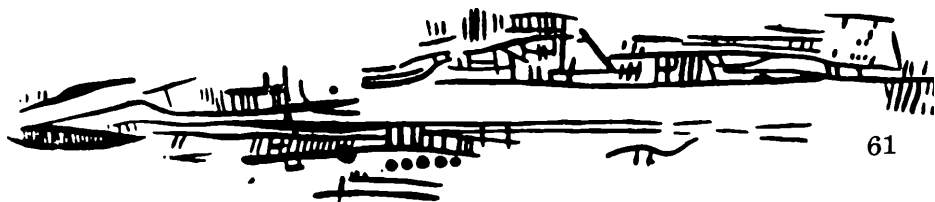
Зостається тільки вибрати з-поміж себе князя вправи — і-і-і га-айда! Князем він буде від початку й до кінця походу. Всі інші — бойова дружина. В поході, як у поході. Що чинять старші, так і вони, юнаки.

То кого ж вибрати?

Всі очі звернулися до Зевса. Він найвищий, він задумав цей похід, йому бути й князем.

А тим часом вже й пара баских ашвів везуть красуню ранкову зорю. Місяць блідне, срібло розпливається. Час рушати.

Мета походу — наскочити зненацька на купальське грище племені віл по той бік ріки. Дівчата там хороші.

9. КУПАЛА

У круглому селі Вілії вже зранку закипає святкове пожвавлення. Дівчата вже принесли з лісу березку, поставили її посередині, на майдані. Убрали за дівчину, а потім понесли довкола села, співаючи про цю березку, що на цей час стала Купалою, так: її сльоза то ріка, її руки й ноги то риба в ріці, її коси то трава, її очі то терен... Не важко в цій Купалі побачити Всесвіт.

Освятивши цим Всесвітом, втіленим у березці, все нав'є, дівчата йдуть на розгалуження трьох рік за селом, саме на той розвилок, де височиться горб. Чи він природний, чи довгими століттями щороку підростає хоч на цаль, оцей високий горб, — хтозна. А коли нагнутихся та захотіти взяти в жменю грудку землі, то виявиться, що це не земля, а утоптаний попіл. З незапам'ятних часів тут щороку горять купальські вогні.

От і цим разом... Нанесли вже дров, хмизу, спорудили вогнище. А поруч поставили Купалу. Убрали її ще краще: в кольористу запаску, білу сорочку, ще й намисто з коралів та морських мушель почепили на грудях. А лице зробили з дині: вималювали біло, намалювали чорні брови, чорне волосся, малинові уста... і на-

віть подбали, щоб ніс був.

Кажуть найстарші ори, що колись то ж и в у дівчину вбирали в святний стрій, щоб вона стала Купалою... але тепер уже, замість живої дівчини, вбирають подобу. Справді, чи не шкода найкращу дівчину в кінці святкування розривати на шматки або палити? Колись, у мавривний час, так і було. То нехай уже дарує діва Купала, але цей старовинний обряд змінили матері ори. Тепер наприкінці свята всі дружно накидаються на подобу Купали, розривають її на шматки, палять — і той святий попіл розкидають по всіх городах та ланах. На врожай!

У цей святий день що хто не робить, то воно — чари. Одні йдуть у ліс і чекають там до півночі, хочуть побачити, як розцвітає жар-квітка на зеленій папороті, та що з того вийде. Другі — відьми, знахарки й так добрі жони — йдуть, роздягнувшись догола, шукати чарівного зілля, бо воно саме сьогодні у своїй найвищій силі.

Дівчата знають своє: купаються, пускають вінки на воду із заговорами та дівочими чарами. У відблиску багаття кружляють навколо Купали в хороводі, аж поки не переспівають усі, які знають, купальські пісні. Ніхто цих юних жриць діви Купали не вчив священного дієства, хвали Купалі. Менші переймають від старших стихійно ще змалечку.

Аж тепер наступає друга частина свята. Парубки з сусіднього села, з Чаплів, з'являються не знати звідки і — он воно що! — кожен досконало знає, яку дівчину він вподобав (та вже напевно вона — його). З тією перескакує через вогонь.

О ні, це не просто отаке собі перескакування-грипце! У цей святий день усе святе. Це — шлюб, якщо хочете

знати. Святий вогонь освячує цей шлюб. Кожній парі, що перестрибує через вогонь, співають величальних пісень — і вони вже „переспівані”, вважай, звінчані. Адже ж усі пісні цього святого дня це й чудотворні заговори.

Потім усі наречені пари, усі хто кого вподобав, закосичуються зіллям, замаюються квітцям і чекають сходу сонця, найрадіснішої хвилини свята. Як тішаться, як радіють, коли сонце починає грати, танцювати, крутитися й розмахувати списами-промінням, кілька разів підноситися, а потім знову сідати, аж поки все його проміння не розсиплеться по доквіллю.

Тоді всі кидаються на діву Купалу. Розривають її, шпурляють шматки у ватру, розкидають попіл по полях — і розбігаються...

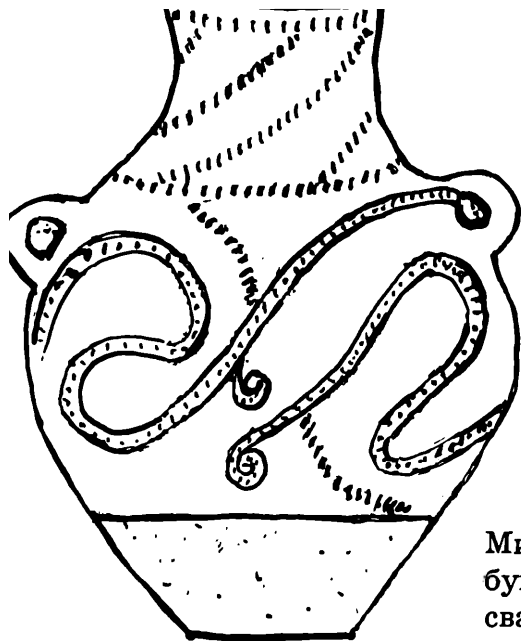

Цей віками усталений священний обряд був гвалтовно перерваний саме тоді, як пари шлюбно перескакували через багаття та вогнем освячували своє приречення одне одному.

І де вони взялися, якісь невідомі, чужі? З гиком, гуком і свистом вискочили вони із засідки та й кинулися виривати дівчат із парубочих дужих рук, та й — атож! — самі почали зі схопленими дівчатами перескакувати через вогонь. Але то — недовго. Один за одним вони спритно зникають, хапаючи з собою дівчину, і — кричи-не-кричи! — розтають у темряві. А там... сідають на коней і — були такі! Куди вони помчали і які їмні дороги — самі деви й перуни не знають.

За якоїсь півгодини на священному горбі вже нікого нема, тільки догорає багаття. Сиротиною стоїть діва Купала і не знає, що з собою робити.

10. ЯР І ЛАДА

Ми вже бачили, що Яр теж був у ватазі здобичників-сварожичів, які ото змовилися прокрастися до нав'я віл та зненацька наскочити під час купальського свята, схопити собі дівчину, зв'язати, кинути на коня та й тікати із здобиччю.

Але сталося щось зовсім інше. Яр прокинувся в якійсь незнанім місці, у якійсь такій хаті, що ніколи в світі не бачив. А довкола нього повзає усяке гаддя!!! Лежить він долі на солomé, укритий рядном, а біля — сидить дівчина, та сама, що з нею він стрибав через вогонь. Яка мирна картина! Вужі підповзають до черепка біля її ніг, п'ють спокійно молоко, а дівчина приязно споглядає і щось там ласкаво жебонить.

Змії! Досі бачив їх Яр на небі, із такими до-овгими хвостами, а це — ось, біля тебе. Які огидні!

Дівчина враз замовкла. Розглядає юнака й чекає. Вже прокинувся. Може що перший скаже? Чи пам'ятає цей красень, що в учорашній борні вона не далася, щоб її зв'язали, бо й вона, нівроку, міцненька. Як дала йому поза вухом, то він і знепритомнів. От вона й приволокла його сюди, до своєї хати.

Нарешті, Яр глянув на дівчину. І наче промінь сон-

ця бризнув увічі, так осліпила його її краса. І душу його охопила така радість, що серце розкрилося великою щирістю. Він, не таючись і без викрутів, розповів усе, як було. Вони, дружина сварожичів з-за Дніпра, надумали вчинити наскок, а він пристав до них, бо дуже прагне побачити інші краї, але вже — Сварга-Небо тому свідок! — вже ніколи-ніколи не допуститься такого лайдацтва і коли б йому швидше дістатися додому. . . Там бабуня журиться, де дівся. . .

— Та чого там? — ласкаво на це дівчина. — Побудь трохи в нас! Роздивишся, побачиш, як ми тут живемо. Ми гостей любимо! Нікого силою не затримуємо, а хто хоче, то й назавжди лишається. . .

І вже зовсім свійським голосом додала:

— Я — Лада. А ти як звешся? Та вставай, ти лінюху! Їсти хочеш?

І все так просто тут! І дивно, що чужий край, а говорять тут зрозумілою мовою, хібащо, вимова якась незвична. І дуже легко з цією дівчиною, вона наче з малих літ знана, наче дітьми бавилися разом. Та от тільки — ці змії!

А Лада із цим гаддям зовсім у дружбі. Їх не боїться, вони її не бояться. Вона бере їх у руки, вони обвиваються довкола її рамен, навколо стану, ніг, вилазять їй на голову й утворюють корону над чолом. Ні, тікати!

— Як ти не бридишся? — не може вийти з дива Яр.

— Вони — діти землі, — переконано відказує Лада. — А все, що в землі, — святе. Та чого ж бридитися? Ми також діти землі, то змії — наше нав'є.

І це „нав'є” справді розуміє її мову. Скликає їх Лада з усіх закутків тонким свистом, грає їм на сопілці, а вони танцюють. На її наказ — слухняно розповзаються. І тоді Яр, чи як його тут переназвали, Юрай, вже

вільно може рухатися по хаті. Бо він їх боїться! Ненавидить!

А гаддя теж, либонь, відчуває, як бридиться ним Яр. Якась зміюка непомітно підповзла й укусила Яра в руку. Почала рука пухнути. . . — та й думав уже Яр, що кінець йому. Та ні ж бо!

Лада знала, що зробити, як замовити. Монотонним густим голосом вона проказала:

*У полі золота груша,
На золотій груші золоте гніздечко,
В золотім гніздечку
Гадюка-шевелюха,
Чарівниця!
Пухлини нема, нічого не болить!
Уступися!*

І поки Лада вимовляла ці слова, опух меншав на очах — та й зовсім зник.

І все таки Яр сказав собі: т і к а т и!

Хоч Яр задумав тікати, — не так то легко це зробити. Поперше, де ж його жеребчик? Нема. І ні в кого запитати. Ще здогадаються про його замір. . . Подруге — Лада. . . А потретє — як же це? Так і не поглянути на якесь інакше життя? То досі тільки чув про інакших, а тепер сам на свої очі бачить.

Найперше, вразив його якийсь інший дух, інший триб побуту, ніби якоїсь затишности довкола, усталеного добробуту. Може то від тих мальовил, що звідусюди дивляться на тебе, куди око гляне? Гай-гай, нема в сва-

рожичів таких гарно вимальованих мисок, глечиків та бокатих зерновиків, усяких там дзбанів та кухлів! Та не тільки ж начиння! Стіни обведені також візерунками, під око манить яскравими замороками. На жердці над широкою лежанкою висять взористі рушники та верти. Сама лежанка застелена смугастим у кілька кольорів рядном, вовняним, либонь. Все це добротне, на довгий час обчислене. Все це бистре й допитливе Ярове око вловлює: чому в сварожичів нема такої затишности, такого замилювання до вигадливих візерунків та яскравих кольорів?

Може найбільше вражає Яра те, що над цим усім головує якась загадкова істота: біля печі в ніші стоїть її подоба, глиняна фігурка. Владно сидить вона на рогатому кріселку, від неї пливе цей особливий чар затишности й добробуту. . .

Та не тільки всередині. . . І ззовні ці затишні хати обмальовані жовтогарячими або червоними замороками — і то так, що кожна хата має відмінну крутоверть.

Село Вілія збудоване колом, нагадує собою сонце, як воно грає всіма кольорами веселки. Ці хати оточили широкий і просторий майдан, а посередині майдану стоїть ще краще вималювана хата.

І знову Яр порівнює.

У Сварог-хатусі всередині кам'яних стін кімната приліплена до кімнати дуже щільно, навіть вулиці нема. У степу шатра й намети розташовані далеко одне від одного, щоб бути ближче до своїх пасовиськ. Таке все розкидане. . . А тут живуть усі нав'єм вкупі. Ярові, що більшу частину свого коротенького віку прожив у степовому шатрі, ще й як ця різниця впадає ввічі!

Там — повсть обгортає легке переносне житло, шатро, бо. . . Скотар думає: „Хіба це надовго? Однаково

треба скоро зніматися з місця, вже тут обмалъ паші, скотина все столочила, треба переходити на нові пасовиська . . .” Тут — впевненість у довготривалому осідку на одному місці, можна й про затишок подбати. Лани — біля села, ніхто на них не зазіхає, бо в сусідніх селах вдосталь і своїх просторів . . . То й нема камінних стін, як у рідній Яровій хатусі . . . І люди тут такі ж ласкаві та щирі! Не лишень Лада, а й бабуся її, Гойя, і матері та тітки. Ще ніхто не глянув кривим оком на гостя. І навіть ота маленька гоща, що сидить у кріселку біля печі в ніші, і вона наче підморгує Ярові, щоб позбувся своєї сором'язливости.

Тільки . . . Якби ж не оті гадюки! Де не поступишся, — вони тут. Навіть на начинні. Понамальовувані!

Лада каже, що змії стережуть нав'є від нечистої сили. Яр змалку думав навпаки.

Такі суперечливі почування роються в Яровій голові: і тікати, і не с и л а. Невидними ниточками не пускає Лада, її ласкава мова, її погляд, її зваблива краса . . . Той солодкий чар, що йде від Лади, оповиває хлопця блаженним щастям.

Але кого зустрів ненароком Яр другого чи третього дня!? Важко повірити! Вже пару літ, як зник цей сварожич і ніхто його в хатусі більше не бачив. Невідомо, де дівся. Аж він ось де!

Товар більше зняковів, ніж зрадів. На Ярові розпитування почервонів і коротко відказав:

— Отак . . . Сподобалось, пристав і живу . . .

Та слово по слові розговорилися, почав Тсвар ви-

хвалювати тутешні звичаї, людей. Які то знаючі, які сердешні, які веселі!

— Та тобі й не сниться, як тут гарно взимку! Надворі заметіль, а в хаті тепло й затишно, у печі палає вогонь. Це не те, що в наших шатрах, вітром підбитих, шкурами обтулених. Тут люди вміють жити! Спочатку мені не сподобалось і те, і друге. . . Нема степового простору, такого, як у нас. . . А втім, — та ніхто ж тебе не силує! Хочеш — жий, а хочеш — іди на всі чотири сторони. Ніхто не тримає. . .

Еге! Яр і сам знає, що ніхто не тримає. . . А щось та тримає! . .

— Ото тільки, — признався Товар. — Не люблю тільки оцих старих бабів. Тут у всьому найстарші гощі та ори порядкують. Не дадуть тобі заспати, без діла посидіти: то поможи орати, то йди сіяти, то ходи врожай збирати! Вони вже знають, коли! Ще й пильнують, щоб не оминути старих, предковічних обичаїв. Та прискіпливі, — нех йому всячина!

— То як? — здивувався Яр. — Самі баби? А чоловіків, старшин, нема?

— Є. Брати бабів, вуйки. Замолоду вони довго не тримаються по чужих нав'ях, кожного тягне до свого роду. Де б не був вілій, він, кінець-кінцем, вертається до Вілії. То, якщодочого, завжди найстарша гоща має біля себе брата на поміч. Ото він і є тато, чи як тут ще кажуть, дєд'ю, дяд'ю. Он туди глянь! Бачиш? Сидить під повіткою і виточує щось на ковадлі. То — дєд'ю Волос, брат найстаршої гощі, Гойї.

Яр озирнувся. Бородатий дядько з кошлатими бровами не помічав нікого, так був захоплений своєю роботою. Він довбав дірку в камінній сокирі: насипав у ямку пісочок, поливав водичкою і ставив тонку, з порожни-

ною всередині, кістку та й вертів її, щоб вгризалася в камінь. Дірка в сокирі росла, а дядько Волос навіть не зважав на піт, що виступив на чолі. Втім, він цікавий: про що це вони змовляються, оці чужосторонці? Чи довго тут всидять? А той молодший!.. І де воно взялося, таке вродливе?

Якась неясна думка шугнула через дядькову голову, але зараз таки утікла. Добре було б... на царя... Треба сказати Гойї... Але ні, шкода такої вроди...

— Деякі наші хлопці, — розговорився Товар, — не захотіли тут бути та й подалися далі на захід сонця. Там, кажуть, ще кращі, ще багатші села. Дани дуже великий нарід, аж на трьох ріках розселилися...

— Да-а-ни? — Не пойняв віри Яр. — Таж і моя бабуня — Дана! Не раз розказувала мені про своє рідне село, про Майдан... Ге-ей! То це я СЕРЕД ДАН?

І так минає день за днем, а Яр і досі не знайшов часу, щоб утікти. Вже й кінь його знайшовся. Одного ранку почув Яр кличне іржання свого вірного товариша й вибіг аж за село.

Але слухайте, що було далі! З радости — як скочив Яр на свого коника, як почали вони обоє виробляти карколомні викрутаси! Кінь танцює вибриком, а Яр на ньому гарцює: то підгецує, то перекидається, пролітаючи попід черевом умлівіч. Кінь — навскач, а їздець перехиляється то на один бік, мало не випаде, то на другий... Геть усі свої штуки вірні приятелі-товариші на радощах витинають. І навіть не помічають, що люди повиходили з села та дивуються-чудуються.

І це ще нічого. Але що ви на таке скажете? Ярїїв

жербчик привів із собою молоденьких лошачків із табуна, що нікому-анікому, ніколи-аніколи не давався в руки. Лошачки соромливо ховалися десь за ярком. А це, дивись, і вони поставали рядком та наче пороззявляли роти, так захопилися майстерною виставою. То Яр, не довго думаючи, скочив на найближчого гачура й той слухняно потурав усяким Яровим видумасам.

От диво, так диво! Досі ці степові істоти були такі дико-лякливі, що ніяка сила до них не підступиться. А цей красень, диви, так їх зачарував!

Обступили всі — молодші й старші, парубки тутешні, і вуйки, дядьки. Сам дедьо Волос при всіх Юрая похвалив, — а то неабищо! Хлопчаки термосять за рукав: як то ти робиш? Навчи й нас! А дівчата... Всі вони тільки про нього й говорять. Та дарма! Там у Юрасвому серці Лада царює.

— Та може б ти, Юраю, таки назавжди в нас лишився?

— Та змайстрували б із Товаром воза, показали б, як то ті колеса робляться, бо ми ще й досі волокушами тягаємо снопи з лану, — припрошує й Волос. — Нам таких чужосторонців треба. А не тих, що вночі наскокують та викрадають дівчат. Дівчата — наші святоці. Якби не було їхнього чарування, то... земля не родила б, дощів не було б, сарана вкинулась би, град побив би врожай... А може б літом засипали нас сніги... Ще може й сонце більш ніколи не з'явилось би на небі... Рита не дбала б про нас. То як хочеш — живи в нас, скільки твоя воля. А наших дівчат не пустимо нікуди! Без дівчат, без їхнього чарування, без Рити, нам, данам, ніяк не можна! Якби що... то все нав'є стане стіною. Не дамо!

Та й не зчувся Яр-Юрай, як і час минув. Пролетіло літо, щедра осінь, уже й випала пороша. Віли готуються до великого свята, в е л і і, народження Нового Сонця — на свій лад. Яр ще такого не бачив.

Як і в цій хаті, де живе Лада зі своєю родиною, у кожній хаті біля печі в ніші, такій кúбашці, сидить у кріселку ота маленька фігурка, покрови цього дому. То — гоща Віла, а часом на неї кажуть і Леля, і Неня. Здавалось би — до неї найвища пошана. А от існує тут такий дивний звичай: як остаточно занедужає сонце, перестає світити і от-от ладне закотитися безсиле та слабе десь у вічну пiтьму — от тоді в кожній хаті розбивають усі ці маленькі лялі, розкидають шматочки на всі чотири сторони світу, а на їх місце ставлять нові, щойно зроблені, гарно вималювані. То ще задовго до цієї тяжкої для Сонця-Велеса пори Лада й усі інші діви виліплюють нові лялі та з особливими обрядами й магiчним наснажуванням випалюють у священній печі, — ото в тому домі, що стоїть посеред Вілії на майдані.

Все це незрозуміле. То Яр хоче знати, нащо вони все те роблять.

— Ой, то ти навіть не знаєш, хто це такі віли?

— Не знаю.

— То такі діви, що живуть у хмарах. Вони дуже добрі, пильнують, щоб дощі йшли, щоб урожай був, щоб град не побив збіжжя. Це від них залежить. Веселі дуже, — ти ще побачиш. . .

— А чого ж вони з рогами? — не може второпати Яр, бо й гоща Віла в ніші біля печі має роги. Жінка, як жінка, але з коров'ячими рогами.

— Та як? — ще більше здивувалася Лада. — Та вони ж хмари-корови, з них народжується Велес-Сонце!

І так що день, то новина для Яра. А на саму велію

то ще й не таке побачив. І зрозумів. Ось чому вони такими своїх віл-праматірок бачать: на саму велію все село змінилося невідомо. Всі жінки й діви поробилися вілами, всі! А чоловіки — велесами. Всі, як один, навіть діти, повбирали коров'ячі й бичачі машкари, повдягались у шкури та в кожухи догори вовною. Та й так ватагами ходять від хати до хати танцюристою ногою, кружляють хороводами на майдані й навколо всього села, колядують, словом і піснею чарують. Всі зусилля зіллялися в одну могутню хвилю, щоб допомогти Сонцеві-Велесові набратися нової сили й не скотитись у прірву.

Це ж усі тут у дні неподільної єдності — велика рідня, нероздільне нав'є: Сонце-Велес у небі, і віли в хмарах, і віли та велеси в цьому селі, і воли та корови з телятами в оборі. Всі — одна родина, нав'є. На рогах у волів та корів — вінки з колосся, із засушених ще з літа васильків та інших квітів, з пахучого зілля матерінки. І все це вирує у такому коловороті, що Яр уже не може розібрати: хто тут мукає і реве? Перебрані — чи справжня рогатизна? Чи всі разом?

— Воли, — казала Лада Ярові, — на велію говорять людським голосом і пророкують на цілий рік наперед. Дядько Волос не раз чув.

Ну, цим Яра не здивуєш!

— І в нас теж воли під Новий рік говорять людським голосом, — похвалився. — А є такі бички, що ще й просять: „Я вже не хочу жити, заріжте мене, м'ясо поїжте, а голову й ноги заховайте, з них народиться багато таких, як я. . .”

— Оце там, — показує Лада на небо, — бачиш? Оті хмарини. . . То — Велесове пасовисько, то — його отари. Он і сам він ходить у довгій сорочці, грає на сопілці. Там вічне літо. А оту велику торбу за плечима

бачиш? Там повно всілякого добра. Як гарненько попросимо, то влітку Велес ходитиме серед нас, роздаватиме зі своєї бездонної торби все, що тільки ми забажаємо. А покищо, — колядуймо!

І Сонце-Велес прибуло на силі. Зраділи всі віли й Яр із ними.

Сонце вже було у своїй повній силі, як прийшов Юрай на білому коні. Махнув пугою — і все зазеленіло, зацвіло. Значить, Юрай тут.

А втім, старі люди кажуть, що Юрай — вовчий пастих. Бо він і сам стає вовком, як захоче. Бо він охороняє вовків від людської напасти, він призначає їм їжу. Ото не слід жалувати, якщо вовк загризе яку ягницю, бо це сам Юрай так розпорядився. А втім, він милостивий також і до свійської худоби, охороняє її від нечистої сили. Ось чому весною, як приходить час вигонити худобу на пашу, сварожичі власкавлюють Юрая, щоб його вовки не зачепили їхньої скотини.

Всяково стараються, щоб догодити Юраєві. Обкурюють худобу пахучим зіллям. Переводять через вогонь або поміж двома вогнями. Переводять через простелений червоний пояс, а це ж те саме, що й через вогонь! Переводять через простелену вовчу шкуру, а це значить, що освячують самим Юраєм! Чого тільки не роблять, щоб оберезти свійську худобу від диких звірів, а особливо від вовків!

Так воно ведеться у скотарів-сварожичів. Яр не раз усі ці церемонії бачив біля Свара-гори та й сам він знає немало заклинань проти вовка, звернених до Юрая. А от у віл зовсім інакше обходять день Юрая!

Коли в сварожичів чарують та чаклюють самі чоловіки, то тут усяке магічне дійство провадять самі дівчата та старші жінки, ори. Хлопцям-чоловікам — ані приступу!

Хоч Юрай і вовчий пастух та охоронець худоби, то це ще не всі його прикмети. Він ще й добродій роси. Хоч воно все в руці Великої Матері та отих дівчат, віл-хмар, але якось так виходить, що за все турбується Юрай. Так каже заклинання:

*Та Юрай Матку кличе,
„Та подай, Матко, ключа,
Відімкнути небо,
Випустити росу. . .”*

А як буде роса — буде що їсти коровам, буде паша, буде й молоко, і сир, і масло. З цього ж заклинання видно, що він таки дуже дбає про росу, але ключі від неба тримає в себе Матка. От ця Матка й зацікавила Яра, бо він серед сварожичів ніколи її не бачив. А тут бачать її ввіч.

Ну, звичайно ж, її називають Лелею. Вся вона утопає в зеленому листі, перевита вінками та гілочками з усякого дерева. Вона — цілком реальна дівчина, тільки чому це її посадили у викопаній ямі? Здається, що вона виростає з землі, здається, що вона сама — Земля. Матка. На додачу до всього цього з-посеред вінків на голові визирають коров'ячі роги.

І от біля цієї Землі-Корови-Матки стоять у мальованих мисках усі дари цієї Матки: молоко, сир, масло, сметана, пироги. Поруч лежать вінки.

Кожна учасниця цього важливого обряду підходить до Матки-Землі-Корови. Відколупує шматочок сиру й

масла, сьорбає молока, відлomuє шматочок пирога й умочає в сметану. Вклоняється Матці, а Матка кладе їй на голову вінок. І от цей барвистий вінок із самих дівчат починає кружляти особливою плетеницею навколо Матки. Спочатку помалу, а потім швидше, та й переходять у шалений рух. І невпинно співають оцю саму пісню: про вирій, про Юрая, що золотими ключами відмикає в небі росу. . .

Це чарування самих дівчат має силу тоді, коли воно містерійне, коли не допускається жаден хлопець. Старші ори вже добре подбали, щоб і духу чоловічого близько не було. Бо як же тоді? Зостатися на цілий рік без роси, без дощу, без молока, сиру й масла?

Хлопці, а між ними й Яр, тільки здалека споглядають та вгадують, котра дівчина та а та. Яр ніяк не може впізнати Ладу серед метелиці живих кольорів. Аж як скінчився обряд, як рій молодих жриць розбігався по своїх хатах, побачив Яр і Ладу, всю й досі обвинену гілками, листям та вінками, ще й рогів не скинула. Та й певно! Хто ж має бути за діву Лелю, як не Лада? Чи є тут краща за неї?

Проте, всі ці містерії й свята у Вілії були блідими, порівнюючи з найбільшим струсом у Яровому молоденькому віці. Ще ніколи не спобігало його таке піднесення, як у русальний тиждень. І звідки воно? І чому?

Либонь, від того настрою, що струснув усією Вілією, усіма вілами. Вже за кілька днів до заповідного дня все село сколихнулося. Ось-ось уже прийдуть гості з вирію! Всі, великі й малі, подалися до лісу, понаносили зеленого гілля, переважно клечіння. Спочатку замаяли геть

усе, що можна, в хаті, а тоді ще й знадвору. Позастромлювали гілки на причілках, навколо вікон, попід стріхою. . . А ще ж повітки, а ще ж на майдані. . . Кожна хата стала як зелений гай, усе село Вілія тоне в зелені. . . А ще метнулися дівчата до річки та нарізали повні обремки рогози, повстелювали долівки. Тонкі делікатні пахощі ще вище піднесли святковий урочистий настрій.

Що ж то за гості такі?

Русалки, польові мавки, лісові діви, віли-хмарки. Невидна складова частина нав'я, що живе десь у вирію й приходиться до нас у гості щороку саме в цей час, коли квітує жито. І це — найбільше свято серед року в усіх дан, у всіх племен цього народу.

Починається свято в п'ятницю й триває увесь тиждень. Після того, як перетвориться село на гай, виходять русалки з води, мавки — з землі, житні діви — з хлібів, віли — з хмар, лісні гойдаються на деревах. Бігають поміж полями, сидять у коноплях. . . Ніхто не наважується цього тижня працювати, щоб не розгнівити гостей. Бо русалки й мавки невидні, а вони скрізь між нами є й пильно стежать, чи ми їх шануємо.

Де русалки бігають і бавляться, там і хліб гоїніший родить, там і трава густіша та вища. А хай тільки спробує хто злегковажити — русалки нашлють якесь лихо: мошкa заведеться в городі, град поб'є врожай або й так просто не вродить. . . А хто шанує їх — не буде тому ніякої вади.

Догадливі ори вже понаставляли всюди всілякої їжі, щоб же не були голодні наші невидні гості. Одні виносять обід для русалок і ставлять на межах. Другі розливають русалкам молоко на стежках, де ходить товар до водопою, щоб корови давали багато молока. Треті кладуть для мавок паляниці та коржі або й пироги з

сиром. Ще інші розвішують на деревах вишивані сорочки та рушники. Всі приймають дорогих гостей із вірію, хто як може. Без розкошів, але щиро.

У п'ятницю дівчата вже зранку, як писанки: у вінках із конвалії, васильків, незабудьок, барвінку, чебрецю, материнки. Ніхто їх не вчив, вони самі знають, що їхні, дівчат, обряди найважливіші. Все-все, що вони сьогодні роблять, має дивне значення і потрібне для всього нав'я. Хотів би й Яр знати, які ті ігри й співи їхні, — та ба, можна тільки здогадуватися, як вони справляють свої містерії в лісі. І хоч усі певні, що русалки тут межі нас, Яр їх не бачить.

Третього дня вже й невіри можуть побачити русалку. Як? Дуже просто! Убрали за русалку дівчину, назвали її берегинею та й повели по селі.

Ось іде висока, таємнича й незнана тут істота. Все в ній наче людське, на грудях аж три разки намиста з червоної шипшини, — тільки личко щось дуже маленьке. Вона йде виступцем, низько кланяється — а за нею почет. Попереду — сопілка й бубон. За ними, побравшись за руки, ідуть дівчата — і хлопці тут. Ідуть плясом і про берегиню співають. Зустрічні люди також кланяються берегині, а котра ора то й лине коновку води на русалку. То так треба. Що більше води виллюють на русалку, то краще вродить хліб, дощів випаде більше. . .

Обійшли всі хати, зробили тричі коло й повернули назад до майдану, там почали берегиню розбирати. Коли розмотали дівчину з широких червоних поясів, то Яр побачив, що не така вона й висока, а тільки руки тримала високо з карахонькою — розмальованим лич-

ком. Дівчина хоч і втомлена, хоч і вся мокра, — щаслива, що їй цього року випало бути берегинею. І всі вдоволені, всі сяють!

Четвертого дня на самій середині майдану поставили високу тичку, знизу догори увиту гіллям та квітами. Поставили під тичкою стола. І почали дівчата зносити на той стіл всячину: мед, сметану, пряники, пироги чи й інші ласощі. Всього нанесли! Приходьте, милі гості, дороге наше нав'є!

Яр до всього придивляється своїм гострим оком, бо де й коли бачив він таке в рідній хатусі? І стола на чотирьох ногах не бачив, і таких мисок, полумисків, глечиків із пласким денцем. У сварожичів посуд інакший: круглодонний, ще й із гостряком, — щоб можна було уткнути в землю. А тут... Ну, нащо ще й розмальованого замороками глечика з водою поставили біля тички на землі?

Всі чогось наче чекають, ходять замасні, заквітчані. Дівчата — у вінках, хлопці — у високих шапках із застромленими в них пташиними перами. Намисто люблять тут носити всі, і хлопці, й дівчата. Що більше, то ліпше. Ще й Яра вбрали... Та він і так уже був у владі урочистої, наповненої чимось таємничим, хвилі...

Аж ось! Лада підійшла до мальованого глечика з водою й перекинула. Вода розливається. Гладущик розбивається. В добрий час! Починаймо!

Лада взяла тичку, увиту зіллям і квітами, та й пішла попереду, а за нею вся молода громада. Спів розлягається ген далеко. Парубчаки завбачливо несуть у обрусах усі ласощі й присмаки, що розложені були для русалок на столі. Як тільки прийшли до гаю, — розстелили на галяві обруси й найперше запросили до трапези русалок. Потім, потралезувавши із невидними

істотами, розбіглися по гаю. Дівчата розшукують ті вінки, що ще в п'ятницю із чарами завивали. Повний гай гамору та сміху!

Оттоді Лада сіла на землю, схилилася, наче заснула. Її зараз таки накрили великою хусткою, ще й закріпили кінці хустки кілочками, застромленими в ґрунт. Хай русалка спить, вона втомилася. Русалка спить, а дівчата навколо неї завивають і розвивають хитромудрі плетениці-хороводи. Потім хлопцям надокучило грати в довгої лози, — і дивись! Уже вся молода громада завирувала в метелиці.

Раптом русалка прокинулася, пустилася також у скоки й вихорем влетіла в метелицю! Б'є по руках, кого попало, хапає, тягне... Писк, сміх, жарти... Дуди їй пищалі переплетені із сплесками бубнів...

Тепер, вважається, русалка між нами, жива.

Яр мов у чаді. Він і вдома чув про якихось русалок та мавок, але ж ніколи не впадав він у цю густу атмосферу зеленого свята, єднання живих із нав'єм, що прибуло з вирію. Його вражають оці істоти, якісь такі, що мають більшу силу, ніж люди. Допитацький склад Ярового ума жадібно всмоктує всі ці нові вражіння.

11. НЕБЕСНИЙ ЗМІЙ ШУГНУВ У ПРОСТОРИ

Дуже цікава сесія у круглій залі космічного корабля на тисячній милі над Землею притягла багато дослідників. Також — і Твастра. Він на цей час усунув із своєї уваги прямий предмет своїх дослідів, отих скотарів-пастухів із степів понад Чорним морем, і разом з іншими цілими годинами слухає доповіді про хліборобів Правобережжя за Дніпром, носіїв культури мальованої кераміки. Така була їх назва.

Ці сусіди лівобережних скотарів, що живуть у басейнах великих рік — Дністра, Богу та почасти Дніпра — мають своєрідне, яскраве неповторне обличчя. Поперше, вони осілі й не люблять кидати свою землю. Живуть у добре впорядкованих селах, у міцно й майстерно збудованих домах. Подруге (чи може це — поперше, — поправився доповідач), вони майстрі сіяти й збирати зерно та інші їстівні рослини й уже не залежать від удачі чи невдачі вловів та збиральництва. Безумовно вищий рівень побуту, заможности та естетики дає їм змогу домінувати над нестабільними, у вічному сезонному русі, скотарями. Не диво: в них є хліб, так дуже потрібний кожній людині. Щождо скотарської продукції, то правобережні хлібороби не такі то вже

й залежні від скотарів, бо в них є свої стада й вони мають змогу та вміють утримувати стільки худоби, скільки потрібно. . .

Приблизно такий зміст доповідей про мешканців правого берега Дніпра й далі аж до Карпат, — із кінцевою заувагою, що такий стан триває ось уже яких дві тисячі років. Але й із застереженням, що в даний історичний момент починає тремтіти стрілка терезів: коли досі хліборобська культура домінувала над скотарською, то тепер маємо все більше доказів, що скотарські пастушачі племена, сівши на коня, починають брати верх над хліборобськими.

Це, покищо, не дуже помітно, бо досі всотування молодечих ватаг у Правобережжя відбувалося малими групами. Але ось уже з'явилися перші осади скотарів на правому березі Дніпра, в той час, як експансія хліборобів на Лівобережжі не дуже помітна.

На екрані під час таких доповідей з'являються образи-ілюстрації. Проходить перед зачудованими очима дослідників внутрішнє обладнання хат культури мальованої кераміки, навіть процес вибудування такої хати. Яке досконале вміння! В той час, як сусідні племена живуть у нужденних землянках чи повстяних куренях. Звідки то? А оця ткана одежа з волокнистих рослин, з вовни! Лани! Сади! Молочарське господарство! А, ось і славетне мальоване начиння, що дало назву цій культурі! Скільки естетичного смаку, яка висока техніка керамічного мистецтва! Де це все взялося так раптом?

Коли ж на екрані з'явилися ще й жіночі фігурки, хтось із асамблеї не витримав і вигукнув:

— Та це ж Мала Азія! Анатолія! Фінікія! Палестина! Тут над Дніпром? Над Богом? Над Дністром?

— Зауваження слухне! — підхопив репліку доповідач. — Так воно й є, я саме до цього веду. Чи ж не правда? Дивно! Як це так, що одні й ті ж племена, з однаковою мовою, а пішли зовсім іншими шляхами? Одні стали скотарями, а от ці — хліборобами. Ці витворили зовсім відмінний побут, вищу культуру, — і до того ж, таку подібну до цивілізацій Сходу. Я сам дивувався, довго шукав, поки зрозумів.

Всі уважно слухають. Також і Твастро. Це стосується й його дослідів.

— Бачите, в якісь давні часи, певно мезолітичні, всі вони, — і на Дністрі, і на Дону, як показують назви рік, — не дуже різнилися між собою. Ці племена мисливців із луком та кремінними стрілами залежали від випадкової здобичі. Що вполювали, яке коріння викопали чи якого куща обчухрали, — то й їхнє. Доба скотарства ще не розвиднилася. Але сталося так, що на схід простягалися безмежні лугові-степові простори десь аж ген-ген у глибину азійських степів. Ні впину, ні кордону. Простори ті наче створені для плекання й освоєння худоби. А ці на заході, — на Дністрі, на Бозі, на правому боці Дніпра, — ці жили у близькому сусідстві й спорідненні з південнішими племенами, які межували із ще південнішими, з балканськими.

— Тільки при чому тут Мала Азія? — нетерпляче буркнув той самий голос.

— При всьому, якщо конкретно, — не дав себе збити доповідач. — Там ще тисячі років до початку неоліту тут, — там уже існувала розвинена хліборобська культура з мальованою керамікою, зі статуетками. Вона промінювала на всі боки, також і на Балкани, а звідти — й далі на північ. Ви ж подивіться на цю вузьку протоку, що розділяє Європу й Азію! Кому там у голові,

що це — два різні континенти? Люди рухаються вільно в обох напрямках. Ніщо не перешкоджало людям із Малої Азії напливати на Балкани і нести з собою знання хліборобства, домобудівництва, керамічного мистецтва. Може навіть не так самі люди, як їхнє знання пливло... Новинки ширяться блискавично, далі й далі на захід та на північ від Балкан.

Екран слухняно відтворює те, про що оповідає дослідник, і швидше, ніж оті тисячоліття в устах вченого, показує, як культурні набутки досягли-докотилися і до неолітичних мешканців Наддністрянщини та Побожжя.

— Тут, — каже далі доповідач, — найменше слідів анатолійських впливів, бо місцеві племена творять із свого кореня. Але все ж таки сліди є — ви тут усі помітили їх. І так: своєрідність цього культурного терену впадає в око відразу, а водночас не заперечиш, що цей терен входить до великого хліборобського пояса, який простягається від Китаю, через усю південну смугу Середньої, Передньої та Малої Азії, через Балкани й аж сюди... Їхня спільна ознака — оці статуетки й мальована кераміка. Все це ви наглядно бачите на екрані.

Так, учасники конференції це бачать.

— Що ж... — додає доповідач. — Разом із новими формами побуту створюються й нові вірування. Воно то так... Але моя думка така, що прийшли вірування не дуже різняться від місцевих, бо й тут з найдавніших часів шанують Велику Матір, як і десь там у Малій Азії. Тільки в давні часи (вони кажуть мари вні, а ми скажемо палеолітичні) це була мати-звірина. Тепер вона прибрала образу жінки, як і бачимо на цьому екрані. Не без того, що з рогами...

— Це легко надолужити рогатими машкарами, — вставив якийсь скептичний голос із місця.

— ... але ця Велика Мати вже й Мати Земля, і Мати Колосся, і Мати Зерно, і Мати Дерево Життя... і навіть — Мати Змія! І як не важко нам уявити, але ця Мати Діва може вмиєть перетворитися на широку повноводну ріку...

Доповідач подав ще кілька прикладів іраціонального, зовсім відмінного світоуявлення людей енеоліту. Мати Птиця, Мати Корова... В цей же час статуетки цих різних жінок-прародительок не сходять із екрану, як місцеві, так і з Балкан та, для порівняння, — малоазійські.

Привернула увагу одна статуетка. Горбатоноса, стесане чоло, татуювання від носа до кутиків очей, явно малоазійський вигляд.

Настирливий опонент, голос із місця, запитав:

— То ти кажеш, що тільки аборигени, нащадки людей льодовикової епохи творили цю місцеву культуру? Як мені відомо, нащадки ці широколиці, довгоголові. А це... Чим пояснити немісцевий тип цієї статуетки? З чогось та бере майстер зразок, як ліпить обличчя...

Зав'язалась цікава суперечка та й повела дискусію десь у бічну алею. Та безумовно у віруваннях людей енеоліту є кілька нашарувань. Тут знайдемо й предковічні, ще з палеоліту, уявлення про світ, і принесені з малоазійського ґрунту, і вже нові, на місцевому ґрунті зроджені та своєрідно переломлені. Картина досить строката.

— Візьмімо такий приклад, — додав доповідач. — Крім жіночих божеств, є й чоловічі. Ось ці два улюблені: Юрій і Велес. Обидва — продукт тисячолітніх уявлень, охоронці худоби. Але пригляньмося. Юрій — вовчий пастух. Він — автохтон, походить із тих замрячених у сотнях тисячоліть маривних часів палеоліту,

коли вовк був найінтимніше пов'язаний із мізерними людськими гуртами. Ще навіть і собака не був приручений. Вовк був і грізний, і патрон, і джерело прохарчування, і об'єкт пошанування. Все разом. Цей вовк-Юрій став згодом „вовчим пастухом”, а ще пізніше, з розвитком скотарства, пере kwalіфікується на охоронця свійської худоби, хоч і залишається господарем вовків та турбується про своє вовче плем'я. Юрій, Юрай, Юр, — спільне божество і в скотарів, і в хліборобів, а це ще одна ознака, що дуже воно давнє, з глибин палеоліту . . .

— Але звідки Велес? — запитав лінгвіст.

— Тут справа складніша. Велес також має тотемну біографію. В рахубу тут входить уже могутній рогатий „предок”, бик. Це світиться з його імени й безлічі споріднених тематично слів. До речі, всі ці слова малюють образ не примітивного дикуна, а культурника. Велес також патрон тварин, але свійських. Він — добрий пастух, він сонячний, поет і музика, він досвідчений господар і сумлінний робітник, оре й сіє, він упорядник . . .

— Це ще не дає відповіді на запитання, — не вдовольнився мовознавець.

— Мені думається, що Велес — подарунок хліборобів Малої Азії, отих, що протягом довгого часу в багатьох поколіннях просувалися на західні терени із своїм добрим культуртрегером. Мені здається, що він якийсь родич Ваалові, Белові, теж культуртрегерові, теж сонячному божеству в східних країнах. А іншим разом приходить думка: чи це не той самий Аполлон, Пелес? Також сонячне божество, також поет і музика, культуртрегер. От тільки неясно мені, чи Аполлон прийшов із країни Велеса, чи навпаки, — Велес прибав із країни Аполлона . . .

Опонент, що спеціалізується в мітології, не погодив-

ся з доповідачем. Він пригадав, що в середовищі чорноморських племен, які живуть біля дністрового лиману, процвітає дуже яскравий культ бика-сонця. Чи це теж запозичення?

В цю суперечку встряв і лінгвіст. Він вважає, що впливи могутньої на той час хліборобської цивілізації простягаються від Малої Азії не тільки на схід, а й на захід аж до Карпат і далі...

— Оцей фізичний тип, що здивував вас, — горбатоноса розтатуйована статуетка, — ніяке не диво, бо ж і мова, що нею говорять у Малій Азії, зрозуміла й біля Карпат, і над Богом. Звідки взялося таке основне слово, як лада? І тут і там це слово означає „жінка”. А от — лелека, священна птиця хліборобів. Звідки ж інакше, як не від якогось племені лелек, носіїв тотему цієї птиці? Лелеги, лулуки відомі, — ще й дуже відомі, — племена в Малій Азії. Вони носять свій тотемний знак: пташине перо, застромлене у шапку, як оце й бачите на екрані.

Справді, екран показує статуетку: горбатоносого „лелега” у високій шапці з трьома застромленими в ній пір’їнами.

— А що таке мавка? — веде далі мовознавець. — Знаємо вже: це — мітична істота, Мати Колосся, діва, що живе в колоссі, як воно дозріває. То й це слово тожне з малоазійським, бо й там мавка — Велика Мати, божество оцих самих „лелегів”.

В суперечку вмшався ще й антрополог:

— Як послухати вас, то складається вражіння, що весь розвиток землян це історія впливів, міграцій, переселень... А де автохтони? Ви бачите вузькоколичих та горбатоносих, а я ось бачу ширококоличих, із дебелою будовою й усіма ознаками нащадків прадавніх кромань-

йонців, якими вони й є...

Екран справді показує інший тип статуеток. А забирає слово дослідниця первісних вірувань та й каже:

— Звичайно, і на місцевому ґрунті також буває багатенне уявлення про невидні істоти. Це допомагає землянам зрозуміти й пояснити собі світ, який їх оточує. Не бракує й у цьому обширі місцевих віл, туриць, чугайстрів, арідників, русалок...

Твастра, що з великою увагою слухає цю вчену суперечку, слово русалки наче вшпигнуло. Сам собі не здаючи справи, він вийшов із залі, поспішив до свого літака — і негайно шугнув у небесні простори.

Десь хтось його потребує!

Лише за допомогою неослабного зосередження зміг Твастро викликати на екран своєї свідомості — хто саме. І він побачив: отой русявий хлопчина із нерозвиненим ще інтелектом, але з прагненням удосконалення, з палким і незаспокоєним бажанням скрізь одночасно бути, все на світі бачити, все спізнати і всі життя пережити.

12. ПРОВОДИ РУСАЛОК

Вже тиждень, як гостюють русалки у дан, у вілії-племені. Вже їм цілий тиждень

догоджали, як могли. Пекли їм паляниці й клали на перехрестях, на стежках, на межах, біля криниць. Варили ситі борщі. Розвішували найтонші білі намітки на гіллі... А тепер пора вам, милі матінки наші, дороге тогосвітнє нав'є, і в вирій чи в свої водяні покої!

Дівчата в цей день не доторкаються ні до чого. Із розпущеним волоссям, у вінках, вони бігають по полях, по ланах та лісах — виганяють із усіх закутків русалок, може де яка заховалася. Ще й піддурюють: „Та йдіть до нас, ми ось вам тризну справляємо, обідати принесли, борщ і кашу, вареники з маслом!”

Нетерпляче чекають вечора.

Як уже смеркло, підбився на небі місяць уповні, дівчата повдягали довгі сорочки. Як були з розпущеним волоссям, у вінках — взялися всі за руки та й подалися довгим ключем із села. Передня — Лада.

То не хід, а танок. Перша пара піднесла руки й через ті „ворота” пройшов увесь ключ, а там у кінці чекають нові „ворота”, — і так увесь час. Таким робом обійшли всі лани за сонцем. Після того довгий цей ключ

подався до того горба на розвилку трьох рік, що підостає щороку на цаль. Тепер усі ці дівчата в довгих сорочках із розпущеним волоссям — русалки.

На горбі вже горить багаття, вже ж бо дядько Волос подбав. Почали русалки стрибати через вогонь, а тут де не взялися й парубки. Вони й не здогадуються, що їх тут ось-ось чекає! А русалки, з дивного дива, несподівано позривали з голів вінки, кинули їх на хлопців, а самі — врозтіч! Ще б пак! Ці русалки страх небезпечні, вони намагаються вхопити й затягнути в свої водяні покої есякого, хто ловить гав. Біда тому, хто не вивернеться, не втіче! Ой, біда! Вже ніхто ніколи того не побачить!

Та нема дурних! Хлопці теж добре знають нориви русалок, коли їх виганяють із Вілії. Вмить розбіглися, хто куди... Не знає тільки Яр. Так-так, русалки зловили його! Зв'язали!

В цей час на темному небі пролетів небесний змій, розпустивши свого вогнистого, оранжового хвоста на пів неба.

Яр лежить у ямі глибокого підземелля, міцно зв'язаний, і сам себе лає. Пропав!

Пізно, але згадав... Яр тоді був ще дуже малий, навіть не слухав, що бабуня Дана розказувала. А воно заховалося десь у тайниках підсвідомости і тепер виринуло... Це ж бабуня розказувала за цей їхній звичай. Хлопця-чужосторонця як запопадуть, то не випустять. Його одягнуть у дівчачу сорочку, навішають усякого намиста, заріжуть, сплять, а попіл розвіють по ланах та городах. Тепер тільки пригадав.

Пізно!

Ще й ще раз відновлює слово в слово, що розказувала бабуня Дана про звичаї в селі її дитинства. Оцей стародавній обряд жертви...

Колись найкращу дівчину чи хлопця живими розривали на шматки... Давно то було, в маривний час, так давно, що старі люди цього вже не застали, тільки чули про це від своїх старих людей. „Тепер, — казала бабуня малому внучкові, — тепер замість живих, глиняні лялі розбивають на шматки й розкидають по полях та городах, щоб урожай був. А ще траплялося...” — Тут Яр особливо напружено намагається відтворити бабунині слова. — „як забреде чужий хлопець... Я сама бачила... Такий гарний, такий гарний! Чужосторонець. Зробили його царем-жертвою, прожив він щось із рік у нас — зарізали, спалили... щоб урожай був, щоб дощі йшли... А як нема чужосторонця, то роблять опудало із соломи, вбирають за дівчину, виносять за село, палять, а попіл розвіюють...”

Згадує це Яр і з люттю дивиться на святні шати, що на ньому. То значить Лада знала, нащо й для чого так красно та опатно вона його чепурила. Пощо йому це намисто з гірського кришталю, а це друге — з бірюзи та бурштину? А це третє — з оленячих та вовчих зубів? А цей мідний перстень? А ці обручки та зап'ястя? Оці перлові мушлі, нашиті на одежі? Нащо йому це все? Це ж стрій царя-жертви! То це вони весь час вважали мене жертвою? Так ось чому всі так ласкаво зо мною обходилися!

Еге, „ласкаво”!.. Ота ласкавенька довготелеса ора найперша прибїгла з мотузом! Ще й з ножакою!

Найбільше ж болить Яра Лада, її нещирість. Вона ж знала, знала! І приховувала щось! І сама повела на

заріз! А чим пояснити, що я так щиро до неї тягнувся, все на світі забув, аби щодня її бачити? Чарівниця вона! Давала мені приворот-зілля, от що!

Вже не так оця доля офіри, як підступність Ладина вогнем пекла. Відповідь на його навстіж відкрите серце!

Як же вміло вона мені лестила! І гарний, і вмієш приборкувати коней, і співаєш красно, і теє, і сеє... Чому ж я раніш не згадав страшної правди, що заповіла бабуня Дана мені п'ятилітньому? Тепер рви на собі волосся, Яре!

Ось тільки розвидниться, відвалять від входу каменюку і...

Справді, чує Яр як відвалюється при вході в яму каменюка, відчув, що війнув свіжий струм повітря...

Сонце бризнуло на землю першим промінням і почало лічити.

Скільки їх?

Ціла гурма. Всі віли в білих сорочках, босі, з гострими кременними ножами. Поволі посуваються до тієї ями, де лежить зв'язаний цар-жертва, і в один лад то вигукують, то співають:

Та Юрай Матку кличе:

„Та подай, Матко, ключа.

Відімкнути небо,

Випустити росу...”

То це для цього посилають вони Юрая до Матки?

Ось вони вже біля ями, відвалили каменюку, виволокли зв'язаного царя-жертву, Юрая, і понесли туди,

де стоїть величезне кам'яне корито. Одна з них — найстарша тут віла Гойя — вилізла на пристосовані для цієї okazji сходки й почала різати кременним ножом цареві-жертві горло. Всі інші тримають, щоб не дригався. Коли вже не пручався, почала кожна відбатовувати шматок, кожна собі. Дійшовши до нутрощів, вирізали печінку й почали ворожити, що буде: врожай? град? посуха?

Потім ці жертвні шматки спалять і закопають у цій самій ямі.

Але річ у тім, що вся їхня робота була даремна. Ні до чого! Та то ж не Юрай, а великий цурпак! Аж тепер зогляділися: жертва навіть не писнула!

Всі віли, геть усі найстарші ори, вже не церемоніяльним кроком, а навипередки метнулися до ями. І що ж там побачили?

Валяються на землі мотузки, усі оті дорогоцінні прикраси, усі шати, — а царя-жертви нема. НЕМА!

Як же так? Де дівся?

І ніхто ніколи більше тут його не бачив. Загадка навіки зосталася нерозгаданою.

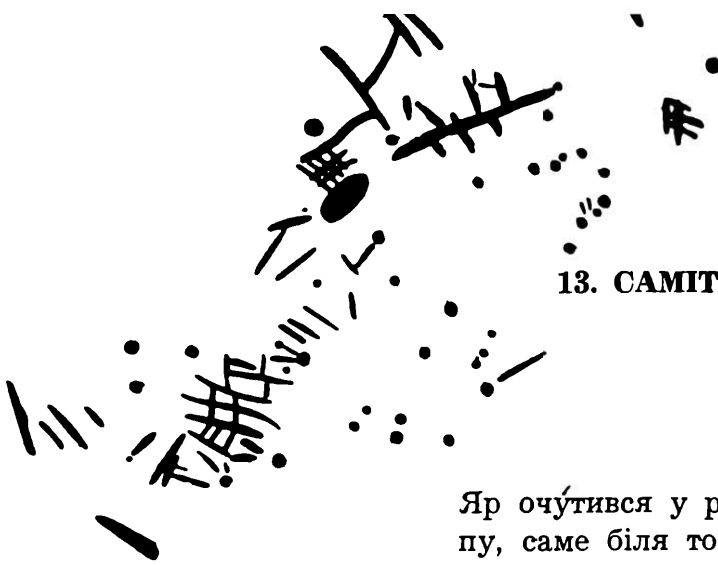

А було от що:

Почувши, що відвалюється камінь від входу, Яр одночасно відчув, що мотузки самі собою спадають із нього, разом із усіма царськими оздобами. І він...

Що далі було, — не пам'ятає.

13. САМІТНИЙ

Яр очу́тився у рідному степу, саме біля того ярка, де не раз збирав для ватри хмиз. Ніч темна, як сажа, тільки зірки посхилялися низько-низько та чути здалека, як пирхають коні й ремигає рогатизна. А он там біля багаття сидять пастухи, що з ними ще так недавно їв він степову юшку. Чи було це все? Лада, гадюки, русалки... Він — зв'язаний... А пстім? То може все те снилося?

Яр виступив із пітьми й опинився в колі зблисків, що розсівало багаття. Хай йому грець! Отаке все погане приснилося! А ось сидять вони, браття — Зевс, Бог, Тур, Ярило... — Вони були спритніші, ніж я, — мигнуло в голові. — І Товар тут?

Але чого це вони дивляться на нього зчужа, ніби не знають? Не впізнають? Та й вони наче не такі якісь. Наче молодші?

— Добривечір!

— І тобі добривечір! — не дуже приязно відказав найстарший із них. — Звідкіля деви несуть? Якого роду-племени?

— Та як? Не впізнаєте? Я — Яр...

Пастухи недовірливо презирнулися. Який Яр?

— А-а-а!— пригадав, нарешті, старший. — Був колись такий Яр, але ж він зник без сліду, вже всі й забули про нього.

— Що ти, Зевсе, плетеш? — не може отямитися Яр. — таж ми разом . . .

— Зе-евс? Про якого це ти Зевса? Того, що десять років тому повівся кудись? Ось наш Дзевес, — показав старший пастух на молодого хлопчину — і зовсім не того, що був князем у виправі до дан.

Дивне почуття огорнуло Яра. Та невже ж це минули роки? Десять літ? Та все ж це вчора діялося! . . І якась наче стіна виросла між Яром та оцими чужими парубками біля ватри. Як не втокмачує їм, — нічого не допомагає. Це вжеросло якесь нове покоління.

— Та сідай, чого стоїш? — припросив той не такий якийсь Дзевес. — Розкажуй, де був, що бачив . . .

То ж то бо й є, що не має він чого розказувати. Де був? Лада, змії, русалки . . . Чи було в дійсності все це? Та й не може він вимовитися про своє все те пережите, бо вони так недовірливо поглядають на нього, що й слова з уст не видавиш. Сидить Яр якийсь пригноблений. Чужий він тут. Найдужче ж, що йому хочеться, то це спати.

Крізь сон чує він усякі небалиці. Кожен із них щось пригадає. Один розповідає про людей із собачими писками, що живуть десь далеко, а другий хвалиться, що був вовком.

— . . . побачила, що я на іншу задивляюся, — чує крізь сон Яр, — і поробила. Іду я раз, а Зорина мені назустріч. — Здоров! — Здорова була! — Вона й слова більше не вимовила, тільки кинула на мене вовняного пояска та й пішла . . . А я вже нікуди не пішов. Ліг я поміж бур'янами й поволі почав обростати вовчим хут-

ром. Забув говорити... Почав вити... Та й так пішов у ліс. І був я вовком довго, аж поки та сама дівчина, що починила, не відробила...

— А знаєте, де наші хлопці зникають? — казав третій. — Далеко у високій мідній горі, звідси її не видно... у тій горі живе гоща, зветься вона Томира. Вона заманює парубків у ту гору й звідти вже ніхто ніколи не виходить. Але щоб там самоцвітів, кришталю, золота, міді! Так і лежить усе купами, так і висить кетягами, тільки відломуй, наче ягоди збирай...

— От, якби мені таке! — мрійно підхопив недорослий підпасич.

— Та й що б ти з ним зробив?

— А сів би на коня — і-і-і га-йда!

Пастухи почали реготатися.

— Ач, хоробрий який!

Підпасич роз'єрепенився і вже брався навкулачки та не встиг. Вже четвертий почав повістувати про небесних коней, що ото щоранку привозять на небо сонце. П'ятий же знає про це більше й краще.

— Небо, — запевняє він, — силенно червоне й пекуче, воно тільки закрите оболочками. То Сварга залишив маленьку дірочку, щоб нам гріла й світила. Бо якби нечиста сила відкрила все небо, то згорів би весь світ і ми в ньому. От чому Перун, як їде по небі, то гуркотить. Це він навмисне, щоб перелякати нечисту силу. Одною рукою він поганяє вогненні коні, а другою відгонить нечистих — прр-прр-прр! — бо вони хочуть вдерти в нього коні. То як махне, як розсіче оболочку, так і блисне...

І тут Яр стрепенувся, дрімливість злетіла.

— І що це ти верзеш?! Ото, теревені-вені! — гнівно запротестував він. — Я бачив сам на власні очі! Ніяких

вогненних коней на небі нема, сонце вони не возять і жадного Перуна там і духу не видно. А є величезна вогненна куля й навколо неї крутимось ми на маленькій порошинці. Я бачив! — із притиском ще раз ствердив Яр. — Я скрізь був. Потім порошинка стала ніби грудкою каші. А ще ближче — гори, ліси, океани. Яка гарна ця „грудка каші” зблизька! Яка чудова! Високі снігові гори, а внизу зелені гаї, широкі степи із соковитими травами, безмежні океани, ліси дрімучі . . .

А далі Яр хотів ще розказати, які там люди живуть . . . Все-все він у цю мить згадав, — де був, що бачив. Воно прорвалося десь із-під споду. Але враз усі види зникли, завмерли, заморозилися.

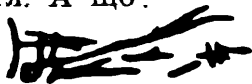
Пастухи спочатку грізно перезиралися. Чи не будуть бити? А потім в один голос закричали:

— Брехун! Брехун! Напився браги й бреше!

Та й почали реготатися, як перед тим — з небораки-підпасича, — показуючи на Яра пальцями та глузливо підморгуючи.

Ох, як упекло це Яра! Він — брехун? Це ж чиста правда! Але з ким тут говорити? Вони не пережили того розкішного почуття екстази, що зазнав він, вирвавшись за межі скалки-Землі.

І знов огорнуло Яра те нове почуття, що вже вшпигнуло було його раз і що не знаходилось для нього слова. Самотність? Відчуженість? І сумнів. Справді, звідки він усе це знає? Може це якийсь сон? Ні, не сон. Але той „не сон” стоїть між ним і цими хлопцями. Щось нове увійшло в його життя. А що?

В цей самий час на космічній базі високо над скалкою-Землею Твастро в колі своїх колег розповідає, як

він вирвав свого вихованця з рук фанатичних віл, врятував від певної загибелі. Знайшли собі царя-жертву! Хай там тішаться цурпаком дерева!

— А до того ж, — каже Твастро, — я дав йому начну лекцію. Хоче хлопець усе знати? От і добре! Облітали ми кілька разів навколо Землі, а при цьому я показав йому справжнє місце його плянетки у сім'ї матерісонця. Здається, хлопець зрозумів. Подекуди ми й зовсім низько спускалися, інколи осідали на твердий ґрунт, — хай учень у різних вимірах побачить свою Землю, чи як він сказав „грудку каші”. А щоб не зранити психіки занадто великим вантажем вражінь, я пригасив йому свідомість баченого. Хлопець не буде пам'ятати, а тільки пригадуватиме, наче сон... мов йому привиділося.

— А як із феноменом часу? — поцікавився хтось із товариства. Космічна мить — це довгі роки на Землі.

— Він, сердега, не знає, що zostався таким молодим, як був, а на Землі вже пройшли роки та роки. Не диво, що наш Яр потрапив до молодших за нього. Сам то він інтелектом підріс, та ба... теперішнє його оточення зосталося ген-ген позаду. Не диво, що він відчув себе самотнім. То вже доведеться йому до цього холоду відчуження звикати, із самотою зріднитись.

Колеги дуже зацікавилися цією Твастровою затією. Посипалися запити й репліки, навіть виникли суперечки. Одному колезі цілком незрозуміло, чому це землянам найкращого з-поміж себе треба зарізати чи втопити. Який тут зв'язок між царем і жертвою, між цими двома словами? А тим часом дійсно так, у багатьох примітивних народів є ця інституція: царя-жертву треба вбити. В одних племен — через кожних сім років, у других — щороку... Адже цар — найвища влада. Хто має право вирішувати його долю? Це ж патріарх...

— Е, ні, ні! — заперечила Адіті, що вважається найавторитетнішим спеціалістом, знавцем палеоліту, що й сама немало часу прожила серед різних первісних племен. — Ні, це не те саме. Влада патріярха — інституція нова, свіжа. І патріярха ніхто не збирається різати. Він доживає до глибокого віку. Що старіший, то в більшій пошані. А помре — переходить у стан девів, стає божеством, до нього звертаються молитви...

— Культ предків? — підхопив хтось.

— Може. А інституція царя-жертви, себто найкращої особини з-поміж свого кола, заходить у такі глибокі нетрі палеоліту, що нам важко уявити. Доводиться логічними методами реконструювати звиви міркувань в умі людини, що ще не виділила себе зо звіриного царства. На мою думку, інституція царя-жертви зародилася в часи, коли людство переживало найлютіший голод. Щоб певна група споріднених між собою осіб могла врятуватися від голодної смерті, нічого не лишалося, як убити і з'їсти одного з-поміж себе. І той найкращий поміж ними охоче йде на таку саможертву, ще й навіть просить, щоб його їли. Він умирає за всіх і для всіх. Він стає ними, в них.

— Найпримітивніша релігія, — збоку підкинув знавець мітології.

— Найпримітивніша, це так, — легко погодилась Адіті. — Але вона лягла в корінь усіх релігій. Ця ідея: ми даємо найкращого від себе, дейво, а ти нам даєш себе... ідея взаємообміну. Вона навіть не перечить законам природи. На цьому ж засноване земне життя: одне мусить їсти другого, щоб жити...

— Метаболізм, — вклав у одне слово біолог.

— Нехай! Метаболізм — по-нашому, а жертва — по-їхньому, — знову погодилась Адіті. — Це вже потім

земляни вимудрували, що можна зробити заміну: можна підставити овечку, баранця, чужинця, опудало... Отож, якщо ми бачимо цей релігійний припис, цей жорстокий звичай в отих добродушних сердечних хліборобів, — не дивуймося. Звичай тільки свідчить про старовинність народу, це лишень виконання давніх ритуалів, переда-них від предків...

— А що інституція царя-жертви предковічна, — вставив і своє слово лінгвіст, — то свідомством служить дивовижна подібність цього найменування у багатьох варіаціях, із якоїсь то одної праоснови вилуплених. Ви ж подивіться: цар це ж і є той самий сар, сай, шарру, шах, шейх, асур, фараон... Це ж замаскована жертва!

— А ото, що розкидають попіл із жертви, — додала дослідниця релігійних культів у хліборобів, — то це ж так ясно! Жертва — божество, то її найменші частини надають зерну врожайної сили...

— Дійсно, складні закутки й лабіринти, що ними кружляє думка землян, — зідхнув біолог. — Але ж і в них вона працює. І вони дійдуть до такої могутности думки, як ми.

Це ж не формальне зібрання, а тільки легкий обмін думками, тому не всі аспекти цієї дуже важливої проблеми, світовідчування землян, були заторкнені. Це не так просто. Зате всім стало дуже весело, як Твастро на екрані відтворив сварку між Яром та молодими сварожичами. Хіба ж не сміх, що оці чорноморські хлопці переробили брахмана на брехуна?

— Якщо хочете знати, то в цьому є доля правди, —

заступився за молодих сварожичів лінгвіст. — Таж у їхній мові одне слово може означати багато ще нерозділених понять. На мою думку, ці хлопці хотіли сказати, що Яр дуже красномовний. А він образився. Це ж і є властивість брахмана — цікаво оповідати. Його натренований ум може зберігати тисячі гимнів, поем і легенд із маривних часів. Отже, коли хлопці назвали нашого Яра брехуном, то вони, власне, похвалили його за цікаву казку.

— Ні, воно все таки якимось не так, — не погодився геолог, що здебільшого помовкував. — Брахман — не брехун.

— Я немало прожив серед них, — встряв Твастро, — то не раз чув там такий вислів: „Собаки брешуть”. Замість — „гавкають”. Як це розуміти? Тепер я вже знаю: „брешуть” це те саме, що „співають”, „говорять”. Вони, собаки, співають по-своєму, хоч вони і не брехуни, і не брахмани . . .

— Стривайте, підсумуємо, — запропонувала Адіті. — Перелічімо, які дії й обов'язки брахманів, цих важливих осіб у громаді скотарів. Це, безумовно, талановиті особистості, еліта цього суспільства. Вони не лишень пам'ять народу, вони справді співці, бо співають усе те, що бережуть у своїй голові . . .

—То ж кажуть сварожичі, що найталановитіший той брахман, який найкраще співає офірні гимни, заколюючи жертву, — вставив Твастро.

— Рація! — кивнула головою Адіті. — Отже, вони — жерці-жертвоприносці. Крім того, — хто знає секрет, як варити п'яний напій, брагу? Брахмани. Це їх привілея, таємна магія. Отже, вони ще й бровари, бражники . . .

—І ще одна функція брахмана, — додав лінгвіст. —

Вона вияснюється також із самої мови. Він ще й в р а ч, лікар. Не завжди лікар-брахман поставить правильну діагнозу. Тоді він заробляє від пацієнта епітет в р а л ь, а це той самий б р е х у н.

Знову всі сміються. Обійшли кругом і вернулись на те саме місце.

От скільки то матеріялу до дискусій та роздумів принесла дослідникам невелика пригода незначного мешканця Землі, Яра. А дослідники так захопилися цими мовними пошуками, які таять у собі історію землян, що тут же пообіцяли собі влаштувати конференцію про діалекти племен цього кутка Землі, об'єкту їх пильної уваги.

14. ШО ДІЄТЬСЯ В ХАТУСІ?

А що діється в цей час у хатусі?

Перше, що кинулося Ярові ввічі, — розрослася ця степова твердиня. Навколо її стін вирости хати й півземлянки, а за ними з'явилася третя стіна. Думає дідуньо Сварог, думає, як би то закріпити свою владущу руку над навколишніми племенами. Як і давніше, всякі пляни снує у своїй мудрій голові, озирається назад і зазирає далеко наперед... Вже ж Яр свого діда знає!

Якби запитати самого Яра, які його пляни, то відповідь була б невтішна. Відколи побував він у світах (хай увісні!), був якийсь не свій. Нічого не бралось рук. Все навколо — давно відоме, нудне й остогидле. Щось би нове пошукати — так що? Дитяча мрія — прочитати, що записано в Свара-горі — недоступна, він ніколи того не знатиме, бо в рахмани його не прийняли... Пам'ять зрадила в найпотрібнішу хвилину й тінь цієї невдачі досі невідступно висить над Яром. Про жар-птицю, цар-дивицю він чує щодня, але якщо її стереже дракон із дванадцятьма вогненними язиками, то хай собі стереже й далі.

Поруч стоїть жаль до Лади. Він же так щиро її ко-

хав, а вона хотіла його зарізати! Хоч і не вона, а баба Гойя, — але Лада ж знала! Про своє чудесне звільнення з ями й раптову появу в рідних степах Яр не має жадного пояснення, навіть собі. Яр знає тільки одне: був зв'язаний у ямі, а друга хвилина — вже в степу біля багаття.

Бабуня Дана втішилася найбільше за всіх, як побачила Яра живого-здорового і ні на крихітку не зміненого, а може навіть кращого. Але й дуже-дуже засмутилася, що Яр нічого не може їй сказати за її інших унуків, за його братів-непот. Про що б не говорили, вона раз-у-раз звертала мову на це. А може їх де дикі звірі поїли? Може полягли у нерівному бою й хижі птиці розклювали до білої кості на далеких роздоріжжях? Де Зевс? Де Тур? Де Бог? Де Сак? Де Шкуть?

Як на те, розтіч не зменшується, а множитья. Молодші парубки й підпарубочі опановані якоюсь манною — вирушати в далекі шляхи-дороги, у невідому путь, світ-за-очі — аби не вдома. Ще старша верства — нехай... У пошуках нових випасів заженуться далеко зо стадами, — та й назад уже нема вороття. То ці хоч подають вряди-годи вістку.

Так журиться бабуня Дана. І коли з'являється мандрівний дід Твастро із торбою за плечима, вона й його пильно розпитує. Він же вештається по світах.

Твастро й далі виявляє велику прихильність до Яра. Охоче розповідає про далекі царства з високими стінами, що й птиця не перелетить, про величезних крилатих биків, що стережуть ці царства, про палаци з перлистими водограями... І про каравани, ті, що везуть із гір дорогоцінне каміння, золото, срібло й слонову кістку. Як почне оповідати Твастро про всі ті чудеса в широкому світі, то й цілий день можна слухати. А в Яра розширю-

ються зіниці, вони сяють від цікавості й захоплення. Він уже ладен просити Твастра, щоб узяв його з собою.

Інші пляни плекає дідуньо Сварог, мовчки поглядаючи на свого красня-внука з-під своїх густих кошлатих сивих брів. Ой, прийшов уже час, та прийшов! Треба підготовляти собі заступника, щоб молоді плечі перейняли на себе той тягар, що несе на своїх Сварог. Воно тільки здається — легко бути Сварогом!

На сварожичів мусять оглядатися не тільки ближчі, а й далекі, і чужі племена, — так казав не раз. Мусимо й ми мати добросусідські взаємини з іншими твердинями, що повиростали в наш драпіжний час! Із Склею на дніпрових порогах, із Богайсю на дністровому лимані... А ще вбивається в силу якийсь перевізник Сваромій, що бере данину з усіх, хто пливе Дніпром повз його град. Теж якийсь непота.

Ну, це все споріднені, з ними, як і з Аспургом на Кубані, можна так чи сяк порозумітися. А ще ж є оті дани, племена мирні й приязні, вони аж до Карпат розсілися... Але біда та, що через наскоки наших урвитель та лоботрясів ці мирні рільники вже починають зброятися й показують роги. Починають і вони ставити свої гради й хатуси на високих, природно захищених берегах рік.

А це ж тільки ті, що бачить око. А скільки в лісах північніше плодиться люду! Той ще й досі живе, як дика звірина! Та сила, покищо, не дає про себе чути, але якби не наша сила, то ці лісові харпаки вмиг рознесли б усе, що надбали ми довгими літами.

Так бачить дідуньо Сварог світ навколо себе й так малює Ярові.

Про небезпеки зі сходу дідуньо Сварог навіть і говорити не хоче. Ото проти них оці три камінні стіни зве-

дені. Люди милі! Нав'є наше дороге! Та чи ж нема вам іншого простору? Якого дідька пхастеся на наші споконвічні пасовиська? Ви там у себе розмножуєтеся, як сарана, то чи не краще вам сунутися на південь?

Так говорить старий Сварог, поглядаючи на внука. Чи спроможний же він прийняти на свої плечі тягарі, оці турботи, що сушать сиву голову? Та й якийсь сумнів ящуркою влазить у ці Сварогові міркування.

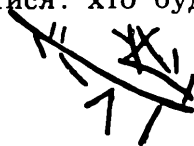
Бо є ще одне, непереборне. Сварог шанує стародавні предківські закони. З незапам'ятних часів так ведеться, що спадкує нащадок сестри володаря. Закону цього порушувати не можна. І хоч як навіює Дана Сварогові, що кращого спадкоємця, як Яр, йому не знайти, Сварог думає своє.

Його сестра, Сіва, що замужем за Божем, також має внука, стрибожича Буза. І так виходить, що нащадок сестри, оцей Буз, — найзаконніший спадкоємець. Йому має передати Сварог берло. Ніколи його не бачив, а Яр ріс на дідових очах. І все ж Яр не має права наслідувати Сварогову булаву.

Ото такі думки обступили Сварога. Та скільки ж тому Бузові років?

Не дримає й сестра Сіва, ота сама, що колись посперечалася була з Даною, ота, що захищала нові звичаї. Тепер — навпаки. Вона раптом згадала, що її священне право вимагати для свого пагінця спадок могутнього брата. На річне свято Свара-гори прибула вона з унуком. Був це ставний стрибожич так років сімнадцятьох, викапаний Яр, наче його рідний брат. Сіва подбала, щоб Буз і лишився гостювати в хатусі дідуна Сварога.

І от має вирішитися: хто буде Сварогом? До кого перейде берло?

15. І ЩО ДУМАЮТЬ ПРО ЦЕ САМЕ НА КОСМІЧНІЙ БАЗІ?

На базі космічних кораблів, дякуючи наполеглигій праці цілої групи дослідників, ставало щораз ясніше й зрозуміліше, щб відбувається в цій частині плянетки Землі. Значно видніше, ніж самому учасникові процесів, далекозорому Сварогові. Бо пам'ять землян недосконала, не все затримує, а не всі ж уміють читати, що записано на стелях у Свара-горі.

Так почала Адіті. І далі:

— От, наприклад, ще в пам'ятку Свароговому поколінню і поколінню його прадідів, що в степах між Доном і Волгою, у Північній Чорноморщині до Каспію — панувала спільна мова... В цьому переконують нас імена, що походять від деви Сварги, — Сварог, Аспург, Аспарук, Спаргапіс, Сваромій, — згадуючи лише деякі. Ці імена тепер процвітають ген далеко від свого першонародження. І хоч носії тепер далеко розійшлися, розвинулися в різні народності, але ще смутно відчувають свою спорідненість у глибокій давнині, дякуючи оцим іменам.

— Надзвичайно цікавий процес! Як би то його в деталях простежити! — пройшов по залі шелест.

— Це ж і є наше завдання, — усміхнулася Адіті. —

Завдяки невтомним досліддам колеги Твастра, ми вже маємо більше-менше уявлення про північно-чорноморські племена. Але як ті, що жили в східних теренах, над Волгою і біля Каспію? Вони мали інакшу долю. Розділилися. Про це нам уже докладно розповідали дослідники тих теренів, я тут тільки сумарно округляю. Тепер уже знаємо, що одні подалися в степи Середньої Азії, зваблені пишними пасовиськами, назвімо їх спаргапісами... Друга група посунула на південь уздовж східних берегів Каспію, а там і ці розділилися: одні увійшли в високорівню, ще й назвали її своїм іменем, Іраном, а другі взяли напрям на схід, щоб через декілька століть досягти берега ріки Інду. Якись ар'ї. Тут я не згадую про менші групи... Втім, згадаю, якщо дозволить час...

Павзу в промові Адіті використав мовознавець.

— І це ж уже інші народи, нащадки ланцюгів покоління, а все ж зв'язує їх тендітна ниточка — мовна спорідненість. Вже на цих наших нарадах згадувалися такі ниточки, а я сьогодні хочу звернути увагу на таку ниточку, як слово *напат*. В різних варіантах у чужих тепер між собою народів це слово означає те саме: спорідненість. При всіх звукових варіантах: *напат*, *небіж*, *наф*, *нав'є*, *неф'ю*, *непота*... Чи треба фахової лінгвістичної підготовки, щоб побачити, що це — те ж саме?

— Але вже замулена в пам'яті землян спорідненість ще глибшого шару, — додав мітолог. — Про східню парость колишньої мовної єдності навколо Чорного й Каспійського морів уже тут говорилося докладно. А я хочу згадати й ті племена, що густо заселяють Балкани, східні острови Середземноморщини та західні береги Малої Азії. Вони ж також належать до цієї мовної спільноти

Й ми сміливо можемо назвати їх південною групою. Чи ця єдність справді існувала? А звідки ж там узялися імена жіночих божеств: Дія, Дівія? А особливо мене цікавить цей універсальний міт про вовчицю Лето (та ту ж саму Ладу!) матір божественних близнят, Артеміди й Аполлона... До яких же це глибоких шарів мовної єдності ми докопалися? Тут же цілий вузол переплетених між собою мітів...

Ця репліка промайнула без уваги аудиторії. Дослідник цей висловлюється завжди туманно, йому лише зрозуміло. Вже ближче до справи підійшов антрополог:

— Пізніше... Покищо, ми не можемо встановити точної дати, але пізніше десь із півночі Балкан з'явилися групи патріархально організованих, голодних і обідраних здобичників, що насунулися на мирних лелегів і пеласгів, — та й принесли із собою ще одну гілку того ж кореня — а х а й с ь к у мову.

Дослідники наче зговорилися доповнювати один одного і потік інформацій плив би далі, якби Адіті не ввела дискусію в рамки програми сьогоднішньої конференції. А саме: говоримо про експансію конярської цивілізації з Північної Чорноморщини на захід. Які її зовнішні ознаки? Ось на цьому й зосередилися дослідники.

Далі мовить Адіті:

— Таке приблизно було розташування основних учасників цікавого для нас сценарія, коли ми прибули сюди. Тепер ми свідками блискавичного процесу поширення конярської цивілізації. Розгляньмося. Частково патріарх Сварог нам уже окреслив ситуацію, але ми погляньмо ще самі.

На екрані з'являються один за одним ті краї, що згадує Адіті.

— Оці скотарі, що сезоново переганяють свої стада

у власних кочовищах, що посідають терени між Доном і Дніпром, — вони спеціалізуються переважно на плеканні коней. Досягли високої майстерности. У західній частині Чорноморщини плекають вівчарство, а вже в кримських степах та підгір'ях — свинарство. Різні, як бачите, галузі... І все ж таки є риси, спільні для всіх. Вони ховають своїх небіжчиків у ямі, у матері-землі, на спині, з підгнутими вгору ногами або ж на боці, у позі сидячого на коні...

— Навіть і на тім світі — верхівці, — хтось із місця пожартував.

— Особливо ж велика пошана в цих скотарів до голови племені, батька, патріярха. Він і за життя — найвищий авторитет у своєму племені, а як помре, — з пишнотою його ховають: дають у руки булаву, бойову сокиру. При боці — лук і стріли, нагайка. Ну, і густо посипають червоною вохрою. А потім довго-довго всім племенем висипають високу могилу. На могилі ставлять камінне зображення — стелу. На ній вирізьблюють подобу владики. Могила стає священною, а патріярх уже не тільки батько, а й могутній Сварга. Небо. Діяус.

Адіті на хвилину замовкла, бо екран показує атрибути патріяршої влади: крім булави, сокири, нагайки, ще й... ступні ніг. А потім з'являється на екрані й стела з цими атрибутами.

— І так оці високі могили, що ми тут бачимо, позначають шляхи експансії верхівців на захід із степів Чорноморщини. Могили ці вирізьблюються на тлі краєвиду вздовж великих рік аж у глибині центральної Європи: Дунаю, Райну, Ельби і Німану, а північніше — у південній Балтиці, у південній Скандинавії...

На екрані ланцюжками мріють високі кургани.

— Не слід вважати, що ці вихідці із степів Черно-

морщини проявляють себе всі на один копил. Ні, у взаємодії з аборигенами заходу, що трапляються на їхньому шляху, виникають і буйно розцвітають різноманітні культури. Кожна з них викликає бажання її спізнати. І всі вони мають спільну рису: безповоротно зник мальований посуд, а замість — почали оздоблювати посуд відбитком мотузочка. Не можна сказати, що зле виходить, деякі глеки навіть штудерно орнаментовані, як це можете бачити на екрані. А друга їх спільна риса — незчисленна кількість камінних бойових сокир...

Справді, на екрані з'являються різноманітної форми сокири, включно з маленькими, наче іграшковими. Адіті пояснює, що ці сокирки з мармуру, з зеленого каменю і навіть із міді — атрибут Перуна. Мають магічне значення.

В цілому ж:

— Ми ще тільки намацуємо шляхи експансії цієї конярської цивілізації. Нашим спеціалістам є ще багато праці перед тим, як вони покажуть нам увесь процес у деталях. А це й головне завдання нашої експедиції, оцей відтинок у житті землян: час народження нових народів та одночасно й розпад самої єдності, що про неї вже так багато ми тут говорили.

Антрополог не загаявся із запитанням:

— Я не зовсім зрозумів. Як це? Коли розпад, звідки беруться нові народи?

— Ну, як же! Коли степовики просуваються на захід, то ці ватаги не приходять на порожнє місце. Вони знаходять там автохтонів, заходять у такий чи інший контакт із ними. Одні осідають поруч, мирно співіснують, переймають досвід, переживаються... А другі може й силою запосідають країну та стають „шляхтою”. Іншими словами, стають панівною верствою зайд-кіннот-

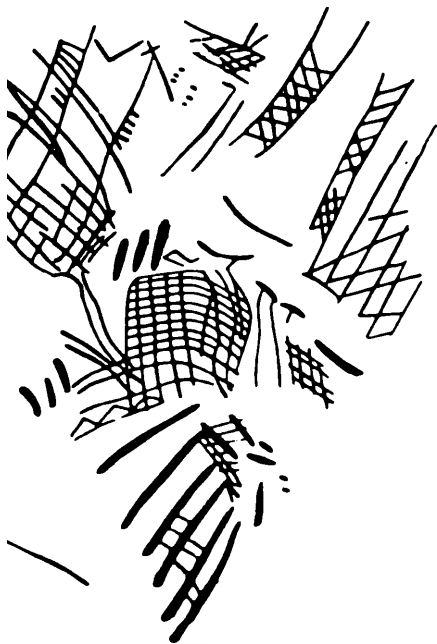
ників над пішими автохтонами. А все ж, навіть у найтяжчому варіанті експансії, жінок не вбивають, а беруть за дружин, наложниць чи як там. Діти їхні — уже новий нарід.

— Зрозуміло! — ствердив голос із глибини залі.

Адіті вже кінчає:

— Коротше: ми присутні при передкінцевому акті кількатисячолітньої драми, що триває в степах Євразії. Всі ці племена, що випасають свої отари, череди, стада й табуни в трав'янистій смузі, розлеглій від Карпат до Гімалаїв, не могли б справитися з широкопростірним господарством, якби не виплекали собі такого помічника, як степовий кінь. Я підкреслюю: степовий! Його батьківщина не гори, не джунглі, не болотяна трясовина, а таки оці трав'янисті степи.

16. В ГОСТЯХ У ДЯДЬКА АСПУРГА

Як це воно вийшло, що Яр їде із Твастром та цілою ватагою сварожичів до дядька Аспурга?

Дуже просто. У Сварог-хатусі розпалилася родинна колотнеча, а заколотили її дві бабуні: сестра Сварогова Сіва й жона Дана.

З якогось часу Сіва вже зовсім оселилася в хатусі. Ї внук її, Буз, теж не поспішав до своєї Богайї. За короткий час він перетворився із щуплого юнака на широкоплечого парубка. Апетит мав незгірший, а гойних розкошів тут, Сварго, не вменшай!

Заявила Сіва Дані таке:

— Все, що надбав мій брат Сварог, все це належить Бузові.

— З якої речі? — не стямилася Дана. — Чому це все Сварогове багатство та має йти до чужого племені, до якихось богів? Ми викохали, ми виростили справжнього спадкоємця. Ось він! — показала на Яра.

— З якої, питаєш? А з такої!

І Сіва почала перечислювати з десятого покоління, з діда-прадіда, як переходило берло у племені сварожичів.

чів. Сам брат Сварог — син сестри попереднього Сварога, а його родимий тато, Сварбагна, так і звікував звичайним мулярем, каменярем . . . зводив першу стіну навколо хатуси . . . Жадних прав він тут не мав.

Мовляв: і ти чужа, привезена. Ніхто тебе тут не питає . . .

А між тими двома розпасійованими бабунями — Сварог. Тільки в ін має вирішити, кому передасть булаву, кого буде привчати до володіння великими маєтностями й посілостями сварогового племені. А крім жіноти, за його спиною стоять ще й старшини окремих родів. Він знає, вгадує їхнє бажання: треба шанувати старі звичаї.

То хто ж? Тендітний Яр, чи дебелий Буз?

Доходило вже до якоїсь критичної розв'язки, а може й заколоту. І хто ж розв'язав тугий вузол? Сам Яр. Не було в його вдачі гону до суперництва. Ум його полонили різні тонкі спостереження, нікому тут не зрозумілі й не цікаві, і то на них ішла його енергія та душевна снага.

Анітрохи не збентежився, коли дідуньо якось принагідно сказав:

— Поїхав би ти до дядька Аспурга у відвідини! Візьмеш із собою дружину, сто хлопців. А провідником буде Твастро, він знає дорогу, бо не раз прибував ізвідти з караванами . . . Ось тобі на щастя наверхник, камінна голова коня, наш прадідний оберег. Він тебе охоронить від усякої халепи.

Так просто довершилася справа! Хоч як довго варилася. Хіба ж не чув він, які пляни плекають бабуня та й дідуньо? Там, мовляв, у Аспурга є дочки, а синів нема, то, чого доброго, наш Яр ще й князем стане. А про багатство й золото в Аспурговому царстві далеко йде слава. То навряд чи наш Яр захоче вертатися до нашої

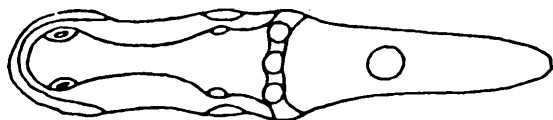
бідної хатуси.

І все таки бабуня на прощання додала:

— Та скоро вертайся! Розпитуй там про наших хлопців. Як почувеш що, то дай знати.

Дідуньо Сварог також дає доручення:

— Ти ж там добре роздивляйся! Придивися, як то вони зварюють мідь із циною. Як кують оті добренні кинджали та сокири. Нам би таке здалося...

Та й оце ж вони їдуть верхи на конях, ціла валка їх. А Яр із палкою цікавістю слухає, що розказує Твастро про міста-царства, про палаци й храми десь за тридев'я-тими горами, за синіми морями... і про те, що одні люди мусять працювати на других, заковані в кайдани, і що звуться вони раби.

— Чи справді? — дивується Яр. — Як це може одна людина мати владу над другою? А де беруться ці раби?

— Їх ловлять. Беруть у полон на війні... А то — чоловік за гроші продає свою жінку й дітей... Буває — й себе.

— А що то таке гроші?

— Це оплата за щось.

— Ага, вже знаю! Хабар! — здогадався Яр. Він не раз чув від старших це слово, як з'їжджалися до Свара-гори та міняли щось на щось із додачею.

— А як царі у царствах-державих виглядають? Чи вони теж люди?

Та й от вони вже доїжджають до Аспург-хатуси.

На тлі примарних синіх і рожевих та ще й блакитних гір у рівному степу Аспургова твердиня ще здалека вражає своєю неприступністю. Ще здалека видно білі високі кам'яні стіни із зубцями-верхами. А коли вершники підїхали ближче, то побачили, що є й друга, менша стіна, не така висока, але все ж навіть конем переплигнути не вдасться. Зате внутрішня стіна така масивна, складена з таких грубих брил каміння, що й не знати, як їх сюди притягли та ще й умудрилися поставити одну на одну. Через кожних сто кроків виступають башти. Ворота ще грізніші, ще масивніші. По обидва боки стоять велетенські брили камінної викладки, що веде від зовнішньої стіни до внутрішнього проходу. Довга висхідна рампа вздовж зовнішньої стіни переходить раптом у стежку поміж величезними баштами. Ці зовнішні ворота йдуть убік, а там відкривається другий вхід у внутрішні ворота.

Сварогова хатуса видається будою поруч із таким неприступним укріпленням. То ж від яких це небезпечних бойових племен збудована така могутня твердиня?

Яр навіть не знає, чи їх впустять у ці грізні кам'яні стіни. Та на щастя в пригоді стала камінна голова коня, спільний родовий знак, спадок від прапредків.

Не зважаючи на такий настовбурчений вигляд хатуси, гостей чекала найгостинніша зустріч. Частинно спричинив її Твастро, бо його вже не раз тут бачили, мандрівного купця із заморськими принадами. А частинно — вже наперед бігла чутка, що ось-ось прибудуть добірні красні молодці, усі вродливі та хороші, як ран-

кова роса...

Та й Аспург не забув за свого непути і радий мати від нього вістку, та й цікаво побачити молодих сварожичів і... може майбутнього зятя?

А то правду казала поголоска, що Аспург — магнат: у золоті купається, в золото вбирається, на золоті спить, із золота їсть. Чиста правда! Молоді сварожичі побачили це того ж таки дня.

Того ж таки дня урядили аспурговичі бенкет для дорогих гостей. У великій світлиці — з довгими столами в кілька рядів — на чолі стоїть трон самого господаря. Це — золоте напівложе з балдахином, а по чотирьох боках того балдахину звисають на золотих ланцюжках золоті й срібні круторогі волики. Сам добродушний черевань, Гераклій Аспург, має на плечах малинову мантию з тонкої вовни, обшиту золотими лелітками, особливо на грудях та на подолі. У руці він тримає золоте берло. На голові — корона, обсіпана зеленими, фіялковими й рубіновими самоцвітами.

Не менше золота й самоцвітів мерехтить на цариці, що сидить поруч.

Гості-сварожичі засіли за столи й не можуть надивуватися: перед кожним стоїть золота чара, а посередині на столах — великі полумиски з печивом, також золоті... а може позолочені, хто його знає...

А далі... Далі зчудовані сварожичі бачать тільки персні, бірюзу, яхонти, бурштини, сердоліки, аметисти... браслети з золота й срібла... Все це іскриться й сяє на опатних дівчатах, що вервечкою ввійшли до світлиці, кожна несучи якусь страву на широкій золотій таці. Вони обходять столи і зручно розставляють страви, наповнюють медом золоті кубки з ласкавими словами кожному гостеві... та з прихованою цікавістю з-під спу-

щених повік розглядають красних парубків-сварожичів. Хтозна, може й набачила котра якого милого серцю...

Яр сам дуже цікавий. Котра ж це з цих аспургівен та, що задля неї дідуньо з бабуною послали його в це золоте царство? Може оця перша у довгій процесії дівчат? На голові в неї висока тіяра, обвита золотими лелітками, що дзеленькотять при кожному її русі. На ній сяють і мерехтять золоті та кольорові браслети, обручки, намисто... Гарна, що й казати! Але Ярові здається, що вона ще підліток. Якби не її гордо піднесена голова та не владний погляд, то Яр би думав, що це просто собі якесь дівчинисько.

Як же здивувався Яр і всі його сварожичі, коли після привітання господаревсго й трапези ці самі дівчата знову ввійшли до світлиці, з арфою кожна, сіли собі біля балдахину й трону півколом та й почали грати-співати. А посередині між ними, як найзначніша, — оце дівчинисько! Аелла зветься вона. Усі дівчата-арфістки слухають її та ловлять кожен порух її руки. І зовсім не подібна на цар-дівицю, жар-птицю, що ото стережуть дванадцять драконів із роззявленими вогненними пащами.

В дійсності — дуже привітна. Вже за пару днів після того пишного бенкету й тих золотосамоцвітних шат Аелла у простенькій полотняній туніці, без отієї високої тіяри, що надавала їй величі й неприступности, — вже вона стала звичайнісінька й охоче показувала Ярові хатусу... Які тут стайні, конюшні, комори з усяким добром... Оповідала, які її пляни на майбутнє. Вона з притиском, а може й з яким значенням, сказала:

— Не хочу бути царицею. Я хочу бути КИМОСЬ!
Вже сваталися. А я не захотіла.

Це Яра вельми здивувало. То вона його не має за

можливсго сватача, Аспургового наступника?

Ні, Аелла знає, що аспурги й свароги то браття, отже й Яр доводиться їй як би непота. Ось чому Аелла зв'язється йому з своїми мріями.

— Бачив ти наших дівчат-арфісток? Мене навчила одна арфістка з царського двору шумерського міста Ур. А я збрала своїх дівчат і їх учу. Ми хочемо . . . Ой, якби ти знав! Хочемо поїхати в гості до шумерської цариці Шубад і заспівати та заграти їй наших пісень. Хочемо побачити справжню царську розкіш. Кажуть, того не можна описати, треба самому побачити. Ку-уди-и нам, з нашою халупою! . . . От би жити в кришталевих палацах, устелених килимами, серед рожевих садів і дзюркотливих водограїв . . . Або хоч раз побачити . . .

Аелла не дуже крилась із своїми мріями, бо дядько Аспург в одній розмові з непотою Яром тільки махнув рукою.

— Молоде, — дурне! Нехай там потішиться. А що наші дівчата вміють на арфах грати, то що ж! Я радий! І в нас, як у великих царствах. А ще ось думаю послати до Уру пару хлопців, щоб навчилися там писати на глиняних табличках . . .

Ярові все це дуже до смаку. І вільготне життя в Аспург-хатусі, і це його становище, — ніби наречений, ніби й непота, — і добродушне ставлення до такої непевної ситуації самого Аспурга. Аспург давно знає, що його одиначка — кручена вітрогонка. Відмовляє всім царевичам та княжичам, геть усім, що сватаються!

І так би воно й тяглося до якогось часу, може б щось і витанцювалося, бо вже не один сварожич побрався з дівчиною аспург-племени та й уже не збирався вертатися до рідної хатуси. Так би воно й тривало, якби не сталася одна подія.

Власне, подія ця сталася десь дуже далеко, але вона гучною луною відбилася тут. З Уру, куди так мріяла Аелла дістатися, принесли каравани жажливу вістку. Помер цар, по-їхньому патесі, і його поховали з великою помпою. Помер, то помер. Але нащо ж удушили й поховали разом із ним царицю Шубад? Не лишень її, а й тих слуг, що супроводили його до могили, і тих волів, що везли небіжчика до гробниці. І ТИХ АРФІСТОК, що відпроваджували похоронну процесію жалобним співом! Їх не задушили, а вони самі випили отруту й співали та грали на арфах, аж поки з піснею на устах із арфами в руках не повмирили. Шістдесят чотири гарних, талановитих дівчат у розквіті сил!

Всі в Аспург-хатусі вжахнулися, почувши таке, а Аелла вибухла таким гнівом, що власноручно потрощила всі арфи і, міцно затиснувши уста, щось про себе задумувала.

А другого дня вже Аелли в хатусі не було. Вона вдосвіта осідлала свого улюбленого скакуна й помчала до своєї тітки, Аспургової рідної сестри, Томирис, цариці амазонок. Здивовано почув Яр, що є такі якісь жінки. Живуть самі, без чоловіків, лишень раз на рік справляють весілля з молодиками сусідніх племен. То коли з'являються діти, — дівчаток виховують у себе, а хлопчиків віддають тим племенам, із якими брали шлюб раз на рік. Дивні якісь! Войовничі, кожна вміє стріляти, кожна — вершниця... Ото туди й утікла Аелла у своєму великому гніві.

І як же поставився до цього тато Аспург, до свавільних вибриків своєї одиначки?

— Нічого! Оте дурноверже вже не раз втікало до моєї оглашенної сестри. Нічого, вернеться... — не журиться Аспург.

І так воно обернулося, що всі Ярові дружба-сварожичі познаходили тут пару, а Яр, що його Сварог із Даною вислали здобути собі царівну й трон, — ні царства, ні серця царівни не доп'яв.

А все то отой Твастро. Він має в запасі для Яра щось інакше.

Зате дуже й дуже сподобав собі небожа дядько Аспург, можна сказати, тезко, бо Яр і Гераклій — то ж тільки різні вимови. Дядько Аспург теж снував свої пляни.

— Отак! — казав він. — Розсипалося наше браття, колись суцільне нав'є, по цілому світі. Посідаємо ми величезні простори, від моря до моря, а нема між нами ні згоди, ані зв'язку... Це ж якби не ви, гості-сварожичі, то й не знав би я, що мої аспурговичі шарпають ваших сварожичів, загарбують і пасовиська, і отари-табуни... Не ліпо, не ліпо! Не гаразд!

Це дуже добре, що непота Сварог прислав сюди своїх людей. Отак би й з іншим браттям знайти спільну мову, — думав про себе.

І от раз якось сказав таке:

— А чуєш? Поки там наша вітрогонка дуріє, чи не зробив би ти мені таку ласку? Чи не хотів би ти, Яре, відвідати ще й інших твоїх дядьків? Це по той бік кавказьких гір, рукою подати. Там живе дядько Аспарук...

Тут Твастро, що нагодився на цю розмову, багатозначно подивився і ствердливо потакнув головою.

— Їдь но ти з оцим знаком до дядька Аспарука.

Берло предків, сонце й олень у ньому, було вже в Аспургових руках, витягнене із хтозна яких давнешніх

скринь. Золоте. Його можна насадити на держално, а можна й на шапку нашити.

— А там десь трохи далі є й дядько Спарганіс, — вів далі Аспург. — Хто його знає, де він там, і як він там, і чим дише! Я так гадаю, що годилось би нам створити зв'язок між спорідненими племенами й не наступати одні одним на п'яти. Нам треба діяти в одне. Як ти гадаєш?

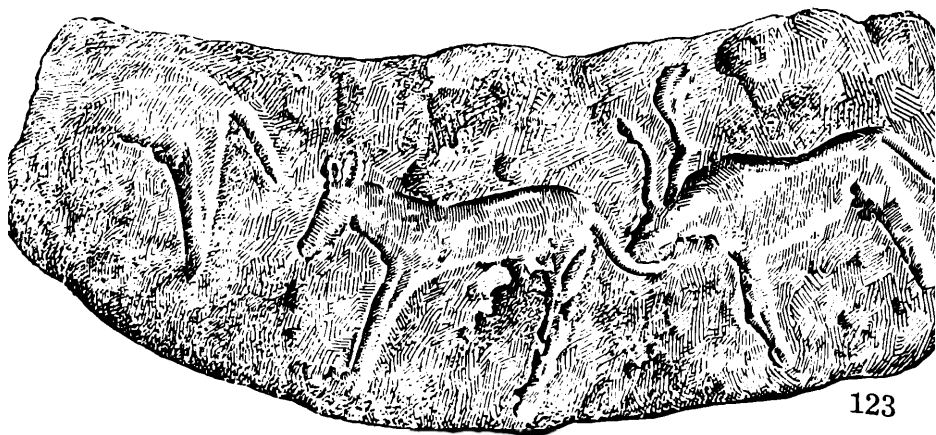
Тут опасистий дядько Аспург сказав щось таке, що зрадило його немалу обізнаність. Знає він, „чим дишать“ ті дальші брати, а не „хто його знає“.

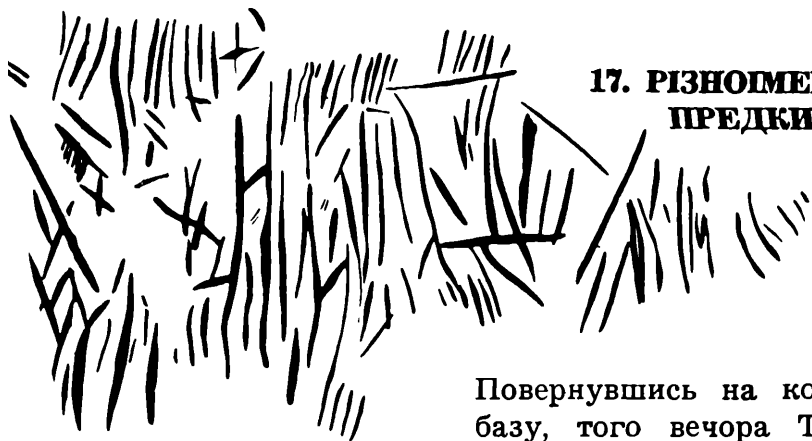
— Бачиш, небоже . . . хоч вони й неплоти, а не можуть чомусь помиритися. І одні ж у нас деви, — так на́ ж тобі! Коли в ар'ів де ви — добрі сили, то в тих їхніх непот, що заселяють високорівню, див ви — найлихші демони. Чи то так годиться? І навпаки: в ар'ів а сури — це ті злі демони, що в іранів — добрі сили. Найбільший бага іранів зветься Агура. Він у них найясніший, найдобріший, наймогутніший, най . . . най . . . най . . . Як це воно так? — хотів би я знати.

— А хіба ірани не арії? — запитався Яр. — Дідуньо казав, що ми всі — арії.

— Та від цього й одні, і другі не відмовляються. То що, поїдеш?

А що Ярові? Він — з вискомом!

17. РІЗНОІМЕННІ ПРЕДКИ

Повернувшись на космічну базу, того вечора Твастро не міг заснути. Мучило його Ярове речення, що засіло в голові цвяшком: вони всі себе називають арія ми. Мусить поговорити з мовознавцем, хоч і пізня година.

— Що ж таке, врешті, арій? Я досі думав, що в ньому закладено поняття „рогатий”, себто — колишній тотем. Але тепер я розгубився. Тепер я бачу, що в них є кілька назов на рогатизну.

Нічого дивного в тому нема, що Твастро час-від-часу консультується у мовознавця. Тим більше, що мовознавець ближче стоїть до лябіринтів мітології. Отже, мовознавець не заперечив.

— Так, первісне значення слова арій — рогатизна, — без надуми відповів він. — Пізніші поняття, як ото „вільнонароджений” чи „дука”, це вже нашаровання на давніших уявленнях.

— Але ж є ще й інші назви для рогатизни. Я налічив їх щось чотири. Перелічити? Ось: тур, буг, велес, ну і яр, ярил о. Кожна назва має ще й варіанти. Мовознавець задумався.

— Я здогадуюся, що під цими кількома найменнями

на одне й те ж поняття заховано кілька етносів, які злилися й утворили нарід, а той нарід вбрав у свій словник кілька назов рогатизни . . .

— Так, це дстепне припущення, — погодився Твастро.

— А ще ж є й див, — докинув мовознавець. — Також із тієї тотемної колиски.

— Ну, до цього я вже й сам можу дійти, — всміхнувся Твастро, що не раз перебирав у своєму умі всі ці різноімення. — Див це ж тільки відміна звуків дзев, дзвар і багато інших, що початково служили для назви звіра взагалі. Це вже потім вони „спеціалізувалися” на рогатизні. Це якісь дуже архаїчні звуки, ще земляни не вийшли були з глибокого палеоліту.

— Слушно! Вітаю тебе, ти робиш поступ! — похвалив мовознавець. Йому дуже хотілося спати і він радий був, що Твастрові цього не треба ще раз пояснювати. Хоч, правда, докинув: — А ще є й первісний звук стр.

— От, ти завжди підставиш мені якусь ніжку! — добродушно докорив Твастро, хоч у дійсності дуже цинив такі „підставлені ніжки”. — Що ж таке стр? Невже також назва рогатизни? Я не знаю.

— І я не знаю, — признався лінгвіст. — Але мені здається, що це тільки приручувальний звук і більш нічого. А проте цей звук — стр — увійшов у всі мови, що їх ми тепер вивчаєм у цім закутку плянети. Хоч які вже віддалені одна від одної ці діти єдиної мови, а в кожній є це загадкове стр.

Подумавши трохи, додав:

— А може й звук ар’я — теж один із приручувальних гуків? Але я непевний . . .

— Ну, гаразд, — нетерпляче сказав Твастро. — Повернімось до чотирьох етносів. То які ж етноси увій-

шли до складу наших рогатизновірів?

І тут мовознавець виявив себе неабияким прозірливцем, хоч і обережним аналітиком.

— Я гадаю... Але це тільки моя приватна думка, попереджаю... Я міркую, що найуніверсальніше — т у р, т а в р, т о в а р, т о р... Воно було назвою рогатизни вже в Атлантиді, судячи по тому, як воно поширене. Дивись: Північна Африка, Середземноморщина, Чорноморщина, Мала Азія із Тавр-горами...

— Дійсно! — ахнув Твастро. — А я й не помічав досі...

— Другим по античності можемо поставити це я р, а р, Г е р а к л, Я р р і с... лишімо місце й для багатьох інших... Це, либонь, спадщина від палеолітичних європейських кроманьйонців...

— Рація! — захоплено вигукнув Твастро. — Дійсно! Як підходить!

— А от що таке велес, віл? Я приєднуюсь до вже висловленого недавно здогаду: та це ж приніс той етнос, що посувався з Малої Азії в часи поширення хліборобства на Захід. А в Малій Азії воно ширилося з Передньої Азії. Довгу дорогу пройшов східній Ваал, поки став Велесом!

— Еге, це вже я щось наче чув, — зморщив чоло Твастро, пригадуючи, де і в якому контексті.

— Тепер подивімось, що таке бик, буг, боус, бес, бага та безліч інших споріднених звучань, — веде далі мовознавець. — От це, — це вже чистий витвір цих скотарів, що розпаностилися по розлогих трав'янистих просторах степів Євразії, від Карпат до Тянь Шаню. Як би ти ще інакше міг наподібнювати голос бика чи корови? — запитав мовознавець і позіхнув на весь рот, аж до самих вух.

Твастро ще хотів запитати:

„То ти вважаєш, що перше, ніж склалась ця мовна одностайність від Карпат до Гімалаїв, існував ще попередній етап, зливання праетносів?” Але побачив, що мовознавець дуже вже позіхає, закінчив:

— Отже, підсумовуючи, можна сказати, що найдавніше й найуніверсальніше все таки те о, де о, св, бг... З них, із цих звуків, починалась мова землян на світанку цього людства! Оці назви звірини перенесено на головного годувальника, а потім воно стало в основі назв бо-жества і дивної сили взагалі. Так я думаю? То яка ж струнка побудова мислення землян, справді! Ну, будь здоров! Я йду спати!

18. ЩО СТАЛОСЯ В ГОРАХ?

Смеркає.

Якби не доручення дядька Аспурга, то ніколи не мав би Яр такої насолоди, — оцієї подорожі. Скільки нових вражінь, які розкішні краєвиди проходять раз-у-раз перед очима! Гори, а за тими горами — нові гори, сиві здалека, сліпучо-білі зблизька. Особливо феєричні вони, як сходить і заходить сонце. Фіялкові. Пурпурові. Рожеві. Це — вгорі. А як глянеш униз — зелені. Ущелини переходять у широкі долини, внизу клекотять бистрошумливі ріки.

Яр їде на чолі невеликого кінного загону. Аспурговичі знають дорогу, як свою рідну хату. Не раз цими ущелинами та вузькими стежинами над пропастями мандрували. Це ж той утоптаний шлях, що ним уже не одна ватага вирушала в похід . . . тільки менше з походу поверталось. Чекали їх удома з бранками, з килимами, міхами золота, чувалами пшениці, ячменю й проса, награвованими в містах-державах. Не дочекалися. Чи вони там десь покладали свої буйні голови, чи пристали до красних дівиць, чи самі попались у раби? Хтозна. Жадних вісток. Тільки зрідка, тільки дехто повертався героєм. Отож із таких скупих оповідань бувальців і складав

дядько Аспург свою думку про події у стані далеких родичів-напатів.

Більше міг довідатися щось від караванів, що йшли через землі аспурговичів та спочивали в хатусі. Але вони, здебільшого, розказували про міста-держави, а мало розумілися, що там діється межи варварськими скотарськими племенами всередині.

От і тепер наші верхівці-подорожні їдуть не самі. Позаду тягнеться валка купців на верблюдах. Цю валку верхівці здогнали — та й уже так разом подорожують. Верхівці трохи пристали, а верблюди трохи піддали ходу...

Яр переживає те піднесення, що налітає на нього, коли він у русі, коли оточує його новизна. А може — від цього гірського п'яного повітря? Ще гостріше відчуває він потребу все на світі знати, все пережити, довідатися, звідки і куди все йде, звідкіля з'явилися ми і що було досі на цій землі...

З напругою роздумує він і про те, що почув від дядька Аспурга, і про свою місію. Як він зрозумів, то дядько Аспург посилав його до другого дядька, щоб скласти уяву, що там діється із третіми-четвертими дядьками. Чому вони там не миряться? Ге, а с у р и ... Сварожичі ніколи не чули про якихось асурів. Є в нас де в и, де і, ді і д и в и та над ними Д і я у с, воно ж і С в а р г а. А дядько Аспург якось так пояснював, що а с у р и це такі животворні сили і що з них започаткувався світ. Це — велично! То чому ж ар'ї мають їх за нечисту силу, а в той же час, такі ж ар'ї-ірани — навпаки? Навіть найвищого дева назвали А г у р а, ще й М а з д а, по-їхньому — могутній. І чому де в у іранів уже й нечиста сила? Адже ж ми всі непоти між собою, всі походимо з одного нав'я.

Ну, почуємо, що то скаже про це дядько Аспарук!
Він там ближче.

А та кручена Аелла, — посміхається про себе Яр, — узяла собі в голову, що я так дуже напіраюся стати царем та зробити її царицею. Воно ще дурне козеня. Учора горіла бажанням стати арфісткою в палаці самого шумерського патесі, а сьогодні... Але яке моторшне сталося в Урі! Чи то може бути, щоб стільки людей пішло із царем у могилу? Чи ті люди ішли на той світ із власної охоти?

За такими думками (вони звідкілясь припливають і дають місце іншим) Яр ще не знає, що сталося щось непоправне. Почув він лишень якийсь дивний звук позаду, наче щось кавчало із хрипом. І в цю ж саму мить відчув на своєму горлі зашморг. А далі якісь дужі руки схопили його й почали в'язати руки й ноги за спиною докупі. Зв'язаному — попустили горло. І тоді Яр із жахом побачив, що він — сам, його товариші подорожі геть позникали. І коні їхні також. Позаду сунеться лише валка верблюдів. Дивись, що це? Він уже не на коні, а на верблюді, навантаженому якимись позашиваними у верети паками. Либонь, щось тверде в них, бо гостро коле в боки...

Яр уже збагнув, що сталося. На них напали розбійники. Оці самі на верблюдах, ніби купці... Чекали наших подорожніх у засідці, прилучилися, вибрали догідну хвилину й похапали всіх. Коней і людей продадуть на базарах... А він? Його також продадуть, ось тільки прибудуть до найпершого міста-держави на сході...

Так закінчилася миротворча місія нашого мрійника.

Розбійники між собою радяться. Що зробити з цим краснем, що так легко попався їм до рук?

Перший розбійник довго не задумується:

— Виколемо йому очі, прив'яжемо до топчача й буде колотити масло в бодні.

Другий не погодився:

— Та нащо виколювати очі? Продамо в копальню міді, там і так його очі нікому не будуть потрібні.

Третій:

— Та й що тобі з того? Таж його можна оскопоти! Продамо хоч у якому царстві до гарему. І за великі гроші!

Аж четвертий дав таку пораду... Він, перекладаючи Ярову шапку із золотою емблемою (сонцем і оленем у ньому) з долоні в долоню, сказав:

— Нічого йому не робити, а вимагати викупу в Аспурга. Стільки ж золота, скільки цей царевич важить.

— Дурний! — розсердився найстарший розбійник. — Аспург за нього й стільки, що за нігтем, не дасть, бо він не аспургович. А це, як я чув, князенко степових далеких сварогів, а ті не мають золота. Найкраще, як я казав: виколати очі й перебити ноги, щоб ніхто й не впізнав та ніколи його не шукав...

Із широкої долини, де стался це лихо, караван почав крутою, вузькою стежиною пнутись угору, верблюді перейшли на обережніший крок. Під ногами поступово виростала улоговина: спочатку яр, а далі — ущелина. Згодом караван вступив у тропу між височеними скелями. Вгорі — тільки тонесенька синя смужечка неба. І більш нічого.

І раптом... Що це? Серед тієї смужки з'явилася зелена куля із пурпуровим хвостом. Вона, не квапля-

чись, іде слідом за караваном. Верблюди помаліше спинаються під гору, і зелений місяць (чи що то воно?) пливе в небі помаліше. А як донизу верблюдам іти легше, кроки швидшають, — гляньте, і куля з пурпуровим хвостом прискорює свій літ! Розбійники спиналися, позлазили з верблюдів і почали радитися. І що ж? Так само спинився зелений місяць із багряним хвостом та терпляче чекає, коли караван рушить далі.

Що за халепа?

А воно стає все гірше й гірше. В одного розбійника потекли з очей сльози. У другого — узялися в животі корчі. Третій почав вонітувати. У всіх поставало на голові волосся сторч. Вже нема чим дихати... А врешті всі вони поставали на коліна й піднесли благально руки догори — та й так і застигли. Ніякого більше руху. З зеленого місяця висунувся тонкий оранжовий промінець і почав намацувати людей, що стояли на колінях. Досяг — і спаралізував, так таки з піднесеними руками.

Чи й верблюдів теж? Далі не хочуть іти. Стоять уперто й дивляться.

Аж тоді зелений місяць почав спускатися нижче-нижче, хвоста вже нема, а тільки зробився такий завбільшки, як шатро. От тоді сталося найбільше чудо, яке будьколи бачили люди й верблюди.

Той верблюд, що на ньому лежав зв'язаний Яр, верблюд той почав підноситися догори-догори — і на очах у розбійників його проковтнуло зелене шатро.

Яр відчув, що мотузки самі собою з нього спадають.

19. ДОЗВІЛЛЯ КОСМІЧНИХ ГОСТЕЙ

Як же сміялися всі на космічній базі, коли Твастро в перерві поміж ділом оповів про пригоду з верблюдом. І що ж було далі?

— Далі я спустив цього верблюда з пасажиром та скарбом самоцвітів у Айр'янем Веджо. Не там, куди прямував Яр, але приблизно... Там він знайде, що шукає...

Що хотів сказати цим Твастро? Не знати. І що ж воно за Айр'янем Веджо?

Відповів на це той дослідник, що працював серед племен на сході, за Каспієм. Він пригадав зацікавленим, що вже була тут мова про рух східньої частини скотарських племен із басейну Дону-Волги. Ми вже зустрічалися з тими їхніми дивними культурами: корови-хмари, з них народжується бичок-сонце, Сварга-небо, Діяус-батько-небо... То тепер ідеться про їх нащадків. Мали вони таку долю:

— Вже не раз згадувалося тут, — так казав дослідник, — але не вадить ще раз пригадати. Одні пустилися пасти свої табуни, череди й отари в безмежні трав'янисті прерії аж до гір Тянь-Шаню. А другі, південніші, подалися вздовж Каспійського моря. Ото там десь і почали

формуватися окремі народи: ар'ї й ірани. То десь там, поміж цими трьома розгалуженнями єдиного колись вихідця із басейну Дону-Волги, й існує таке собі — село-не-село, твердиня-не-твердиня — Айр'янем Веджо. На межі степу й плодючих хліборобських ґрунтів, уславлених із незапам'ятних часів.

Дослідник запитав, чи кому тут цікаво почути про докладніші справи цього кутка плянети, бо вже далі підуть просто таки вузько-фахові деталі. А це ж не формальне засідання.

— Певно! Певно! — загуділи з усіх боків. — Ми ж усі над цим працюємо!

— От, наприклад, чи не будеш ти ласкавий висвітлити питання з цією їхньою конярською цивілізацією? Чи дійсно вона існує, чи це лишень ми захоплені досягненнями в Північній Чорноморщині, де, як каже нам колега Твастро, вже пару тисяч років плекають ці племена мистецтво приручення верхового коня? — поставив не менш фахове питання зоолог.

— Яке ж це влучне запитання! — зрадив дослідник Закаспію. — Я ж саме до цього веду. Отже, між цими помітнішими для дослідника великими групами, що увійдуть у дальшу історію, знайдуться й такі, що потім загубляться, але в цей час, в енеоліті на порозі бронзи, вигулькують такі зухвальці, що вміють своїми блискавичними кінними наскоками завойовувати цілі містатержави та по півтисячі років бути панівною владою над місцевими, над автохтонами. Ці володарі гордо присягають своїми девами — Мітрою, Варуною й Індрою — а патронами їхніми, уявіть... брати-коні, Насатьї! Чого ще треба, щоб упізнати, що то воно за цабе!

— То це ж деви ар'їв — усміхнувся хтось ізбоку.

— Ото ж то! Бачимо, що ці якісь племена конярів

— каспії, кассити — опановують менші міста-держави. Але до великих цивілізацій Сходу їм зась. Вони, правда, шарпають багаті месопотамські міста, але то в часи внутрішніх усобиць між царствами, коли могутність цих великих цивілізацій підупадає. Але що ви скажете на це? З того закаспійського вогнища виплодилися такі смільчаки, що наважилися напасти на могутній Єгипет і засісти там на фараонському троні протягом кількох сотень років! Єгиптяни глумливо так і називають їх: царі-пастухи! Як женуться ці пастухи на своїх конях, то горлають: „Гик! Гик!” Так їх і прозвали: *гикки, гикси*. *Гарна назва! Сміх та й годі!*

— Ось мені одне незрозуміле, — перебив біолог. — Як це так, що ці „гик-гикки” опанували аж Єгипет, а не зуміли справитися з месопотамськими царствами? Такі войовничі, такі експансивні на всі боки...

Тут уже не втерпів соціолог:

— Та ви не уявляєте, яка розвинена, яка висока в Месопотамії цивілізація! Це — організована адміністрація з храмами та жерцями, із школами, де виховуються цілі покоління писарів. Писарів треба, щоб записували величезні прибутки, що спливаються з усіх кінців світу в комори храмів, а школи стають осередками науки, медицини... Перші математики, перші астрономи виростили там... Та хіба тільки? Це — розкішні царські палаци. Це — гроші. Прикро мені додати, але з пісні слова не викинеш, — і рабство! Так, висока цивілізація — і рабство! А зате як високо стоїть там металюргія! Це ж ізвідти, із східніх майстерень, виходять і ширяться по всій планеті вироби з міді, золота, бронзи... А ювелірна штука, а ткацтво... Всього не перелічиш...

— І все це почалося в неоліті? — недовірливо запи-

тав мовознавець.

— Еге ж, уже в неоліті були прокладені караванні шляхи поміж усіма цими містами-царствами і ген далі. Вже з найдавніших часів іде жвавий обмін хлібом, вовною, міддю, самоцвітами із осередками інших цивілізацій, як от долина Інду, Єгипет... А думаєте, не з тих давніх часів тривають зв'язки з далекою Балтикою та не привозять ізвідти магічний камінь-смолу, бурштин? Думаєте, з чого то так розбагатів Аспург, аж прийняв титул царя, як не з цієї вимінної акції між вогнищами цивілізації? І я вам скажу, що якби ми обмежилися тільки вивченням степовиків-конярів, як ніби найвищим досягненням енеолітичного часу, то в нас склалось би дуже хибне уявлення про рівень цивілізації цієї планетки. Дуже бідне...

Тут за степовиків заступився Твастро.

— Не згоден! Степовики й варвари, що живуть на околицях великих цивілізацій, вони не тільки грабують на караванних дорогах необачних, не тільки вдираються у мирні міста, не тільки плюндрують їх і палять. Але ж вони й самі живляться здобутками цивілізації, вони перші сприймають ці здобутки й передають їх у степи далі, у найглухіші закутки.

— Наприклад?

— Наприклад, вони за шумерськими зразками і від шумерських металюргів навчилися виробляти мідну зброю — сокири чи там що — і вже вміють за цим зразком майструвати свої, ще камінні... Кавказ перший бере з Месопотамії приклад, а там дивись, — уже й у степах знають, що є на світі некамінь-мідь, та й кумекають, що з нею робити. За якийсь час знаходять мідь і в себе... Ми вже можемо побачити в ужитку мідні сокири так віддалено від Месопотамії, як на середньому

Дніпрі...

— Все це гарно, — промовив той бесідник, що весь час мовчав. — Все це чудесно, але от скажіть мені, будь ласка, фахівці, звідки так відразу взялася на багнах і пісках Месопотамії така пишна й блискуча цивілізація? Ось не було нічого — і ось уже все є!

Хто міг би на це питання відповісти, якби не Адіті? Вона була тут в експедиції, коли половина планети Землі лежала скована кригою в кільканадцять миль заввишки.

Адіті всміхається.

— Шумери мають дуже точний переказ про початки своєї цивілізації. Ось що вони кажуть: добродій Оаннес прибув із моря. До половини він був людина, а від пояса — риба. З хвостом. Він щоранку виходив із моря і вчив невігласів як сіяти зерно, як збирати, як ткати полотно, стригти вовну, виробляти мідь і обробляти самоцвіти. І навіть, як будувати хати. Щовечора він вертався в море. Виконавши своє завдання, навчивши місцевих дикунів усього цього, ще й навіть більше, ніж вони могли второпати, скажімо, письма, — добродій Оаннес назавжди покинув береги. Отак, увійшов у море й зник. Знаєте, коли це було? Перед потопом, що залив був на довгі тисячоліття всю нашу роботу. То були ми, гості з Космосу, а я це знаю тому, що сама була аспіранткою в тій експедиції.

— Але — півлюдина-півриба? — ошелешено запитав Твастро.

— А як же було інакше дати їм зрозуміти, що ота морська потвора — наша амфібія, як ви всі добре знаєте, — небесний корабель? Так ми їм уявлялися, так ми їх привчили нас бачити...

20. АЙР'ЯНЕМ ВЕДЖО

Навіть і мить не змигнула, як Яр, сидючи й далі на верблюді, опинився на твердому ґрунті. Не карколомні гори, не ущелини, не бурливі ріки оточують його, а спокійний просторий степ, скільки згляне око. Ото тільки десь дале-еко-далеко, ген-ге-ен, ген-ген манячать-мріють сині гори.

Степ, здавалось би, порожній. Ні птиця не пролетить, ні деревина не зазеленіє. Але не зовсім... Он там у далині бовваніє якась чи то стіна, чи башта, — здалека не розбереш. Куди ж це його занесло — ні вітром, ні ногами, без часу?

Наближаючись до загадкової стіни, Яр уздрів, що збоку блищить плесо, вода. Ще ближче — плесо розгорнулось у море з берегами, порізаними скелями. І от на одній скелі сидить чоловік у білосніжному тюрбані, русявий, синьоокий, у бурнусі з легкої ясної тканини. Він наче чекає, коли наблизиться подорожній, він мовить:

— Вітай, чужинче, в Айр'янем Веджо!

Це привітання неабияк здивувало Яра. Айр'янем Веджо? Так далеко залетів він на верблюді? То як? І тут є арії?

— А я не чужинець, — чемно відказав він. — Я — неपोта Яр, теж арій. Чолом! Будемо братами. Хто ж ти?

Молодий чоловік назвався Зоротустрою й мешканцем цієї хатуси. І так розмовляючи, привели верблюда із важкою кладдю до стіни, до високих башт.

Айр'янем Веджо, зустрічай багатого гостя! У паках, що муляли боки Ярові, — сувої повкових тканин, хутра, самоцвіти, мідні кинджали й мечі, персні та зап'ястя із щирого золота.

Віс (чи по-нашому — село) Айр'янем Веджо (чи по-нашому — Нова Аріяна) ззовні виглядає справді, як стіна. Але яка! Вона правильним чотирикутником оточує величезний майдан, сім миль у квадраті. Всередині цієї грандіозної споруди при потребі (Ворожий напад? Хуртовина?) ховаються череди й табуни. А в унутрішніх стінах пороблені житла для окремих родин вісу.

Але гостя Зоротустра завів у середину майдану, у Дім Вогню, себто у ту будівлю, де збираються самі чоловіки, де атраван (найстарший у цій оселі) підтримує вічний вогонь і куди жінкам непристойно навіть заглянути. Отож у цьому Домі Вогню й гостей приймають, як коли хто приб'ється.

При вічній ватрі, як зібралися всі чоловіки вісу, розказав Яр про свої пригоди, про розбійників і про місяця, небесного змія, що спустився дуже низько, витягнув угору його з цим верблюдом та й переніс умлівіч у ці сторони. Чоловіки слухають, неймовірно поглядають один на одного та покивають головами... Хто це? Маг? Чи брехун-пройдисвіт? Як це може бути, щоб спустився місяць і щоб забрав у свою середину людину з

верблюдом? Але знайшовся межи ними один, що й сам колись був при такому диві. Місяць спустився, сів на ґрунт, звідти вийшли люди і він навіть розмовляв із тими прибульцями... Ні, гість не бреше.

Проте вірять, що Яра вислав дядько Аспург до дядька Аспарука (їм усім обидва добре відомі) і чого вислав. Бо й тут така вже колотнеча завелася між племенами, таке вже безголов'я, що й нех йому всячина! Вже старий тато Сіявуш (вони вимовляють із придихом: „Сіявахш”), праправнук Спарґапіса, і снем-нараду скликав у своїй хатусі, усіх племінних вождів, князів і князьків мирив, картав, умовляв... Не вадило б, якби й тут місяць спустився та навів якийсь лад.

Сіявуш? Та це ніби ж зовсім так, як Сварог, тільки вимова якась інакша, — міркує про себе Яр, приглядаючись до своїх нових напатів (так кажуть тут, замість непота або небіж. А нав'є перекрутили вони на наф...)

Взагалі ж, кілька переживань водночас нуртують у ньому. З одного боку, гостре відчуття іншої дійсности. Все таке незвичайне, мальовниче! Душа, зголодніла на нове, тішиться. З другого боку, все тут якесь таке рідне, наче він тут і вродився.

Але з третього, — чи не таке саме це селище, як і те за Дніпром, де його мало не зарізали? Спочатку гарногарно, і гостинні, і люблять, і дівчата бісики пускають (правда, крадькома), і сама Спаретра, Зоротустрова жона, геть і небо йому прихилила б (Ще б пак! Таких гостинців навіз!) А що за тим криється? Вже раз Яр опікся. Вік не забуде оту підступну змію, Ладу!

Тут, правда, змії і гадюк не видно, але до чого ж подібні оці миски та глечики, оці деви, — фігурки з глини! Як і в дан за Дніпром, їх тут щороку весною розби-

вають, навиробляють собі нових, гарно вимальованих... Це, мовляв, щороку вмирає де й во, а замість нього виростає із землі нове. А при цьому найстарша бабуся в домі промовляє так: „Як оця нова гарна дева є тут серед нас, замість старої розбитої, так і ти, нове зело, замість торішнього, народишся соковите й запашне усім людям на здоров'я!“

Яр увесь час порівнює. Що тут подібне, а що не таке? Тут багатші на худобу й на випаси, але й хліба не позичають, мають свої городи та посіви... Тільки ж... Коли в дан випадають гоїні дощі й нема штучного зрошування, бо непотрібно, то тут городи, бавовняні посіви, лани промережані рівчками, а в них біжить вода зі священної ріки Дайтья. Бабуся Тогара каже, що раніш не було жадного зрошування, тисячі років родило розкішно, але від якогось часу почали ґрунти тут висихати. Довелося позичати кебети в Месопотамії, там люди споконвіку обводнюють свої поля й перетворюють піски на родючі плянтації.

А ще, — щось на зразок, як і в дан, — заправляє тут усім Спаретра.

Ну, і це все, що уподібнює дві країни: Айр'янем Веджо сіявшів, і Вілію дан за Дніпром.

А різнить?

В Домі Вогню, в царині самих чоловіків, де кується громадська думка, наростав і міцнів опір проти закоренілого тут панування жінок, назрівав остаточний переворот: на чолі громади має стояти не жінка, а чоловік. Пора вже усунути це безглуздя, що спадкоємцями добра й надбань стають діти сестри, а не ті діти, яких породив

власник і господар надбань. Через дотримання цього старого закону виникають щодня сварки, покривджені прибігають до атравана, щоб розсудив...

У Домі Вогню було дві течії.

Одна течія схвалювала дії Спаретри, її рішучу поставу проти ворогів, її войовничість. Якби не вона, не її бойове провідництво, то дикі кочові племена зі степів, із півночі давно вже змели й розстроцили б віс Айр'янем Веджо. А Спаретра вміла не тільки заводити між самими племенами інтриги, щоб, замість нападати на нас, щоб билися між собою. Ні, вона й сама виступала в похід, у блискавичний несподіваний наступ проти зухвалих кочовиків, цим тримаючи їх у постійній покорі. А що ж! У саків он де є козир-дівка Заріна, їй ще за життя поставили золоту статую. А сіявуші що ж, гірші?

Оця наша несамовита Спаретра! Отож тільки й чуєш: або вона сама захоплює у сусідів табуни й череди, або розшукує покрадених, щоб відібрати. А ви б побачили, як заганяється вона з ватагою своїх відчайдушних звитяжців у степ! Перед нею лопотить, і свистить, і шипить змії (це значить — різнокольорові шматки тканини, зшиті так, що їх буревійно роздуває вітер). Ось летить Спаретра — з бунчуком із кінського хвоста! Хто ж би не полетів за нею слідом? І летіли, і верталися, ще й з отарами, табунами, килимами, золотом, — збуджені, радісні! І попереду них — Спаретра, природна войовниця!

Повернувшись із походу, Спаретра й здобич сама розподіляє. Посеред майдану все це виноситься, виводиться, розкладається, розглядається і дарується учасникам походу. Тоді це вже інша Спаретра. У малиновім шовковім строї, довгому до самої землі, із золотою гривною на всі груди, отою гривною, де штудерно поєднані

золоті листочки з яшмою, сердоліком, бірюзою та кришталем. У високій тіярі, обшитій золотими блискотками та самоцвітами. Справжня цариця! За нею — її дівочий почет, також у довгих шатах. От тоді побачили б ви Спаретру! Тільки поведе оком, тільки злегка кивне головою, тільки покаже кому пальцем — і вже підходь, бери, це тобі . . .

Потім починається бенкет. По тижневі звитяжці не встають з-за столу. Славлять і хвалять одні одних, а найпаче — мудру Спаретру. Пісні складають . . .

На диво Ярозі. Чув він, що є такі жінки, але вперше оце бачить.

Зоротустра, звичайно ж, не похваляв такої б'ючкої активності своєї жіночки, а сприймав із скептичним гумором. Він сто й був натхненником другої течії в Домі Вогню.

Зоротустра — цілковита протилежність Спаретрі. Своім гострим і ясним розумом він бачив ген далеко в майбутнє. Ярові, що також має нахил до праці думки, надзвичайно припали до душі як Зоротустра, так і його філософія.

— Діяус це і добро, і зло, з лона одної матері, — казав він. — В кожному з нас є і одне, й друге. Але ми повинні себе вишліфовувати, стараючись поборювати в собі самому зло й удосконалювати добро.

Це протиставлення двох протилежних сил Зоротустра бачив усюди: день — ніч; світло — темрява; мороз — спека; осілі мирні хлібороби, що годують не тільки себе, а й своїх ворогів, — степові розбишаки; деви — демони; асури — диви. А найбільше ж над усіма девами й дивами є верховне ЩОСЬ, воно безособове. Воно і добро, і зло. Будучи добром одному, воно неминуче в цей самий час є злом другому, так наче в тому ЧОМУСЬ не

вистачає добра для всіх... Воно, це ЩОСЬ, а може ХТОСЬ, видається байдужим до людських доль, але в дійсності дає повну волю кожному самому себе кувати.

Ідея самовдосконалення виринала з Зоротустриної філософії. Що досконаліше вирізьбить себе людина, то менше в ній простору для зла. Злу просто ніде буде зачепитися. Якби всі хотіли бути досконалішими, то не було б кому творити зло... А з того виходить: щό досконаліша людина, тó менше стає вона знаряддям чийогось примусу й її власна воля, її тонка духовість, не вживе сили на потолочення інших.

Не всі, правда, тямали глибоку Зоротустрину філософію, а його жінка, Спаретра, то просто вважала його ледарем. Не береться ані за холодну воду! Він, оцей її чоловічок, скинув на її руки все господарство, а сам розважається нікому непотрібною філософією та вишкрябує на стінах скелі в печері біля великого озера якісь знаки, всім, крім його самого, незрозумілі, а тому й зайві.

Напівпрезирливо ставилась вона й до Яра-приблуди. Знайшов собі її чоловічок такого ж товариша, неробу. Тільки й висиджували б там у чоловічому домі при вічній ватрі та теревенили б, та вигадували б, як би то відібрати одну за одною привілеї в жінок, як би то видумати чоловікам милі закони. Спаретра навіть згудила надзвичайний Ярів хист приручувати коні, робити їх шовковими, виховувати баских скакунів.

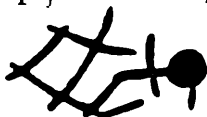
— Ото, велика моція! Я також викохала собі скакуна, без хитромудрих порад зайди!

Коли ж їй ще сказали, що Яр ходить до печер у скелях із Зоротустрою і вони там удвох вишкрябують оті свої різні та черти, оті нікому непотрібні закарлючки, то й остання тінь її поваги пропала до послідовника того її

недорайди. Якщо її ще спиняло щось, то ото тільки, що Яр прибув не з порожніми руками. Та й не годиться переступати предковичний закон: гість — сьвященний, недоторканий. А то — вигнала б...

А тим часом Яр справді вибух великою пристрасстю до різьб на камені. Як тільки Зоротустра показав йому свою печеру, стіни й стелю обписані знаками, Яр згадав своє приниження, усі жалсці дитинства... Із Сварагори його відправили, як нездібного. А це ж там бачив він такі самі різьби-візерунки: людські стопи, коней, биків-теличок, сонця, вози, загороди для коней... А він же почував у собі великі сили!

І сказав собі Яр: мушу! Мушу опанувати таємне письмо і, як заповіла бабуня Дана, прочитати. Що там, у нашій Святій горі, написано, справді?

Звичайно, ця ребелія, що назрівала, навіть у такій делікатній формі, як філософія Зоротустри (хоч за нею стояли далеко не делікатні приборники), ця ребелія вільно проявлялася тільки в Домі Вогню. Але не за його межами! Борони, дево, Спаретрі заперечити! Попробуй щось сказати! Так і вкриє тебе вибухами, присками вогню, градом обурень! І вийде так, що всі винні, тільки не вона. Лишень старенька Тогара, бабуся зі зморщеним, як торішне яблучко, маленьким личком, тільки вона мала право сказати, що думає.

— І де воно таке несамовите взялося? — не раз знизувала плечима.

Де? Та з неї ж, з її власного поріддя. Спаретра — правнучка Тогарі. З цього можна виснувати, яка ж то старезна ця зморщена, висохла на перець бабка. А спи-

тайте її, скільки їй років, — вона щиро признається:

— Не знаю. Забула. Не лічила.

І справді бабуся Тогара не пам'ятала, що вчора їла. Але зачепи її, попроси, хай щось розкаже, — то там у цій маленькій голівці цілі комори, набиті минувшиною. Але далекою. Бабуся пам'ятала себе і все навколо себе, як їй було п'ять років. А пам'ятала вона це тому, що в очах її і досі стоїть дуже болюче: покидали вони рідний Медвин, все нав'є знялося. Як вона тоді гірко плакала, що забирають її від того ставу, де так любо було хлюпостатися! . . .

— Покинули ми Савур-могилу . . . Дійшли до Данапрись-ріки . . . А там . . .

— Данапрись? — перепитав Яр. — І я там був!

Блискавицею зринув спогад, як із старшими братами вирушив у похід, на той бік Дніпра, як опинився у Лади з її гадюками, з її любощами, з бабою Гойсю, — бодай не згадувати . . .

— То може й ти, бабусю, з дан?

Бабуся обурено замахала руками.

— Яке там! Від них усе лихо пішло та від них! Від тих навіжених дан. Вони вже зовсім були знахабніли, почали свої оселі закладати на наших пасовиськах, вже ми не мали де й хвоста попасти. Мусіли ми, савур-плем'я, потроху посуватися вгору та вгору берегами Данаприсі, а вони взяли та ще й підпалили нас. Спалили доценту Медвин, ми голі й босі втікали аж поки не осіли в Сваром'ї.

— Бабусю Тогаро, — перебив Яр. — А що то за Сваром'є? Ось перед цим ти згадувала Савур-могилу в Медвині. А я — сварожич. Чи ми не якась рідня? Чи чула ти коли про такого Сварога?

— Чи чула? То то ж Діяус, Небо, батько Сварга!

„Чи чула”! — аж образилася бабуся. — Таж усі ми — сваромії, савури, саврані, саварі, сівери, — всі ми з його лона, діти його! Він тепер на небі, став сонцем. „Чи чула”!

Молодий Яр — внук дідуня Сварога. А Тогара, зморщене яблучко, каже, що для неї Сварог — Діяус-Небо, Сонце. Як же це воно виходить? Думай, Яре, думай! Але й слухай, що Тогара тобі розкаже ще.

— ... то мені тоді було п'ятнадцять років, як і Сваром'є мусіли ми кидати. Почали ми на новому місці обживатися, поширювати наші землі вздовж Десни. Тісно стало. Одні подалися бурштиновим шляхом на захід. А моє нав'є на схід посунуло. Довелося прориватися крізь чужі племена, зовсім дикі! Вони полювали на нашу худобу й на нас, як на звірів!.. Виганяли!.. Ой, чого тільки не діялося на нашому шляху, ой, набідувалися ж ми! Отак то розігнали нас проклятуці дани! Один тільки Свар уперся: не пішов із Сваром'я ні на захід, ні на схід, а сказав: „Не уступлюся!” Окопався той Свар (а ще на нього казали Са р) на Данапрись-горі, поставив собі город, обвів стінами із дубових колод і сидить, нікого не боїться. Як я це знаю? А каравани приходять, розказують... Дейкають, що той Свар чи то пак Сар, — лепський коваль, кий...

— А як же ти тут, у Айр'янем Веджо, опинилася, бабуся? Це ж таки від Данаприсі далеченько.

— Як дівчата в чужину потрапляють? Не знаєш? Тільки не відразу я тут. Ще як жили ми, сваромії, на Ока-ріці, вирвалися нізвідки севери й викрали мене, а ці севери породичалися із сіявушами спарґалісовичами... Знаєш, яке то пастуше життя? Потяглися ми, куди пасовиська кличуть, та й оце, як ти мене, Сварго, бачиш, аж тут доживаю віка... Гей, далеко та далеко

від рідного Медвина, від Савур-могили, від Данаприсі . . .

Яр зчудовано дивиться на цю бабусеньку, що доводиться йому правнучкою. Загадка! Ніяк, ну ніяк не може він цього збагнути!

— Оце ще тільки б побачити мого найстаршого сина, то хоч би й вмирати . . . — вихоплюється словами її потаємна мрія.

— А де ж він?

— Якби то я знала! — вкрай зажурилася бабусенька. — Якби ж то я знала, то сама до нього полинула б, вже ж я звикла все життя скитатися та мандрувати. Як повівся на схід сонця ще замолоду, то так і пропав мій Тогарик, мій синоньо! А я ж його найбільше за всіх дітей любила . . . Про інших своїх внуків-правнуків знаю, вони тут по околицях усі проживають, а от мого первістка нема.

Так десь і бабуня Дана журилася за Яром, десь у далекій Сварог-хатусі на Чорноморщині . . .

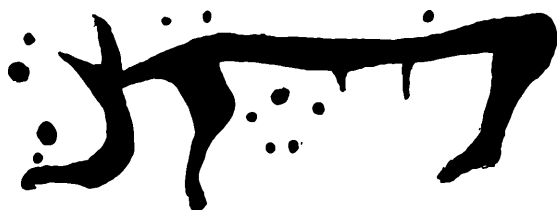
І ще багато чого довідався б Яр від бабці Тогари, ще багато цікавсго вигребла б вона із своєї голови, з пам'яті, якби не . . .

Бо й досі живе Яр у Айр'янем Веджо. І мило йому тут. Повні змісту розмови із Зоротустрою, із бабусею Тогарою; вдосконалюється різьбити на камені . . . Повітря тут лагідне, підсоння м'яке, земля родюча, винограду й динь ніде таких смачних не знайдеш, дощів тут не буває, небо синє й глибоке, ніколи на ньому не побачиш хмар. Зате весною розливається добродайна Дайтья і напоєє цю плодючу землю на цілий рік . . . Та от, якби не Спаретра! . . .

І все це сталося несподівано. Серед своїх нововведень вона впровадила ще одне, нечуване. На Новий рік-коляду споконвічна жертва Сіявушеві, Спаргапісові і всім девам — бик. Наш предок — Каюмерс, биколюдина. Вводять його, це втілення нашого предка, до хати із вінками на рогах, виявляють до нього всіляку пошану, а потім офірують. То отже Спаретра ввела в хату білого свого скакуна, а потім його жертвовно й зарізала. В Домі Вогню це викликало страшне обурення. Таж наш предок Сарсаока, — людинобик, Каюмерс, а не кінь! Не аспа!

Все це призвело до того, що багато родин забрали свої череди, табуни й отари, покинули Айр'янем Веджо: одні рушили на схід, а другі до своїх братів у Іран.

Ото ж тоді й сталося. Так уже надокучила Спаретра своїми наскоками на степовиків, що кочові племена, — аласіяки, дербики, даї, даки, сакар'яваки, асії, асіяни, усуні та ще якісь там, — зговорилися й одної страшної ночі несподівано напали на Айр'янем Веджо. Підкопалися, вдерлися всередину, відчинили браму — і все доценту спалили. Кого зловили, то зарізали, а хто втік у степ, у печери, то вмер з голоду. Оборонців не було, на допомогу не прийшов ніхто. Гори трупів так і лежать на пожарищі.

21. ПЕРЕПОЛОХ НА КОСМІЧНІЙ БАЗІ

Еге ж, на базі тисяча миль над Землею стався справжній переполох. Дослідники оце аж тепер виявили, що не зауважили центрального вузла у проблемі, розгалуженій у кількох напрямках.

І помітити цей центральний вузол допомогла Твастрова забаганка з вихованням отого сварожича, Яра. Якби не Яр, то довго не могли б зв'язати дослідів у східньому та південному обширі з сигналами, що подають колеги, які працюють у західніх районах.

Розгублено признаються:

— Ми зосередили всю нашу увагу на співзвучності: Сварог — Аспург — Аспарук... Ще й Спаргапіс...

— А ще — Свар'я, — прийшло на думку дослідникові мітології.

— До цього долучімо ще й Сіявш...

— Я додав би до букету ще й Сабазіуса, — докинув дослідник племен західнього узбережжя Чорного моря.

— Тоді чому не згадати ще й Запарву? — докинув лінгвіст. — Це — верховне божество у палайців-геттів Малої Азії. Той самий герой: предок-небо.

— А тепер ми чуємо, що й на Заході є мітичний герой Сварангр, у Скандинавії. Відгомони цієї свари відчувуються в назвах місцевостей: острів Сааремаа у Балтиці. Це може вихідці зі Сваром'я? Десь у центрі Європи — Саар...

Додатки летять із усіх кінців конференційної зали. І що на це скаже Адіті, координатор вісток звідусюди? Вона підтверджує.

— Універсально! Де ж цьому початок? Де центр?

— Ми забули, що територіально-культурна спільність цієї доби, початку бронзи, значно ширша, ніж географічний район між Дніпром і Волгою. Такі ж культурні комплекси засвідчені не лише на Сході та Півдні, не лише у Східній Європі, а й у Середній і далі на захід до Райну, до Ютландії, до Південної Скандинавії. Тотожний речевий комплекс, а саме: просвердлені бойові сокири, клиновидні сокири, дрібні бронзові вироби, шнурова кераміка й високі могили із фарбованими кістяками з'являються майже відразу на всьому величезному просторі цілої Європи — і на Волзі, і на Дніпрі, і на Райні, і в Південній Скандинавії. Цей феномен не дістав ще в нас належного вияснення...

Ці слова належали археологові, який не дуже любив забирати голос у дискусії, а більше слухав інших і робив собі при тому свої, лишень йому зрозумілі, нотатки. Нині його сухі й тверезі слова освітили, наче промінь сонця, всі дотеперішні здогади й висновки із здбутих спостережень. Таж не тільки матеріальна культура тотожня, а ось ми запримітили вже, що майже тотожні й імена їхніх божеств. Ми вже не раз про це говорили.

— І не тільки божеств, а й родинної номенклатури, — пригадав мовознавець. — Згадаймо всі варіанти слова

на в'є, оту тоненьку ниточку. Тонка вона, але яка міцна! Тримає Схід і Захід, не розірвуться!

— Але ми ні на мить не забуваймо... — веде свою думку Адіті. — Не забуваймо, що хоч тепер ми маємо справу з племенами ранньої бронзи, які вже давно вийшли із школи тотемізму, а проте все коріння їх мислення ще там... Нам легше буде їх розуміти, коли ми пам'ятатимемо це. Всі ці назви — деви, сварги, діяуси та інші — тільки стверджують, яке велике вражіння справляв той великий звір, що з ним мусіла мірятися первісна людина. Вона ж коштом його живе. Вона його шанує й висновує в своїй уяві містичний зв'язок між звіром і собою... А втім... Може ми недоречно приписуємо йому містику? Може справа стояла значно простіше? Може було зрозуміліше: з'їв — значить породичався. З'їдений — предок.

На підтвердження цих слів екран показав знайому вже аудиторії картину: сцену полювання на могутніх мамутів над високою кручею. На мамутів лавою суне орда малих і клишоногих двоногих із наставленими списами та палицями. Повітря стрясається від галасу, а в ньому можна розібрати окремі вигуки: С-т-р-р! А-р-р'я! П-р-р-р! Б-г-г-у-у! Т-в-р-р! З-в-р-р-р! І велетні-мамути, опалілі від цього галасу, женуться вперед назустріч урвищу, своїй загибелі...

Екран спорожнів. Такі препишні тварини! Чому вони не обернулися та не кинулися на своїх мучителів?

Почалися окремі розмови. Кожен пригадує своєму сусідові якесь окреме слово, однакове в усіх племен навколо Чорного й Каспійського морів. Звідки все ж таки початок? Де епіцентр?

— Але до порядку, друзі мої! — нагадала Адіті, що ще конференція не закінчилася. — Хоч колеґа археолог

казав нам про одностайність матеріальної культури, нам здається, що слово тривкіше за кремень.

— Я думаю, — виступив агроном, — я гадаю, що початки спільної мови мешканців цього кутка плянети можна простежити вже в ранньому неоліті, а може й у кінці палеоліту. А де? Я приходжу до висновку, що там, де земляни почали вчитися вирощувати зілля та ширити те вміння... А з ним — і мову, таку гнучку, таку зручну, таку еластичну...

— То як це? — озвався лінгвіст досить розгублено. — То це виходить, що початки цієї гнучкої й зручної мови йдуть із Малої Азії, з Палестини?

— Не згоден! — заперечив соціолог. — Мабуть, таких вогнищ було кілька. Вони забулювалися, обшліфовували одна одну й ото тоді, вже в ранньому неоліті, наклонулося кілька варіантів. Та сама граматична основа, але вже кожна парость розвивається окремо, незалежно. До речі, основа та не така то вже була й багата на запас лексики, як нам тепер здається. Більше порозумівалися мовою жестів.

— То як, все таки? Які варіанти? Точніше! — пошипіли з місць вигуки.

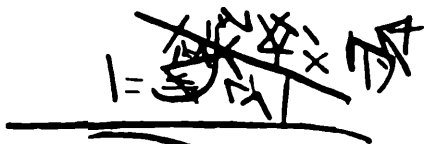
І так погляди розділилися. Одні були певні, що батьківщина — Мала Азія. Другі ж найкращою адресою вважали простори між Волгою й Дунаєм. Або точніше: Північна Чорноморщина. Ні, — летіло нове заперечення, — либонь, епіцентр у тій частині Середньої Азії, яка почала висихати й викидати людські масиви у той обшир, що ще не зовсім звільнився від первісних вод. Ось візьмімо для прикладу тогарів...

— Хто такі тогари?

— Є такі в глибинах Азії. Їх можуть розуміти і на найдальшому Сході, і в Балтиці, і в Середній, і в Східній

Європі і в Малій Азії. А чому? Бо вони і є епіцентр...

Дискусія явно зайшла в закуть. Конференція не дійшла до якогось твердого висновку. Вирішили: треба цю центральну проблему ще студіювати. Занадто вона складна.

Твастро мовчав і слухав.) Справді, заплутана й не легка ця меандрина з заковиною. Навіть досвід його вихованця нічого не дав... А от цікаво, все таки, звідки там, на межі чорних скель і засушливого степу, взялися племена, що ще пам'ятають своє походження з-над берегів Дніпра?

Бо Твастро не поривав телепатичного зв'язку з Яром, хоч Яр того не знав. (Коли в Яра з'являлися які незвичні думки, то він вважав, що вони приходять самі.) Так Твастро через Ярові бесіди з Тогарою знав усе і навіть більше, ніж Яр, більше за саму Тогару, більше, ніж вона сама про себе.

Ось вона помилково думає, що це дани примусили савур-плем'я покинути Медвин та шукати осідку вище, над Дніпром. А то ж було зовсім не так. Самі дани мусли боронитися від навратливих скотарських дружин, від тих, що загортали землі дан та примушували їх кидати свої круглі оселі. Їм не було куди інакше подітися, бо напірали й на них.

Та ще якось би там мирилися дани й савурі, жили ж вони споконвіку в сусідстві з туровичами, із вільцями — і нікому ніякої кривди не було: тут село Турія, тут — Лелеки, тут — Дивничі, тут Вовки-село, а тут і Савур-плем'я... То через оті нові зухвальства так вийшло: савур-парубки теж не святенькі. Одної ночі вони не

тільки вкрали череду корів у дан-лелек, а ще й зайняли цілий гурт дівчат. З того розгорілася велика буча, а кінчилося тим, що оселі савурів були доценту попалені, а самі вони мусіли утікати з того завогненого пекла. Куди ж? На південь нема ходу, звідти напірають сквири. Подалися на північ, а там заснували Сваром'є.

Не дуже то пам'ятає Тогара і ту важливу подію, що половина її братів відділилася й завершила на захід та й подалася своїм попасом десь аж до південних берегів Балтійського моря чи й далі. Там вони пережилися із місцевими дівчатами, заснували нові племена й народи. Ну, це вже інша казань... Та й як може Тогара це пам'ятати? Це можуть сказати тільки наші дослідники, що працюють у тих теренах та вибирають назви цих пастуших племен, що враз заповнили простори центральної Європи, усі оці сакси, тури, фолки та гети...

І тут блискавка прошила мозок Твастрові. То це ж воно й розгадка „меандрини з заковикою"! Епіцентр — середня течія Дніпра. Ось, чому мова Тогари й її нащадків, тогарів, має спільне із західними й південними мовами! То бабуся Тогара занесла її з Середнього Дніпра, з Медвина, аж у глибину Азії.

Що може знати бабуся Тогара, крім власних переживань за довгого її віку? Ну, пробивалися ці бідолахи з-над середнього Дніпра крізь ворожі племена на схід. Одні погинули, горобахи, а другі якось прорвалися... І ото, як ти мене, дево, бачиш, із Сваром'я опинилася наша Тогара аж у Середній Азії, поруч із тамтешніми саксами та гетами.

Чи ж не дивно? На заході — саки й гети, і на сході — саки й гети... Ні, не дивно. Зрозуміло. Хоч і далеко розбіглися, та своїх стародавніх назов цупко трима-

ються...

Думка Твастрова працює невпинно, одна блискавка переганяє другу. Це ще треба б через Яра запитати в Тогари, як це так, що й там на Дніпрі покинула вона непоту кия, і тут у Середній Азії є подостатком цих „київ”. Кей-Хосров — син Сявуша... Каюмерс — мітичний предок... Кіяні — перший цар... Як би то докопатися, що то за цим словом криється? Невже — майстер кувати сокири й молоти?

— І ще розпитай, Яре, — звертається телепатично Твастро до свого вихованця, — ще розпитай, як це воно так, що її іменем називається цілий нарід. Тогари.

Старенька аж руками сплеснула:

— Та хіба ж ти, Яре, забув, що в нас, коли хочуть знати, хто ти, то перше питають ім'я матері, а потім уже — хто батько. От і мій Тогарик, і весь його рід-плем'я зветься так, бо я — його мати!

Так просто!

Але раптом телепатичний зв'язок урвався. Щось із Яром сталося. Усе залив вогонь.

22. У ЧУДІ

Голова розколюється. Яр мусить пригадати, хто він, де він, що з ним було. Після того, як отой рудий гевал оглушив його важкенною кам'яною сокирою, Яр уже нічого не пам'ятає.

Ага, було так... Зненацька все Айр'янем Веджо спалахнуло, взялося вогнем, а напасники з диким гуком і гиком... Що було далі?

...Вогненна ріка, бурхлива, а на океані вогню посередині є острів Вирій. Там живе Вічна Мати і до неї треба Ярові... Це — Вирій?

...Ні, це незнана місцевість, якісь горби в далині, сонце світить. І то наче не сонце, а дівчина-олень з вісімнадцятьма рогами, із золотистою вовною. Дивиться на Яра й наче чогось чекає... Помацався Яр за лук і стріли — є біля нього. Але тільки но взявся натягати тятиву, як вона тріснула, стріли розсипалися. Взявся за меч — меч випав із руки, а золотиста олень-дівчина вмить зникла, так наче й не було її.

Яр протер очі. Була ж — і зникла! Яр пішов на ту гору, але не знає, як вийти з печери. Та ні ж, він перед печерою, через неї йому треба до Вирію, бо там його чекає Вічна Мати. Але наприході стоїть велетенська стра-

шна потвора, жінка з відразливим лицем: одне ікло стирчить до неба, а друге встромлене в землю. А в зубах тієї жінки-потвори птиці гнізда в'ють. Не пускає Яра те жаске велетенське страшилище, руки з довгими чорними пазурами розчепірило, щоб Яра зловити. То Яр повернувся назад, шукати іншої дороги.

Йому треба йти до Вирію, там чекає золотиста олень-дівчина, Вічна Матка — а ця ікласта потвора не пускає!

Вийшов Яр на якусь галяву, бачить — гора стоїть. У горі бачить печеру — а тут уже й сутеніє. Заліз у печеру й спить. Коли вранці гора я-аак позіхне! Мало не проковтнула Яра. Та то ж — голова велетня, Яр спав у роті!

Що тут робити? Мусить Яр шукати іншої дороги, щоб вийти з чуда. Йому ж до Вирію треба! Та й ненароком мало не наступив на живу істоту. То була маленька зелена жабка. І вона заговорила до Яра людським голосом:

— Нічого не бійся! Виведу тебе звідси, але мусиш стати зовсім маленьким. Тоді пролізеш у цю щілинку.

Яр став маленьким, як той хрущик, а все ж таки ледве проліз крізь щілинку. А коли проліз, то знову став такий, як був.

Але де ж це він опинився?

Простора й висока заля сяє та виблискує самоцвітами всіх кольорів. Із недосяжної зорові стелі спускаються й сліплять очі шовкові балдахини, укладаючись м'якими бганками. Торкнув Яр рукою, — а то камінь! Звідусіль дивляться на нього, ідуть проти нього химерні череди биків, мамутів, скачуть табуни коней... А дракони з вогненними пащами, із трьома язиками в кожній пащі! Хвалити девів, вони камінні! Всі ці дива обступили Яра з усіх боків, спускаються із стелі... Очі

Ярові розбігаються, не знає, на що дивитися...

А та, що була зеленою жабкою, — глянь но ти! — зробилася прегарною молодою дівчиною із зеленкавими очима й смарагдовою короною на голові.

Як це маленька жабка могла перетворитися на таку чудову дівчину? Не збагне Яр, але що бачить, то бачить. Дівчина ж цілком реальна, жива, посміхається. Вона каже:

— Ніколи не чув про таку Ведоху? Чув? То це я! Оце, що бачиш навколо — моє. Я — господиня цього палацу й підземних джерел, що тут зроджуються та витікають нагору. Підземними водами, ручаями й джерелами команду я.

— А-а-а, то це тебе треба просити, щоб не पोsoхли трави, щоб не гинули від спраги люди й скотина?

Хоче запитати ще Яр, де він, як дістатися до Вічної Матки на острові серед океану вогню, чи далеко до Ай-р'янем Веджо, де Зоротустра, де Тогара... Та не встиг. Бо ця Ведоха сама зробилася ручаєм і потекла. І що дивніше — Яр поплив у цім ручаї. Та що ж буде далі?

А ручай вибився нагору, утворив маленьке жебонливе джерельце. І як швидко все це сталося? Не зчувся Яр.

Навколо громадяться сторчові скелі й одна з них видалася Ярові велетенським биком із крилами. А може це гора? Он унизу розляглася безкрая долина. І закінчується вона синіми димками.

— Та де ж це я? Де Ведоха? І чого це тут серед руїн лежить моя шалка з нашитим на ній золотим сонцем та оленем у середині сонця? Дав мені дядько Аспург, а я десь загубив. А ось і берло, що дав мені дідуноь Сварог! Кінська голова на держалні. Ні, та була камінна, а ця — дерев'яна. Ой, та де ж це я?

23. ТВАСТРОВІ КЛОПОТИ

На космічній базі тисяча миль над Землею члени експедиції з великим інтересом стежать, як видужує Яр. Твастро привіз його на космічну базу після побоїща в Айр'янем Веджо цілком розтощеного, непритомного, без ознак життя. Твастро докладає всіх зусиль, щоб вдихнути в Яра живу силу.

Але Твастро потерпає. Чи на добре вийде, коли цей син Землі, дитина своєї доби, побачить, де він? Чи зрозуміє він, що цей космічний корабель — з іншої цивілізації, далекої від планети Землі? Чи сприйме цю дійсність його ментальність? Питання ці дуже серйозні й вельми турбують Твастра, бо він не хоче несбдуманим кроком зруйнувати те, що ось уже стільки часу формує. Завдання ж непросте: виростити інтелект із грубої сировини, з продукту цієї плянетки, загубленої в закуреному звиві галактики. Ще справді збожеволіє його Яр, ще справді його душевна структура не витримає? Це ж треба бути генієм-виродком, щоб випередити свій час на сотні років у одному коротенькому людському житті!

Так, Твастро вважає Яра генієм, але не... виродком. В тому — різниця.

Не раз уже чував від своїх колег:

— Та візьми його сюди, покажи, хай подивиться.

Так, Твастро брав... але не показував нічого. Заклопотано відповідав:

— Але як же я йому втокмачу хоча б навіть будову сонячної системи й місце цієї планетки в ній? Я вже пробував на цю стежку навертати його думку. То він уявляє собі світобудову так: земля стоїть на чотирьох биках, а бики стоять на вогненній ріці. Цілий океан вогню — уявляєте собі? А серед вогненної безконечности є острів Вирій, а на острові цьому живе Вічна Мати, що має в собі всі зародки всього життя... Отаке щось плела йому бабуня Дана, отаке почув я від нього, коли брав у прогулянку над Землею...

— І то знаменно... — додає Твастро. — Що відкладено в генах ланцюга поколінь, — живуче, щораз виринає. А щойно набуте — якимось не діє... Правда, — похопився Твастро, — я сам винен. Я ж погасив у його пам'яті прогулянку над Землею. Але це варто занотувати, вивчаючи психіку землян.

„Ні, — думає далі Твастро. — Якимось би треба Яра підготувати...”

І тому нині, як Яр лежить із ледве чутним живчиком на космічному кораблі, Твастро навіює Ярові марииво за мариивом із глибин Ярової підсвідомости — звичні, закладені в генах, у спадкові від ланцюга поколінь. А одночасно силою своєї думки вкладає у Яра струм життя.

Зацікавлені науковці, особливо дослідники мітології, з інтересом спостерігають на екрані все те, що примарюється Ярові. А Яр не знає цього. Не знає, що він марить цілий рік. А ще тим більше не знає, — якби знав, то чи збагнув би? — що за цей час на Землі минули ще сотні років. І хоч Яр уже цілком готовий до дальшого життєвого іспиту, Твастро все ж не ризикує показати своєму вихованцеві, де він.

24. ЦАРСЬКИЙ КОНЮХ

Царський конюх, сварожич Яр, у великій ласці геттського царя, шарру Уріяса.

Треба знати, що титул „царський конюх” — найбільша честь при царському дворі. Такої чести може доскочити лишень приналежний до найвищої шляхетської верстви, п а н к у с у. А що Яр посідає відзнаку панкусу, — золоту емблему сонце-олень, — то нема жадного сумніву в його шляхетному походженні. Та й хто ж тут так знає об'їжджати й доглядати коні, як Яр, чи Яріус по-тутешньому?

Коней у царських стайнях, що більше подобають на палацові залі, Яріус купує власноручно, а потім і зачісує, заплітає їм гриви у три-чотири ряди. Лагідний і ласкавий, він уміє прихилити до себе хоч якого норювистого коня. Дивуються: як це він так уміє?

— А дуже просто! — відказує Яріус. — Я відчуваю в коневі свого рідного брата й найкращого товариша. Він же така сама істота, як і я, тільки в іншому образі. Він відчуває голод, спрагу, може сердитися, боятися. От я й примічаю: якщо кінь чомусь неспокійний, чимось знервований — я погладжую ті місця, де кінь найбільше любить, де найбільша волосатість. Це його заспокоює.

А ще краще погладити там, де кінь сам собі не порадить, коли його кусає муха чи гедзь. От я й придбав собі друга.

І справді так. Це можна побачити зокрема тоді, як Яріус чепурить коня. З любов'ю. Починає він із голови та гриви.

— Бо як брудна голова, — пояснює своїм учням, царевичам Тешубові й Анітгасові, — то дарма чистити далі. Отож, Тешубе, піднеси гриву, вичисть під нею бруд. Але дивись, Анітгасе, вичісуй у той бік, у який лежить волос... Зате волосу на спині не зачіпай жадною щіткою, а лишень почухай рукою за волосом так, як його поклала природа. Ще пам'ятайте, хлоп'ята, — найменшої урази завдавайте тому місцеві, де сидите.

Найуважніше слухає цю науку царівна Інара. Вона також приходить інколи до стайні, бо має свого власного коня й не дозволяє нікому його доглядати. Вона — сама вміє! Коли вона приходить, Яріус кожен раз відчуває якусь зв'язаність, ніяковість, особливо ж, як вона дивиться тими уважними очима із зеленою прозолоттю. Кого ці очі йому нагадують?

— Водою змивай тільки голову, — вчить Яріус іншим разом, як нема близько Інари, бо тоді він відчуває себе значно вільніше. — Голова кістлява й чистити її щіткою не можна, вразиш... Передню гривку теж треба змочити... Але як грива довга — не вадить. Вона потрібна коневі, бо нею кінь проганяє з очей мух та комарів. То ж пам'ятай: гарненько її вимий!

Царевич Тешуб старанно дотримується вказівок інструктора. Анітгас навіть перестарався був. Ах, охота бути джентлюристом верхівцем на джентлюристому коні! Побачив Яріус і застеріг:

— Ніг, Анітгасе, не треба щодня мити! Як мити щодня, то шкодить копитам. І під черевом найменше

чисть, бо це викликає в коня неспокій!

Знає Яріус якнайтонше кінський норів. Та й не диво! Розказує царевичам, що жив серед коней, приглядався, як старші сварожичі приборкують молоденьких гачурів. Сам виріс на коні. Знає змалку, що є плохі, а є норовисті коні. От до такого норовистого треба зовсім інакше підходити, треба довше уговтувати, ніж іншого. А як хочеш пустити навскач, то не приневолюй відразу, а так непомітно для нього збільшуй ходу. Якщо ж відразу гнати швидко й далеко, то може бути, що кінь знорвиться і захоче тебе скинути...

Хоч і конюх, Яріус не відчуває великої дистанції між собою та царевичами. Та хіба ж і він не такий самий з походження? Це ж його неплоти (тут кажуть: н а п с). То й не крився, що він, власне, внук степового володаря, Сварога...

А ще вчив Яріус царських дітей, що треба уникати батожити й поганяти коня.

— Чи ви бачили коли виставного коня? — питався.— Він ніколи не стане таким, як ви затягнете поводи. Він тоді лякається й не бачить, куди йти. А коли даси йому йти при вільному поводі, із шиєю догори, його власною ходою, тоді й кінь матиме приємність, і ти. Коли кінь хоче похизуватися перед своїми побратимами-кінями, він підносить голову, гордовито ступає, а хвоста тримає високо. Коли даси коневі волю, то він покаже, що він може, — і сам буде тішитися, що його вигляд виставний... От тоді сміливо можеш гнати коня не лишень у один-два обертаси, а й у сім, дев'ять...

Ніби й немудра штука. Але завдяки цьому тонкому мистецтву плекання коней здобув він велику повагу не лише в своїх учнів, а й у очах усього царського двору. Навіть у самого царя Уріяса... Хоча... Хоча слава про

цього шарру йшла не вельми яка похвальна. Це вже й сам Ярїос за короткий тут час побачив.

Як оббувся Ярїос, то збагнув, чому, замість Аспарука, що до нього висилав був дядько Аспург Яра, на царському троні сидить Урїяс. Те, чого боявся кубанський володар, сталося. Рідні племена між собою не помирилися, гору над ними взяли палеї, оцей самий князь Урїяс, розгромивши Аспарукову армію.

Урїяс із своєю невеликою, але грізною, кіннотою пригнався звідкілясь зі сходу навально. Вдерся, спалив Аспарукову хатусу. Аспарук не витримав і помер від розриву серця. А Урїяс, зруйнувавши, почав будувати на тому самому місці свою хатусу.

Безоглядною жорстокістю шарру Урїяс далеко перевершив своїх попередників. З усіх кінців свого царства зганяв він підкорених на важкі роботи. Немилосердно карав неслухняних, а часто й невинних. Навколо його новозбудованої хатуси сотнями висіли на шибеницях ті, що чимось не догодили: теслярі, мулярі, каменярі... Вони йому свою умілість, а він їх — на палю! Щоб бачили й боялися інші. Що ж, і сама хатуса його — хмура, неприступна. Проти неї дядькова Аспургова — привітна й весела домівка. А тут — громадяться високі скелі, з них визирають крилаті бики, усередині — лабіринт комор, шпихлірів, стаєнь, малих приміщень і палаців. Бо живе тут ще й цариця Гепата. Вдова-цариця.

Ще виявив Ярїос, що царевичі, хоч які між собою дружні, — не рідні брати. Тешуб і Інара — Урїясові діти, а от Анїтас це син Гепати й небіжчика Аспарука.

Всі ще добре пам'ятають, з якою помпою поховала

цариця-вдова Аспарука та з якими, гей, царськими почесностями. Переможець Уріяс не смів перечити. Дочка верховного жерця царства Кіццувадана й сама жрекиня, Гепата була вихована в традиціях східніх царств Шумеру. Величні царські гробниці з множеством розкоші, потрібної небіжчикові на тому світі, збільшилися на ще одну царську гробницю.

Привезли небіжчика до усипальниці на троні, складеному золотом, у колісниці з балдахином, розшитим золотими розетками. По всіх чотирьох кінцях балдахину звішувалися золоті бички та оленці, та дзвоники. Небіжчик тримав у руках берло з дорогоцінного каменю на золотому держалні. На голові в нього красувалася золота діядема, вся зліплена з переплетених між собою розеток, пелюстків, квітів і подвійних спіралей. Шати були обшиті тисячею золотих намистин. Браслети, намисто із золотих дисків, сережки — все персональне добро — були на ньому. Срібна сокира, мечі з самоцвітною інкрустацією, гребені зі слонової кості, срібні дзеркала, посуд із золота й срібла — були при ньому.

І хоч як розкішно спорядила Гепата свого Аспарука в дальню дорогу, — вже ж, здається, нічого йому на тім світі не забракне, — а не заспокоїлась вона. Подумала — чого ще нема? І скріпила розкішні царські шати звичайною кістяною шпилькою, що так нею дорожив Аспарук. Цю молоточок-шпильку носив ще його дід. Він із нею ніколи не розлучався.

Везли шарру Аспарука до усипальниці шість пар волів. Привезли — волів офірували, справили тризну. Голови й ноги жертovníх волів поклали рядком на дерев'яні плахи, що ними накрили усипальницю. Ні, нічого не забула Гепата. Ні родинних традицій її рідного краю, Кіццувадани, ні тих реліквій, що з ними при-

були колись Аспарукові прадіди з далекої Північної Чорноморщини.

Нехай навіки славна буде царська могила Аспарука!

Якби хто спитав Ярову думку, то він не вагався б сказати, що вдова-цариця Гепата навіть у більшій пошані тут, ніж приходько Уріяс. Бо й пошана та іншого роду. Не силою накинута, а віками нагромаджувана.

Воно й зрозуміло. Ще за царя Аспарука без її підпису й особистої печаті не виходило жадне послання царя держави Гатті до інших міст-держав. Перед важливим рішенням Аспарук радився з Гепатою, а її сновидіння були цінні, як пророцтво. В найбільше річне свято п у р у л л і вона, як верховна жриця, виконує церемонії й офіри діві землі, Л е л ь в а н і с.

Чому?

Хіба ж ви забули, що вона — дочка верховного жерця колись вільного, а тепер підлеглого царства Кіццувадана? Батько-жрець передав Гепаті великі таємниці магії й ворожбитства. Кажуть, що вона знається з потійбічними силами. А вже напевно знає вона таємне письмо, шумерський клинопис. Та й не цурається простонародньої мови л ю в і л і, бо й сама належить до цієї корінної людности. Ці лювілі зветься тут ще л у л л у к и.

„Луллуки... луллуки...” — щось собі пригадує Яріюс. І стало йому в очах далеке село Вілія, де він прожив колись із рік. Як тут, так і там вірять, що дітей приносить лелека. То вони що — лелеки? А чого це вони кожную жінку л а д о ю називають?

Аж тепер зрозумів Яріюс, чому він без зусиль порозумівається з тутешніми. Правда, було спочатку трохи

незвично, бо тут майже всі слова кінчаються на ус, юс, с. От хоч би й його власне ім'я: їм через губу не перейде сказати „Яр”, то перекрутили на „Яріюс”. А ось Уріяс. Хоч він і шарру, то по-нашому він просто Юрій. А ще легше із такими словами, як три, їсти, неня, світ, небо, вода, вино, дерево, кості... Тут і добирати нічого не треба, та сама мова. Лювілі на деву кажуть м а в а, ну, а дани — м а в к а!

Не винен же Яріюс, що пливуть через голову такі думки, хоч і не знає, як їх пов'язати з сьогоднішнім днем. Де дани, а де країна Гатті й ці якісь лювілі-луллуки... Гей-гей!

Хто ж більшу силу тут має — цариця Гепата чи шарру Уріяс?

Хоч Уріяс і прийняв титул ш а р р у на зразок східних династій, він таки мусить уважати на царицю-вдову. Бо то не диво збудувати замість спаленої хатуси нову, камінну, із зубчастими стінами та з вежами, щоб перевершила самий Ур. Дивно те, — кепкує Гепата, — що так намагається перейняти зразки пишних східних звичаїв, а сам свого вигляду не змінив ані-ні. Голова завжди поголена, з хвостищем-„оселедцем”, як і в його дідів-палей. Жертву він молить бикові Яррісові, так само, як і палей-діди. І дивові-Мечеві поклоняється, як і його діди. Сваргу в небі він по-своєму називає: З а п а р в а. Ото тільки, що булаву придбав собі, як і в Аспарука: з золотим держалном, обсіпану самоцвітами. Не забуває він уласкавлювати й місцевих девів, і месопотамських зі сходу. Всіх їх — тисяча!

Гепата кепкувала з такої запопадливості, з намагання догодити всім девам. А Уріяс ще й чванився таким верхом державного розуму. Все це, на його думку, було потрібно, щоб всім-всім-всім щодня й щогодини нагаду-

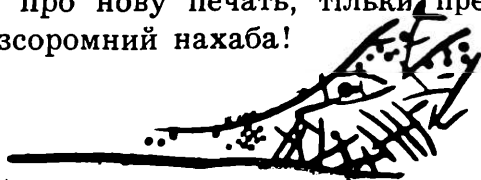
вати про свою могутність. Свої послання й маніфести починав він такими словами: „Моя Величність Сонце... Сар мат Гатті, Амурру, землі Арцава, міста Куссара... Я підкорив країну Туванува, я накидав там гори трупів і ними загородив ворота так, що ніхто не зможе звідти вийти. Я підпалив місто Каркіссу...”

Все це для того, щоб закріпити свою царську владу, щоб страхом вимусити пошану. А в дійсності він боявся Гепати! Вона стояла йому на перешкоді.

Для повноти влади геттському цареві треба заслужити милість найвищого божества країни Гатті, діви Сонця, Вурусему. Бо то від неї кожен геттський цар дістає царську владу. А верховною жрицею діви Сонця, Вурусему, і є оця сама Гепата. Еге ж, жриця Гепата, під егідою прапрапрабабуні Ганнаганнас! От і обдумує пристрасно Уріяс, як би то усунути це жіноче ярмо, щоб уже раз назавжди позбутися страху втратити те, що завоював...

Сказав Уріяс своїм майстрам зробити йому зі слонової кости таку печать: велична й могутня Вурусему обгортає Уріяса, мов дитя, і нікому-нікому не дасть його скривдити. Справді, чому не так? Його бояться усі царки й державки, тремтять зі страху від одного тільки його імени, — а він буде боятися цієї кволої жінки?

Гепата, почувши про нову печать, тільки презирливо всміхнулася. Безсоромний нахаба!

Перед великим річним святом пуруллі у геттській хатусі відбуваються гойні приготування. Мають з'їхатись і зійтись з усіх кінців великої й розлогої держави Гатті. Спочатку будуть змагання молоді, бенкети, а по-

тім величній церемонії й літургії в честь Матері Землі, Лельвані, чи, як би сказав Яр, Лелечки. Урочистості йдуть одна за одною. Все в русі, з'їжджаються звідусюди гості... Кому не вистачає місця в хатусі, — ставлять намети за її стінами. Кухарі й кухарчуки мотаються, щоб напекти й наварити для всіх гостей, а найпаче, — для бенкету. Ярїюсові доручено урядити кінські перегони. Все навколо вирує.

Тихо й сумирно тільки в покоях цариці-вдови. Гепата на свій лад готується до завтрішньої урочистої літургії, — зосередженням, постом і відновленням у пам'яті тих молитов та заклинань, що взавтра голосно прозвучать до всього народу Гатті. Узавтра її заклинання й заговори почує матінка Лельваніс і цілий рік даватиме гойний врожай народові Гатті.

Шати жриці вже наготовлені й розкладені, тільки вбирати: ряснована спідниця до самих п'ят, широкорукавна біла сорочка з вишитими поликами на раменах. На це зверху — оторочений самоцвітами й золотими розетками бурнус. На голові — висока тіяра, вся в рубінах, аметистах і яхонтах.

Саме в цей час у палаці шарру відбувається бучний бенкет. У залі за столами позасідали князі, царі й царки підкорених царств: Амурру, Ацці, Арцава, Куссара, Лукка, Асува, Зіпрасла... всіх не перелічиш!.. Та ще — непідкорених... Та все — молоді паничі! На столах усього — невпоїд. Їдять і п'ють — аж за вухами лящить. Гомін стоїть у залі, а подекуди вже проривається й п'яний спів. Усі чекають: щось обіцяв шарру.

Нарешті, як уже всі добре уконтентувалися, цар Уріяс устав, сплеснув у долоні й з-за важкої завіси вийшла царівна Інара. В руках у неї — золота таця, а на таці золотий дзбан і келих. Лише один. Так ось що при-

беріг для своїх гостей шарру! Тут і пояснювати не треба. Всі знають старовинний звичай при царському дворі: кому піднесе царівна чару з вином, того вибрала вона собі за мужа.

Але що це? Інара спокійно обійшла всі столи, уважно оглядаючи, наче когось шукаючи, і так обійшовши всіх, із неторканим келихом пішла... Вийшла вона з палацу геть та й подалась до майдану, до бенкетових столів, де засідає панкус, а серед них і учасники завітрішніх перегонів. Побачила Яріюса — і чару з медом подала йому.

Яріюс скам'янів. Чи це сон? Досі він не смів у ті зелені очі подивитися. Чи справді? Інара, його мрія... що й сам собі не признавався... Обволік його солодкий, щасливий туман...

Не може заснути Яр. Не спить цілу ніч від того небувалого щастя, що владно його обгорнуло. Вона, оця зеленоока, що про неї забороняв він собі думати, вона вибрала його з-посеред блискучих князів і царенків! Чи то може бути? Ніяк не вірить Яріюс.

У солодкому тумані під самий ранок він здрімався й сниться йому ота дівчина-олень із зеленими очима і та Ведоха, господиня кришталевого палацу, що вивела його з підземелля у ясний світ. Це ж може починається його нова доля? Щаслива. Досить уже всіх тих небезпек, зневір. поневірянь, невдач, образ! Царський конюх стане царським зятем, а там...

Ще не розвиднялося, як збудив Яріюса царський посланець. Ще звечора мав він розпорядження від шарру — розбудити вдосвіта старшого конюха й передати

такий наказ: запрягти найкращі жеребці у найрозкішнішу колісницю і стати перед покоями цариці-вдови.

В цей самий час двірські дами вбирають вдову-царицю у ті шати, які лежать наготові до урочистої літургії, і в них виводять її та садовлять у запряжену баскими кіньми колісницю. Аж тепер вістун сказав Яріюсові, куди він має везти Гепату. Негайно ж, до сходу сонця, поки все спить, вирушити з хатуси й відвезти високу особу до Кіццувадани, до її старенького батька-жерця.

Як відбувалося це ганебне діло, і як реагувала на це Гепата та що почував при цьому Яріус, — бодай не казати. Скажемо тільки про останній акт цієї історичної події. Вже сонце було на вечірньому пружі, як прибули вони до Кіццувадани. А там того ж вечора дістав Яріус від цариці-вдови послання, на дубовій дощечці писане, з наказом вертатися негайно і вручити цареві Уріясові особисто.

Та дати персонально в царські руки цю дощечку Ярові не судилося.

Уся країна Гатті клекотіла від обурення, коли другого дня після бенкетів побачили всі, замість верховної жриці Гепати, — кого? — шарру Уріяса, вбраного в жрецький стрій. Так, це він: у довгій кереї, із закарлюченим жезлом, знаком царської влади, — і з стим осоружним „оселедцем”, що визирає з-під гострокінцевої, рогатої тіяри. А де ж наша улюблена Гепата? Чи буде цього року Лельваніс добра до нас, чи вродить Земля-Мати, коли сталося таке вопіюще блюзнірство? Що це діється? Споконвіку це свято в руках лад! Через них

і тільки від них чує Лельваніс молитви про врожаї та добробут!

Та ще не все довершив Уріяс цього незвичайного дня. Ще покликав він свою дочку Інару, хай відповість, чому вона знехтувала такими блискучими сватачами, чому вибрала якогось безвісного конюха.

— Чи тямиш ти, що ти вчора накоїла? — гремів батько на дочку. — Таж я тобі наказував! Таж я заручився словом із володарем царства Ахіява про твій шлюб із ахіявським царенком! Ти була б... Твої діти...

Хоч який грізний і немилосердний цар Уріяс, Інара не побоялася сказати, що вибрала собі того, кого хоче вона.

— А щодо Яріюса, то він не такий уже безвісний конюх, він також царенко. Дід його — володар великої землі по той бік моря, а кубанський дядько Аспург теж владика великої слави, а прибув він із дорученням до його дядька Аспарука...

Не договорила Інара, бо Уріяс ошалів:

— Змова! — заверещав він. — Моя рідна дочка у змові проти мене! То ви всі разом хочете?... Гей! — плеснув у долоні. — Негайно царевича Аніттаса зв'яжіть і везіть на острів Алашію! Там віддайте в копальню міді!.. А ти, — до Інари, — геть із моїх очей!

Поки таке діялось у хатусі, Яр блукав. Не знати, хто так хотів (чи Ярова доля?), але коні всю ніч блудили в нетрах, у пущах. Коли ж настав ранок, то Яріюс, виявилось, був уже в другім царстві. Сусідня місто-держава, Мітанні, була то в мирі, то в стані війни з країною Гатті, — як до часу. Коли зморені коні стали перед наглухо

замкненою брамою мітаннійської твердині, перед зубчастими стінами, то з високої башти визирнув вартовий і сказав сам до себе:

— Післанець від шарру країни Гатті. Присягаю Мітрою, Варуною й Індрою, що пахне новою війною!

Яріуса негайно впустили в Мітанні-хатусу і, хоч-не-хоч, він розказав цареві Багадатті, з якою місією прибув до Кіццувадани та щό везе від цариці-вдови до шарру Уріяса. Щось із кіньми сталося — цілу ніч блудили, цілісіньку ніч щось їх водило... і привело сюди.

— Ось те послання, а я не вмю прочитати!

Хвала девам, тут клинопис читати вмюють. Ось що було написано на дубовій дощечці власною рукою Гепати:

„Ти роздуваєшся, як павук, підбиваєш країну за країною, царство за царством. Але ти — узурпатор, чужий, ти — лише наїзник. Ніколи не матимеш кореня в цій землі. Луснеш, як булька, насіння твоє розвіється по світі без сліду.

Так каже Гепата, так каже прапрапрабабуня народу Гатті, Ганнаганнас.”

Що ж тепер робити? Невже Яріус насмілиться вручити шарру Уріясові таке послання? Перед очима йому стали сотні нещасних повішених навколо хатуси з Уріясового наказу. Яріус упав на коліна перед царем Мітанні, Багадатті:

— Змилуйся! Не віддавай на певну смерть!

Нелегко було Багадатті знайти відповідь. І так зле, — і так недобре. Спустимось на волю девів, що вони віщують. Того ж дня він сказав офірувати білого коня й по нутрощах з'ясувати, як вчинити. Маґи ворожили дуже пильно й відповідь їх була така: як не віддасть Багадатті конюха, то не уникнути війни. Вже геттський

цар давно шукає зачіпки, щоб наслати свої когорти на Мітанні.

Аби лихо-тихо Багадатті цього ж дня відіслав зв'язаного бранця до хатуси мегутнього сусіда та й віддає до рук страшного шарру. Окремим вістуном — послання від Гепати.

Уріяє прочитав послання і сказав слугам поставити посеред майдану, у самій хатусі, шибеницю. Сам він сів на бальконі, у позолоченому кріслі, а поруч посадив дочку Інару, щоб дивилася, як будуть вішати її обранця.

Вішали, Уріяє дивився й тішився. Вся змова пере-різана, як мотузок на шиї безвісного мертвого конюха.

Але що це? Нізвідки взявся туман. Хмара сіла на майдан, закрила шибеницю з повішеним. І знялася.

На майдані було порожньо. Шибениця є, а повішеного нема! І навколо — ані звуку, ані шелесту. Така містерійна порожнеча.

25. КОЛИ, ЯК І ЧОМУ НАРОДИЛОСЯ СЛОВО „ХУТКО”?

А тим часом на базі тисяча миль над Землею не вгавають суперечки. Надходять з усіх кінців досліджуваного обширу вісті, — і суперечливі одні одним, і такі, що підтверджують... Це — з якого боку дивитися.

Та й подумайте тільки! Всі оці суперечки товчуться навколо такого незначного слова, як х у т к о. І чому?

Хтось там сказав, що це слово народилося недавно, вже в час конярської цивілізації, а перед тим його не було. Гарзд, а що ж то таке — „хутко”? — Та те ж, що й „швидко”. Властивість коня.

І тоді посипалося. З усіх близьких і далеких кінців досліджуваного терену надійшли звіти про племена з тією самою основою, лишень у різних варіантах. Прошу: гет, гат, гет, жет, хат...

З далекої Середньої Азії прилетів дослідник і доповідає про плем'я тиссагетів.

Йому до пари є доповідач про массагетів, десь там же, в глибинах Середньої Азії.

То як же це погодити з тим, що на західніх берегах Чорного моря, над Дністром живе плем'я тірагети? Це ж уже в іншій частині планети. Там десь недалеко

живуть і просто г е т и.

А тоді так і посипалося: „гати” та „гети”, „хати” та „готи” і навіть „коти”... Багата й різноманітна народня творчість. Одні себе називають авхатами й катіярами, а другі — евхатами та котієрами. Одні живуть у Чорноморщині, а другі — в Середній Азії. А скільки приблизно схожого змісту у словах: г а ч у р, г а т а л а й, г о п, г е ц, г е т ь. Всі вони так чи інакше зв'язані з рухом.

Як же пояснити цю зливу племенних імен? І як дослідити, відколи існує цей вахляр звуково й змістом схожих слів у лексиконі землян?

Знайшовся один такий сміливий, що всю проблему розрубав одним махом:

— На мою думку це все племена або просто люди, що звертаються до коней словом: г е т т я! От так і їх називають.

Але більшість дослідників із недовір'ям поставилися до цієї „теорії”. Нетерпляче чекають, що скаже Твастро.

Він, либонь, уже пов'язав у струнке ціле всі ці суперечливі вісті з усіх кінців, бо вже давно досліджує ту країну в Малій Азії, що має назву Г а т т і, ту, що сусіди називають наближено: одні зуть х е т а, а другі — г е т, г е т і і.

Твастро довго й кольористо оповідає про гірські кражі, родючі долини того краю, про великі природні багатства в горах на півдні Чорного моря. Про стародавні середземноморські пристані. Різноманітна природа, гарне підсоння, зв'язок із іншими країнами морським шляхом, близькість високих цивілізацій, — все це завжди притягало людність. Це тут з'явилися найперші прото-міста землян...

Екран, як звичайно, іде за думкою Твастра й показує

одне таке протомісто. Якесь чудне: наче вулик із позліплюваними домами. Дверей нема. Увійти в такий дім можна лише драбиною через отвір у стелі. Мале віконце є, але аж угорі під стелею, через нього й дим виходить. Ніхто не дістанеться до цього міста, хібащо, через єдині всрота.

— Хоч це й ранній неоліт... — Твастро хоче далі розгортати фільмову стрічку цього оригінального міста, що процвітало вже за чотири тисячі років до появи міст у Месопотамії, але його перебили нетерплячі голоси:

— Та при чому тут жета, гетії? Як це стосується проблем нашої експедиції? Воно, звичайно, цікаво, але — ближче до теми, колего Твастре!

— То я ж до цього й веду! — спокійно відказав Твастро. — Ми тут у цій залі не раз уже звертали увагу на постійний рух людности через протоку між Європою й Малою Азією. То ж не диво, що застасмо тут і кілька різних мов. Найдавніша — гатті. Це мова тієї людности, що її вже застали нові хвилі поселенців, що жила тут споконвіку. А ці всякі лулуки, лювілі... то їжня мова така, що її можуть розуміти і в Малій Азії, і на Балканах, і в Підкарпатті. Гнучка, спроможна передати хоч який відтінок думки...

Все це дослідники більш-менш знають. Лелеги — ті самі, що жили на півдні балканського півострова. Але до чого Твастро веде? — намагаються здогадатися. А веде він ось до чого:

— Та й ось тут починається плутанина. Бо цих споріднених між собою мов, зрозумілих і тут, і в Підкарпатті, і в Північній Чорноморщині, є тут кілька. Хто з цих мовлян прибув сюди раніше, а хто свіжіший? Звідки хто прибув? Чи з Балкан, чи з потойбіч Кавказу, а чи східнім шляхом вздовж Каспію? Що лювілі прибули

сюди не як завойовники, бачимо з їхнього ладу. Це — рільники-простолюддя. Палайський діалект, що ним розмовляє знайомий нам шарру Уріяє — споріднений, але це вже мова завойовників-панкуса. Завойовники — тонка плівка, але вона посідає твердині, має всі привілеї. Простолюддя-лювілі має обов'язки зносити данину й виконує всілякі повинності... А є ще треті, ця хвиля споріднена з чорноморськими сварожичами десь у глибокій давнині. Ці мають свій діалект...

Тут Твастро згадав і про Яра та його розважання. А тоді додав:

— І от вони цю свою країну звать „землею Гатті”, хоч г а т т і це первісне автохтонне населення. Здається, ніякого стосунку до розвитку конярської цивілізації не мало, а от...

Всі переглядаються. Ось до чого веде Твастро! Справді, якщо це назва народу, що нічого спільного не мав із розвитком конярства, то чому це х а т і г е т рознеслося по всій Євразії?

Несміливо встав той, що почав цю дискусію словом „хутко”. Лінгвіст. Прокашлявся і мовив:

— Я не берусь дати відповідь на цю заплутану загадку, — почав він, — але може мої спостереження щось додадуть. Вже всі згодні з тим, що слово „хутко” як би символ навальности, швидкості, експансії. Разом із експансією конярів-вершників поширилася між народами не тільки комунікація, обмін ідей, технічних навиків... (Це явище позитивне.) ... але й грабунки, розбій, наскоки... (Це — явище огидне!) Люди починають оборонятися, будують укріплені оселі, з'явилися х а т у с и. Як бачимо, в цьому слові знов є це загадкове х а т. А що ж таке х а т а? Та, либонь, хатуса у малому розмірі, укріплений дім. Тим більше можна сказати так про х у-

тір, що і є укріплена оселя. Може хто мені пояснить, чому це в певний час уся Європа засіялася оцими „хатусами” й „хуторами” у найрізноманітніших варіаціях? Гляньте: у кожного народу є як не кастл, то шато, то каса, то костьол! Це ж тільки відміна слова „хатуса”.

Запала павза. Мовознавець почекав, може хто висловиться. Ніхто.

— Також не знаю я, чим пояснити, — даю на ваш розсуд, — чому це так багато з’явилося назов населених пунктів із основою хот, отих усяких Хотинів. Що за пошесть? Хотомель, Хотешів, Хóтове, Хотунь, Хотилове, Гатнѐ, Хотище... Я міг би налічити сотні таких назов, — безумовно, укріплених твердинь. Про що це говорить, як не про якусь „хотоконє-цивілізацію”, якщо можна такий термін ужити?

Видко, що ніхто й на це питання не збирається відповідати. Промовець почекав і казав далі:

— І назвами племен та міст не кінчається. У войовничих ватаг (не в мирних поселян, зауважте!) є старший, то він — гетьман або гатаман. Є й інші споріднені слова, не буду тут деталізувати. Цього розквіту новітньої лексики до конярства не було. То я вас питаю: чи це наслідок ралтового вибуху конярської цивілізації, чи далеко розгалужений вплив цієї малоазійської імперії, що про неї так мальовничо розповідає колега Твастро?

Завжди мовчазний археолог вирішив, що пора вже припинити оце блукання в заулках, коли є широка й рівна дорога до істини. Він почав:

— Мені здається, що ми захопилися конярською цивілізацією й зігнорували другий чинник цієї доле-носної епохи землян. Це ж уже доба бронзи! І саме з Малої Азії промінює вона на дику й захрясну в пралісах

неолітичну Європу. Мандрівні купці-мінйла швендяють і пролазять у всі закутки неолітичної глухомані, вони не тільки поширюють нечувані чудесні бронзові вироби, а й стараються розвідати, де тут є родовища, рудні з такими цінними металами, як золото, мідь, цина... Вони ж не ходять пішки! А що ці купці-проспектори походять із країни Гатті, то й на них перейшла ця назва. „Гет-гат” і „верхівець” злилися в одне поняття в уяві безкінної людности... Я такої думки, що взагалі всі наведені тут кетяги слів — це все діти бронзової доби!

— Плюс — конярської, — все таки докинув хтось ізбоку.

— Ба! — вигукнув Твастро в захопленні від такого несподіваного закруту дискусії. — Ге-ей, таж цей новий аспект відкриває перед нами ще одну, нерушену досі, грань цього багатогранного комплексу! Ось у мене виникло питання: чи справді ці голосні малоазійські гетти, що кількома наворотами засновуються в Малій Азії й навіть, на наших очах, закладають підвалини могутньої імперії, — чи справді вони відограють таку провідну роллю в піднесенні культури Землі на вищій щабель? І ніби можна б так думати під вражінням перечисленого тут мовного надбання. А мова ж — найперший показник. Але ось передо мною прокляття цариці Гепати. Вона пророкує, що ці гетти-наїзники, хоч вони й присвоїли собі ім'я автохтона, будуть забуті навік-віки, а її нарід, ота скромна і працьовита верства, що несе на своїх плечах усі тягарі, принижена, завойована, визискувана усякими зарозумілими панкусами, — ця упосліджена верства ніколи не зникне. Бо вона тримається своєї землі, хоч які важкі іспити чигають...

Питання поставлене гостро, ясно, руба. Хто? Вічний кочовик, загарбник, визискувач, користолюбець

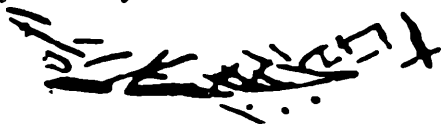
(поки є що смоктати, а тоді перекочовує на нове), — а чи прив'язаний до землі осілий простолюдець, постачальник, що терпить усякі лиха від загарбника, не йде нікого загарбувати, але своїй землі не кидає. Хто вічний?

Настала мовчанка. Перед асамблеєю часто виникають великі питання, випливають із поточних. Думка потребує чимось живитися, отже не конче має бути відповідь сьогодні.

Щоб дати всім час подумати, Адіті перевела розмову на приватні рейки.

— А як там твій вихованець? — запитала вона Твастра.

Всі знають про Яра, його пригоди, знають і те, що Яр довгий час у несвідомому стані був тут, що Твастро його лікував,вилікував. Не всі знають, що Яр уже потрапив у іншу халепу... і... якби не Твастро...

То справді: коли, де й як народилося слово хутко, синонім слів: бистро, швидко, скоро?

Либонь, доведеться цим науковцям із Космосу у себе в лябораторіях опрацьовувати здобутий у експедиції сировий матеріял і доходити кінця за ниточкою, вхопленою при польових дослідженнях.

26. ЗНЕВІРА

Зневірений і загублений у всьому цьому великому світі іде Яр долиною попід високою горою, поглядає угору та думає про свою гірку долю. Нічого з нього не вийшло! Стільки надій було, стільки мрій і бажань. Та й от усе пішло прахом. Усе, до чого б не доторкнувся Яр, усе йому не вдається.

Хотів бути рахманом, щоб навчитися читати оті таємні знаки в Свара-горі. І що вийшло?

Потім ота нещаслива виправа до дан і... заворожений Ладою, мало не опинився під жертовним ножем.

А де був він після того? Зовсім не пам'ятає й досі, лишень якісь неясні картини привиджуються. Проте, й досі пам'ятає, як опекло його, що сварожичі назвали б р е ж у н о м, так наче він щось вигадав. Все те, що він казав, було в дійсності. Ото те слово стало непрохідною прозорою стіною між ним і його братам-сварожичами. Відрізало.

Далі йдуть невеселі Ярові спогади. Обсіли, як чорна хмара. Кубанський дядько Аспург і ота дурноверха Аелла... От уже налагоджувалася його пряма без вибоїн дорога. І дідуньо Сварог, і бабуня Дана, і дядько Аспург покладали на нього великі надії. Гарний, тямущий,

знається на конях... Аелла вишумиться із своїх кручених забаганок... Навчиться Яр у дядьків, як зварувати мідь із циною, та робитиме лепські ножі-мечі... Ковалем стане. Та й привезе до рідної хатуси красуню-невістку... Берло Аспургове чекало...

Так на́ ж тобі! Розбійники! Якась сила підняла його разом із верблюдом та й посадила в Айр'янем Веджо. І... якби не ота навіжена Спаретра! Якби вона не задиралась із сусідами, якби не увірилася їм вічними наїздами, то й досі міг би жити Яр у тій милій серцю країні. Приятелював би із мудрим Зоротустрою, перечитав би всі різьби в печері... а тоді може б колись перечитав таємні знаки й у Свара-горі.

Конче ж наказувала бабуня Дана прочитати, що там написано!

Якийсь гостряк угризся в серце, як згадав про зеленюку Інару. Це ж уже ніколи не бачити її, навіть на такій недосяжній відстані, як досі. Знов та сама заклята доля! Блиснуло — і відразу відібрано! Не для тебе! Інара, як і Ведоха, — тільки в мареннях.

Та й так життя минає — і що ж він? Наймит! Конюх і більш нічого. І ось знову блукає по цій якійсь чужій гірській країні та заздрить стим на високій горі в білому палаці, що приліпився на самому вершечку, аж під хмарами...

— Нащо я живу? Нащо вродився? — сам себе запитує, навіть не помічаючи, що говорить уголос. — Хотів усі життя пережити — і жадного нема. Все знати — і нічого не навчився. Скрізь одночасно бути — і от не знаю, де подітися, щоб уже не було цього осоружного існування. Нікчема я! Правду казала Спаретра. Світ нічого не втратив би, якби я зовсім не вродився!..

Яр сів під розлогим крислатим буком на поваленому

стовбурі і дивиться на палац угорі. Чи не піти б попроситися — може їм треба конюха? Ось, хіба, спробую цього пастуха, що пасе на узбіччі білі кози.

— Хто це там живе? — запитав, показуючи пальцем угору.

— Не знаєш? — широко здивувався сивобородий пастух. — Та це ж гора Олімп!

— То й що з того, що Олімп? — ще раз перепитав Яр. — А хто ж там живе?

Ще дужче здивувався пастух:

— Маєш! А ти звідки? Та то ж сам Дзевес, діяус, громовержець, даритель усякого добра нам, смертним людям. Батько, захисник і охоронець усіх нас. Стидайся!

Яр мало не впав. Такої! Брат Зевс уже став батьком і діяусом? Громовержцем?

Така новина вивернула йому із закамарків пам'яті, як вони, браття-сварожичі, змовлялись у лісі на галяві до місяця, урочисто три рази обходили навколо миси з медом і кремінними стрілами, присягали, потім вирушили у похід... І Зевс там був, і Тур, і Скот, і Сак, і інші браття-сварожичі... То як це може бути, щоб той рябий урвиголова Зевс та став громовержцем? Хіба, за його високий ріст?

А пастух, побожно дивлячись на палац у хмарах, співмовкою проказує гимн:

— Дзевес — дева сліпуче сяйво. Дзевес — голова. Дзевес — середина. З Дзевеса всі речі мають початок. Дзевес створив землю і зоряне небо. Дзевес — дихання всіх істот. Дзевес має сховані у собі всі речі... Дзевес — сонце...

Ну, тут уже Яр не може витримати! Та що це? Сварга — ось, хто сонце! Ні, слухаючи таке, Яр непохитно здумав зараз таки піти до цього узурпатора й запитати

його, як це він собі думає?! Годі таке стерпіти!

Старий пастух скрикнув:

— Та як ти смієш? Він спалить тебе нестерпним світлом! Він сліпуче сяйво! А крім того, гору Олімп стережуть три люті Ори й ніколи не допустять вони тебе до палацу. Закриють хмарою так, що ніколи не знайдеш дороги, доки твого життя. Стережись! Не закликай імени Дзевеса зайво!

І тут сталося таке, що переконало Яра. Все, що казав дід-пастух, таки правда. Раптом знялася буря, стемніло, почалися блискавиці й громи, пастух зайняв свої кози й поспіхом заганяв їх у печеру, а бук, що під ним сидів Яр, розколовся, а з розколини вийшов... Хто? Брат Зевс! Той, що його вибрали були за гатамана-князя перед виправою до дан. Такий самий рябий, як був, тільки обріс кучерявою золотистою бородою.

Оце така зустріч. Один — наймит, безрідний неприлика, вічний невдаха, а другий — діяус Дзевес, початок і кінець усіх речей. Цар над царями. Безсмертний патріярх великої родини богів, боженят, прибогів і героїв. Батько дивних синів і дочок. А скільки тих коханок і байстрят, то не вам кажучи... На всі боки успішний.

Тут мусимо завернутися назад і послухаємо від самого Зевса, що ж діялося з ним та з братами після наскоку на купальський вогонь у дан. Жаден не вернувся до Сварог-землі. А чому? Бо парубки-дани теж були не в тім'я биті. Між ними блискавкою пробіг гук і на переправі сварожичів уже чекала засідка. Сварожичі тікали світ-за-очі та так, що ледве з душею вирвалися, що й за-

були шлях додому.

Отож розкажує Зевс, що він опинився ненароком далеко на півдні, там уже й гори починаються. Там і осів, а краще сказати б, — пристав до одної там лади. Там і діти породилися, там і помер... Це вже його внуки пішли вгору...

Нова несподіванка! То це — нащадок, не сам Зевс?

Сердега Яр не знає, що він живе вже сотні літ. Оті його перерви у земній біографії, що спричиняв його опікун Твастро, рівнялися: один рік — сотні земних. То нам зрозуміло стане, що зустрів Яр не самого брата Зевса, а його нащадка в якомусь далекому поколінні. Правда, разючо подібного обличчям до пастуха-сварожича. Про цю метаморфозу, прийде час, Яр довідається й сам, але в цю мить він не може повірити, що цей Зевс — справжній діяус, Дзевес.

Тут треба, щоб Зевс-Дзевес показав Ярові свою дійсну чудотворну силу. Так непота й зробив, — таки справді небіж у кількох поколіннях. І зробив він це дуже просто: вмить перетворився на вовка, себто Зевса Лікайоса, одягненого у вовчу шкуру, із вовчим каптуром на голові. (Це йому не дуже було до лиця, бо ховалася його розкішна золстава борода.) Ще мить — і перед Яром білий чудесний бик із могутніми крутими рогами, оповитими вінком із живих квітів. Оце той самий, що заманив прекрасну дівчину Європу сісти на його спину, той самий, що обманом помчав її до острова Криту, розбиваючи ратицями морські хвилі...

Чи не досить, щоб Яр повірив?

А коли розговорилися, то ще в більшій пригоді став Зевсів хист перетворюватися. Яр горів бажанням довідатися, що сталося з іншими братами. Згадав Зевсові і про бабуню Дану... Вона ж дала такий наказ, виря-

джаючи Яра в путь-дорогу, — розшукати, де поділися, куди розлетілися її сини-внучата.

— Ну, про тебе, Зевсе, я вже знаю, що їй сказати. А от інші? Де подівся Бог? Куди завіявся Тур? Що сталося із Саком? Чи живий Гет?

Зевс подумав.

— Щодо непоти Бога, то можу дещо порадити. Мені здається, я знаю, де Бог знайшов нову батьківщину. Рушаймо, і то — зараз! Та ти не бійся! Сідай на мою спину!

І десь подівся Зевс, — ані він не вовк, ані не білий бик. Натомість — де не взявся величезний орел. Із самого неба злетів. Твастро (а це був він) спустився так низько, що Яр легко й зручно вмовився на спині орла. І ось вони вже летять. Вже в хмарах. Так високо, що Олімп і білий палац на його вершечку zostалися там десь унизу й стали крапочкою, а потім і зовсім зникли з овиду. Зате відразу ж почалися нові гори. Снігові.

Це сталося так миттєво, що Яр не встиг і оком кліпнути. А орел уже й осів на якійсь плесковатій горі.

— Ми — в Альпах. Ця гора зветься Бог. Бего — тут вимовляють, — коротко й діловито сказав орел-Зевс. — Впізнаєш?

І хоч би який був недотепа Яр, — він відразу бачить... Що бачить? Та такі ж самі різьби-рисунок, що й на стелях його рідної Свара-гори. Чия ж це рука тут різьбить? Та такі ж самісінькі гарби із запряженими круторогими волами. О, решітки! Ямочки! А це — людські стопи... Скільки ж тут цих різьб? Вся поверхня скелі обмережана ними.

Приголомшений, Яр став посередині плоскогір'я Бего й не знає, що казати, що думати. В голові снується здогад за здогадом. Один: чому ці знаки так далеко заховані від людського ока, чому вирізьблені на такій не-

доступній високій горі? Щоб ніхто їх не побачив? А хіба в нас не так? Також заховані в горі, всім недоступні... Другий: хто вони, ці, що різьблять оце все? Чи справді наші з Чорноморщини загналися аж сюди? Бо це ж видно, що ті самі люди!

— Не пропали твої непоти, — всміхається тим часом Зевс або може орел-Твастро. (У нестями Яр навіть не здивувався, як це з орла, якстій, зробився такий же знайний Твастро.) — Брат Бог подався на південь-захід, осів між якимись ладами та дівоньками, заснував родину, розрослося його плем'я... Мають священну Бего-гору... А стривай! Недалеко тут є ще якісь богеми. Чи не рідня?

— А це що? — прикипів Яр очима до непоміченої досі різьби. — Дивись! Чоловік оре плугом! То це, може, дани? Щось не подібне. Я знаю, що дани обробляють землю мотиками, сам бачив... Не плугом, не волами. У дан це жіноча робота, не чоловіча. А тут — чоловік оре...

— А щоб ти знав, — многозначно мовить Твастро. — Вони себе називають племенем Матері Дани.

Твастро не сказав на вітер, він це знає певно, бо на останній конференції дослідники терену Центральної й Західньої Європи розгорнули широку панораму історичних подій, що там відбувалися й відбуваються. Ні, Твастро зовсім не вигадує, хоч не все може переказати Ярові. Він тільки додає:

— Вони оповідають, що прародителька Дана (її тут називають ще Діяна) живе в пралісах, їздить місячними ночами на коні... і вона — володарка усієї лісової звірини... Багато чого оповідають. А головне — вона ніколи не покидає своє плем'я.

Твастрові й самсму цікаво побачити в натурі те, про

що чув і що бачив лише на екрані в конференційній залі. Хіба оце видовище не наглядна лекція про той процес, що вивчає експедиція з Космосу? Блискавичне розгалуження народу з одною мовою... і парості нових із неї. Сплетіння. Амальгама. Злиття з автохтонами. Із цих „дітей матері Дани” еийдуть ще якісь народи, нові...

— Ну, як? Надивився? — торкнув Твастро Яра за плече. — Рушаймо!

І хоч як жаль Ярові покидати гору Бего, — ще ж не все розглянув, — та мусить. Твастро має в запасі ще щось цікаве.

Яр сів на орлову спину, зручно вмовився — й орел стрілою помчав просто на північ. Перелетів через море — і вони вже на іншій скелі.

— То ми були на горі Бего, а тепер у Скандинавії на скелі Богуслен, — пояснив Твастро. — Тут ми бачимо такі самі сонячні знаки, як і в твоїй Свара-горі, як і на горі Бего. Ось і людські стопи... Все таке саме. Тільки трохи не таке. Тут люди везуть на човні сонце і б'ються між собою камінними сокирами.

— Це також боги? — запитав Яр.

— Ні, вони себе називають турами. Видко, брат твій Тур був дужчий. Може оці сцени бою камінними сокирами й розказують, як билися за цю скелю племена турів із племенами богів? Чогось то закріпилася за цією горою назва Богуслен, хоч найвищий дева тутешньої людности — Тур. Вони вимовляють Т о р. У своїх піснях вони ще славлять якогось В а л а с а, бога-вола. Чи то не Велес?

Твастро відчуває усе більшу духову насолоду від розмови з Яром. Як він із півслова сприймає й розуміє все нове, що перед ним відкривається! Певно, у Твастра значно більше асоціацій родиться в голові... От, на-

приклад, згадав він, що і в Азії є також „божа” гора, там вона зветься Бегістун. Але щоб нав'язати ще одну асоціацію, нову для Яра, то Твастро не ризикує. Та ось пригадав він щось ближче до Ярової життєвої практики. Зненацька запитав:

— Може знаєш, хто такий Сварангр? Є тут такий . . .

— Чом не знаю? — відразу відповів Яр. — Мій дід у других, Сварогів брат. Не раз згадувалося в нас, що нема ні слуху, ні хуху від нього. А він ось де!

— А то ще є тут такий красномовець Брагі. Його тут славлять за мудрість. Кажуть, що він знає таємниці поезії, укладає пісні й співає їх. Жінка його — Брігіта, теж мудра голівка.

Яр про Брігіту нічого не знає, але Брагій . . .

— Це інакша вимова, але він — наш рахман, — дуже скоро зміркував він. — Наші рахмани також . . .

Останнього слова Яр не договорив. Спогад про рахманів украй засмутив його. Він навіть утратив свою гостру цікавість до того, що побачив на горі Богуслен. Щось отаке незв'язане лепече:

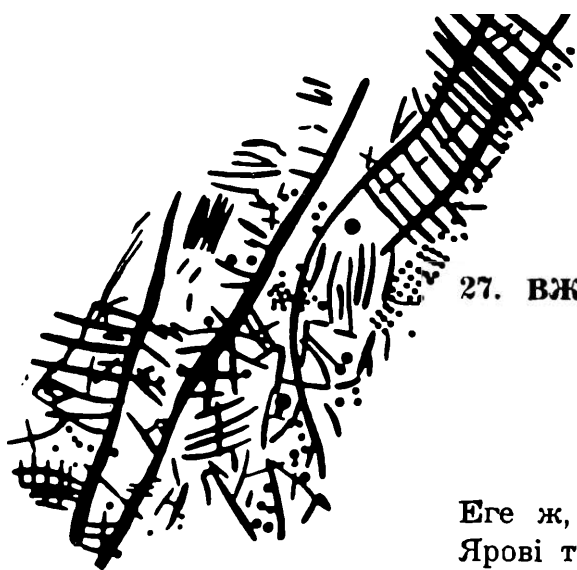
— Я сам . . . Та на жаль . . . Хотів би я цього Брагі побачити, тільки ж . . . Брагі не буде цікавий мене бачити. Що ж я проти нього? Не вийшло з мене нічого. Невдаха я!

А Твастро телепатично читає його думки, бачить, як заливають Яра жалощі, що не потовпляться у слова. Слухає це невиразне белькотання Твастро й міркує:

„Чи вже можна відкрити йому таємницю? Чи виріс він настільки духово? Як уже зневіра, як уже самознецінення, найглибша прірва розпачу, то, либонь, уже можна ввести його у вищі сфери . . . Яке ж воно талановите! Ця порода землян далеко піде та, гей, далеко!”

Протилежність думок Яра й Твастра могла б здивувати, якби не знаття, що Твастро — тонкий психолог і крізь необроблену сировину бачить щире золото.

27. ВЖЕ НЕ ТАЄМНИЦЯ

Еге ж, пора вже відкрити Ярові таємницю. Добре, що на скелі Богуслен пустельно. Смеркає, але й так сюди ніхто не прийде, бо люди сходяться з долів лишень у великі свята. Гаразд, Твастро міняє зовнішність, із величезного орла робиться кругла куля, а її стіна розсувається, наче двері, і Твастро жестом запрошує Яра в цю кулю увійти.

— Оце ж і є той небесний змій, що ти не раз бачив на небі, — так почав Твастро, пильно вдивляючись у обличчя блілого й наче переляканого Яра. — А я — не Твастро, я — істота з іншої зірки. Бачиш он там? — показав він на небо. — Та ти не бійся! Як досі нічого злого тобі не сталося, — не станеться й тепер... Чи не пересвідчився вже ти, що я не раз рятував тебе від смертельної небезпеки?

— О-о, пе-е-вно! І то — чудесно! — горять Ярові очі. Він і не думає боятися. Навпаки! Він рветься вперед, у незвідані, незнані царини, що відкриваються у Твастрових словах. — Як це ти все зумів?

— Почекай, усе розкажу! Я думаю, що ти вже доріс, щоб зрозуміти, а чого не розумітимеш, то питай. Я ж знаю, що ти прагнеш усе на світі відати, от за що я тебе

полюбив.

— А де то я був, як не стало мене? Це після того, як не вдалося Гойї мене зарізати. Ото, коли я повернувся додому, а вони назвали мене брехуном! Як же це мене упекло! І досі не забуду! Я ж усе те бачив, що їм розповідав!

— Знаєш... Я боявся, що ти не здолаєш сприйняти своїм розумом нових вражіннь, то я відбив тобі паморочки. Це в наших руках — погасити пам'ять, де і коли треба. А в дійсності все те бачив ти на оцьому „небесному змії”. Ми досить довго літали — навколо Землі й у межах сонячної системи... Чи ти знаєш, що ти тоді постарів на яких двадцять років? Бо час на Землі йде повільніше, ніж у просторах Всесвіту. І коли ти летиш на космічному кораблі...

— От! А вони назвали мене брехунсм! — не може простити Яр давньої образи. — Я в житті своєму ніколи не брехав!

—То тепер тобі зрозуміло вже, що на земне літочислення ти маєш яких п'ятсот років? Хоча в дійсності ти не прожив ще й п'ятдесят.

Правду кажучи, цього Яр не може второпати й Твастро довго та терпляче втлумачує Ярові цю істину, — словами, які можуть бути Ярові зрозумілі. Справді, як це так „без часу”? Є час, є!

— А як це ти робиш, що ось є, а ось нема? — зачаровано питає Яр. — А як то воно сталося на майдані в хатусі Уріяса? Обгорнув мене туман, а за мить не було на майдані ні туману, ні мене. От, штука!

Твастро всміхається, мовчить. Видко, вимірює свою відповідь, щоб дійшла.

— Або оце перетворення... Був биком, а став орлом. Чи ось із орла вмить стала куля. В неї можна зайти, сісти

на оцьому ослоні й розмовляти про найцікавіші в світі речі . . .

Твастро аж прояснів.

— Оце ж ти сам підійшов до найістотнішого, що є на світі! Так, є могутня сила. Ця сила нуртує і в тобі, ще дуже несміливо. В тобі вона найперше виявляється в бажанні все знати, все бачити, бути скрізь одночасно. Це — сила думки.

Чи то легко — втлумачити простими словами, що всі матеріяльні речі мають частоту кружляння атомів? . .

— Почекай, — запротестував Яр. — Що таке атом? Твастро вхопився за голову. Як пояснити?

— Це такі частинки, що ти їх не бачиш, а вони є, такі дрібнесенькі . . . Оце все, що бачиш навколо, складається з найдрібніших частинок, які кружляють у шаленому русі. І от від цієї частоти кружляння залежить форма, яку прибирає матерія.

Твастро шукає найзвичайніших слів та образів, щоб дійшли до Ярового розуміння. Закінчує так:

— Отож мистецтво довільно змінювати частоту кружляння часточок атомів, а цим самим міняти форму, ми, істоти з тієї зірки, що он там бачиш, вже опанували. Силою думки. Завдяки цій силі думки ми можемо з'являтися і зникати раптово.

Яр у цьому пересвідчився не раз. А Твастро каже далі:

— Ця сила проявляється і в приладах, що ми створили. От, проміння. Промінням ми можемо паралізувати, коли треба, відбирати пам'ять. А є ще такі невидні струми, що можуть підносити тягарі, переносити їх у повітрі, мов пір'я, на ті відстані, що хочемо ми.

Сила думки? — перевертає Яр у своїй голові усе щойно почуте, і воно йому, як важке каміння. А водно-

час набігають свої власні приклади. Хіба ж не думка вперед, а тоді дія? Оце, скажімо, захотілося мені вистругати списа. То якби не думка, списа не було б, була б лише деревина. Спис — наслідок моєї думки . . .

— Ти не перший, — каже далі Твастро. — Ми не раз уже брали до себе земляні і давали їм уявлення про нашу цивілізацію. Але вони, повернувшись, навіки забували, що були в нас. Називали ж тебе сварожичі брехуном? А інших ще й божевільними вважали за їхні „вигадування”. Ще інших палили . . .

Яр ще більше запалюється жерущою цікавістю. Так ще було йому, як дружив із Зоротустрою. Оце й є те *духове повітря*, де йому найкраще! От, чого він усе життя потребує! Багато питань роїться в голові, не знати, яке перше . . .

— Ну, це я не раз чував, що деякі люди *переселяються* на зірки. Але як це воно робиться?

— Ми літаємо, — коротко відказав Твастро.

— Як птиці?

— Швидше.

— І ти оце щойно звідти, з тієї зірки?

— Не зовсім. Ми в експедиції тут. Питаєш, — що воно таке? Іншими словами, — ми хочемо знати про вас усе. Не вперше прилітаємо ми до цієї скалочки Всесвіту. Провадимо тут свою працю, вивчаємо . . .

— А нащо? — наївно запитав Яр.

— Ти їси? Так. Без харчів не можеш бути? Ні. Ну, а ми не потребуємо матеріальної їжі, бо ми з іншої, тонше організованої форми матерії. Але ми також потребуємо поживи — для думки. Годуємо свою думку все чимось новим. Нам думати, то так, як вам, землянам, їсти, — зрозумів? А як не думаємо, то капцаніємо, голодні, зморщуємося . . .

Яр усе це перевертає в голові, оці важкі брили неймовірного й незрозумілого. І такого рідного! Скільки разів у своїй мрії казав він собі, що хотів би не потребувати їсти, не боятися холоду, ані спеки... А воно таке десь і є!

— Бачиш, — каже Твастро далі, так наче читає Ярові думки. — Бачиш, ми не витрачаємо енергію на здобування їжі, на боротьбу з холодом, не боїмося спеки. Ми — етерні.

Твастро подумав, що забагато сказав, незрозуміло. Справді, що цьому неборакові каже слово „етер“? Перемінив тему.

— Ми були тут, отам, де ти вродився, як ще не існувало й кляптя землі, а розлягався суцільний океан. Потім прилітали, як із великого океану залишилося два кляпті моря, а ще — спогад про океан у вигляді річок, озер і багнищ. Були й тоді, як... — перервав свою мову Твастро, щоб не оглушити занадто Яра. — Це ж цікаво знати, що тут діється, як міняється все...

— Ще й як цікаво! — палко підхопив Яр.

— А цей час, саме цей, що ви навчилися їздити на конях, нас таки дуже інтересує. На наших очах із скремих завихрень зліплюється якась одність, а з неї вилонюються гілки, парості, а з тих паростей творяться нові нації, і народи, і цивілізації. Момент цей доленосний і ми не хочемо переочити хоч яку найменшу деталь цього процесу. Він, правда, розтягається на яких пару тисяч рсків, але це нас не бентежить, для нас це — непомітна мить...

Твастро, либонь, забув, що говорить не на конференції в космічній базі, а до простого собі конюха. Але Яр так уважно слухає і в його грудях розширюється почуття такої безмежної повноти, що ладне б його роз-

садити. Така якась велика РАДІСТЬ!

А ще ж скільки Твастро не сказав. Скільки ще в сказати! Про минулі цивілізації в інших обширах планети Землі. Про будову Всесвіту. Про галактики. Про інші цивілізації ген там поза Землею...

Ні, й цього, що сказано, забагато на перший раз для дитини свого часу. І місця.

Проте, щоб на живому прикладі показати Ярові те, що конечне, забрав Твастро Яра на космічну базу. Відкрив йому й те, що Яр тут уже був, смертельно поранений у битві в Айр'янем Веджо. Твастро тоді тримав його під гіпнозою й навіював різне. Потерпав, щоб Яр не стратив розум. Тепер можна.

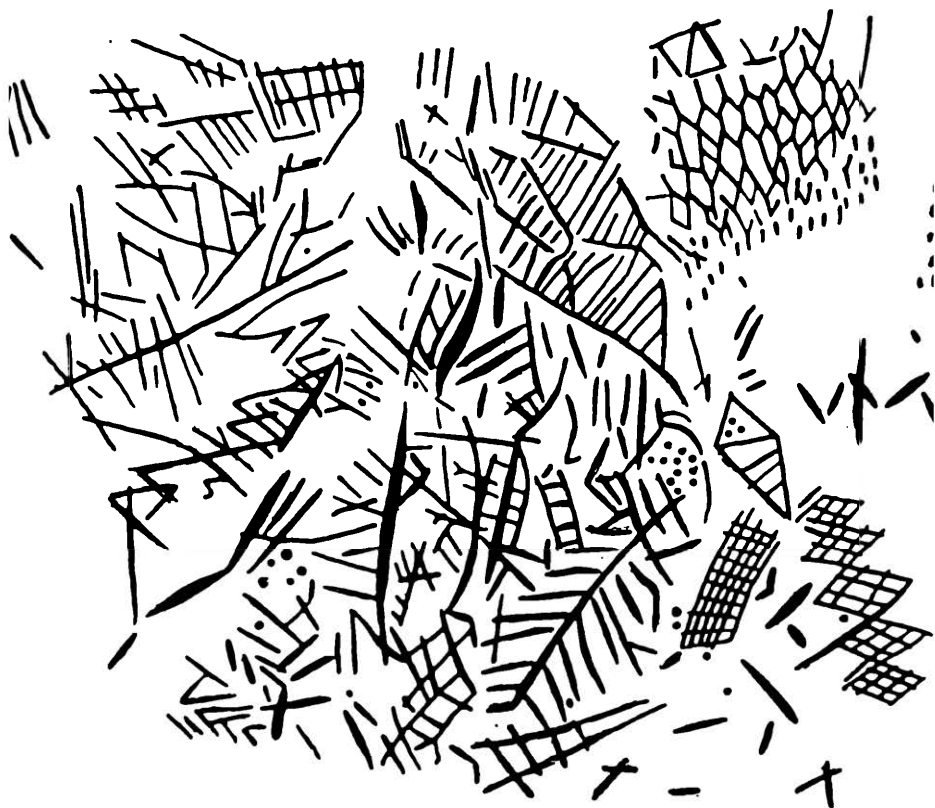
І все ж таки Яр, хоч і був під гіпнозою, а дещо смутно запам'ятав, бо очі білі стіни, оця кімната без вікон і без дверей, з лагідним зеленкуватим світлом нізвідки — видались йому дивно знайомими... Так наче колись він тут був, хоч як шукає в пам'яті. Ні, був! Ні, не був! Ні, був!

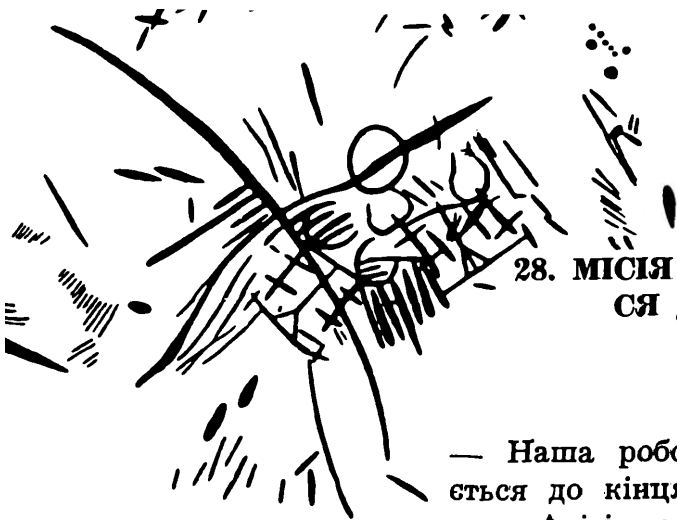
Членів експедиції, істот із іншої планети, він тоді не бачив, бо вони не видні для ока земної людини. Хібащо, захочуть показатися, тоді силою думки приймають потрібну форму. Як Твастро. Яр уже туманно тямить, що вони з тоншої матерії, ніж земляни, мають і форму тоншу, недоступну окові з грубшої матерії. То щоб показатися, вони переключаються у такі частоти руху атома, який властивий світові земної матерії. Пригодились Ярові його феноменальна пам'ять. Він слово в слово запам'ятав Твастрову науку, а прийде час, — він її втямить...

А покищо, Твастро намагається підказувати Ярові

приклад, ближчі до його тямку. Цей приклад не дуже вдалий, але може буде зрозумілий: чому кіт бачить у темряві, а людина ні? Бо око людини може вловити тільки малий відтинок світла, а що нижче й вище того відтинку — вже поза зором людини. Око kota настроєне на інший відтинок...

Довго тлумачить Твастро цю простеньку істину. Яр тільки кліпає очима. Може второпав, а може ще й ні...

28. МІСІЯ НАБЛИЖАЄТЬСЯ ДО КІНЦЯ

— Наша робота наближається до кінця, — так почала Адіті, голова експедиції. — На наших очах пройшов процес одного з наймаркантніших явищ у історії землян. Я назвала б його створенням нових рейок, що ними ще довго доведеться землянам іти, аж поки дійдуть до нової розвилки. Ми придивились до деталей цього епохального для землян процесу. Ми були при його джерелах і в даний момент присутні при найбільшій широті розмаху. Для повноти картини розгляньмо наш фільм ще раз.

На екрані з'явилися образи.

— Перед нами обшир довкола двох морів, Чорного й Каспійського. Простір цей заселений досить густо спорідненими племенами. Вони ще живуть замкненими групами, через це вже в той початковий час постають дві мовно-діалектні зони.

На екрані з'явилось два відтинки, що наче роз'єднали суцільний масив.

— Густіше заселена хліборобська зона. Вона простяглася від Малої Азії, через Балкани аж до Дунаю, Дністра та Богу. Племена цього обширу споріднені й рівнем хліборобської культури, й віруваннями (ви вже

знаєте: глибокою пошаною до Великої Матері, землі та води), і просто родичанням. Скільки там родів-племен? Не злічити! Ось дослідник тих теренів каже, що там від села до села не більше, як п'ять-десять миль.

— Друга зона, — веде далі Адіті, — не так густо заселена, а широкопростірна. Це зона тих, що випасують отари й череди, скотарів-пастухів. Їм треба розгону в просторі. Вони в природі своїй екстенсивні, в гонитві за пасовиськами. Вони мастаки захоплювати не лише сусідні випаси, а й чужі табунці та отари, бо це легко й спокусливо. І так помалу-помалу запосідають простори навколо Каспію. Їх цікавлять також вгіддя на Кубані, біля Озівського моря, у степах Північної Чорноморщини.

Екран подає більшим пляном ті райони, що згадує Адіті.

— Хоч ці дві зони постійно забуваються та виробляють спільні духові цінності, та все ж таки вони вже різняться не лише мовними діалектами. У широкопростірній зоні скотарів-пастухів виростає значення чоловіка, маліє значення жінки, хоча довго ще верховним божеством вважається Велика Мати. Ще довго родовід і спадок ведеться через материнську лінію. Відповідно ускладнюються й діалекти. Хоча ті, що живуть біля Каспію, розуміють тих, що живуть біля Дніпра.

— Покищо! — вставив словечко хтось із залі.

— Коли хліборобські племена досягли високого побутового рівня... (Згадаймо: хати побудовані для довголітнього проживання, майстерно вироблений посуд, тканина одяга, в коморі повно харчів, і про запас) ... то степовики провадять куди примітивніше життя. Житла їхні — легкі переносні сезонні шатра, одяга — з вичиненої шкіри або битої вовни, посуд — абияк позначений відбитком мотузочка, із круглим дном... Зовсім інший

побут!

Екран служняно показав два зразки кераміки: елегантної мальованої й кострубатої сіро-брунатної, з якими там неоковирними рисочками, з гостряком, замість плаского денця. Справді, два протилежні світи!

— Та й так би тривало ще не одну тисячу років, без усяких змін. Десь цвіте висока цивілізація, а сюди доходять лише її відгомони. Якби не діти-пастушки... Ото там десь у безмежних степах, десь між Волгою та Дніпром, меткі й спритні бісової віри хлопчиська навчилися їздити на цих швидких, як вітер, звіринах. Хлопчаки й у гадці не мали, що започатковують цілком нову, нечувану на цій планеті, епоху: конярську цивілізацію — так, здається, ми її назвали? Повиростали пастушки-урвиголови — і так зрслися зі своїми кіньми, що й самі стали, як вітер. Тепер уже, верхи на конях, пастухи можуть об'їжджати табуни й отари-череди, завертати, щоб не відбивалися, вести на нові пасовиська. Справді, без коня-товариша неможливе пастуше господарство. І можна собі уявити, скільки молодечої, буйної енергії та жадоби пригод наростало в тих гарячих головах, що опанували простір, швидкість, літ!

Адіті далі говорить про льокальні відміни всередині цієї пастушо-скотарської зони, про нові риси, зроджені в лоні цього етносу: обожнення батька-патріярха, високі могили, червона барва в похоронному обряді, стели, знаки влади, камінні сокири на зразок металевих... Нічого цього у братів-рільників не помічаємо...

Твастро посадив Яра біля себе й телепатично передає йому зміст промови Адіті. Яр дещо розуміє, а дещо — ні.

Але все, що з'являється на екрані, йому зрозуміле. Він навіть і себе бачить, як ото доскоцьким пастушком бр'ють усякі штуки на улюбленому жеребчикові.

Бачить він на екрані й укріплені оселі, хатуси, що повиникали на цих просторах. Оця над лиманом біля самого моря, чи не Богайя, чи не звідти прибув Буз-стрибожич до Сварог-хатуси? А ця на дніпрових порогах, — то це чи не Скеля-хатуса перунів? А ось на високій горі дерев'яний зруб, оточений дебелими плахами та глибоким ровом, — чи не тут оснувався Сваромій Кий, що про нього чував Яр від бабусі Тогари... О, знайома хатуса, дядькова Аспургова! Може ще й Аеллу побачить? Та на екрані показалася вже та хатуса, де виростав Яр...

Все це він розуміє.

Але важче йому второпати, коли Адіті каже таке:

— То ж напочатку бачимо одностайний суцільний моноліт із льокальними відмінами: на схід від Дніпра — одна, скотарська, а на заході — друга, хліборобська. Домінує ця друга, хліборобська. І ось стається така зміна: від часу зросту й поширення конярства починає домінувати східнє крило моноліту, скотарське. А одночасно почав колстися і тріскати моноліт. Ми вже не раз відзначали, що відтоді, як землянин сів на коня, почався жвавий процес обміну ідей, господарчих удосконалень, широке застосування металу. А одночасно, із розгоном верхівців на всі боки, почалося й розростання мовного дерева на окремі гілки, на парості, які самі випускають власні галузки...

— Еге, такі різні мови, що навіть важко простим ском впізнати в них попередню спорідненість, — не втерпів наш мовознавець, він бо вже чимало наморочився біля цього діла.

— Оце ж для того ми й тут, — щоб простежити, бодай у загальному, так, як воно проходить на наших очах, — додала Адіті, вдячно кивнувши в бік мовознавця.

Але вона ще не скінчила.

— Ось бачимо — із степів рушили верхівці вздовж берегів Каспіє на південь. Що́ то їм — якстій, опинитися у Малій Азії. Там починають вони свою голосну історію, що потім дбайливо запишуть на глиняних табличках.

І кого ж Яр на екрані побачив? Та бойову ватагу верхівців із „оселедцями”, як у шарру Уріяса! Вони навально вдираються в кам'яну хатусу, валять стіни... грюкіт, гук, галас, ревуть: „Пали! Ріж! Бий!”... Вогонь, дим, стогін... Шибениці...

Далі мовить Адіті, коли пройшло на екрані це видиво й з'явилсся інше:

— Десь у південних підгір'ях Карпат і в горах Балкан стало тісно конярям-верхівцям. Група за групою, навала за навалою ці голодні й обдерті племена починають плюндрувати квітучі хліборобські громади на балканському півострові. Вони підкорюють автохтонів та й дивись — уже опанували всі Балкани, аж до островів...

— Ота голота! — буркнув той дослідник, що вивчає рухи людности у цім кутку Середземноморщини. — Ці банди геть чисто об'їли роботящих пеласгів та лелег. Автохтони культурно вищі за приходьків на цілу голову.

— Але ж вони принесли ще одну мовну галузку. Гелленську: ахайську чи як там. І дуже скоро перейняли від місцевих усе, що ті знають.

— Еге, довго ще доведеться чекати, поки ці голодранці на зруйнованому почнуть будувати своє! — бурчить далі свідок подій у тім кутку Середземноморщини, чомусь лихий на ахайців.

— Непосидючі й ті племена, що сидять у Криму та на західньому узбережжі Чорного моря, — веде далі Адіті, наче розгортаючи віяло, відкриваючи все новий сегмент. — Вони ширяться уздовж Дунаю та його допливів, розселяються в Центральній Європі й так аж до Райну. І вони також позначають свій рух високими могилами з похованими в них вождями, посипаними червоною фарбою, із знайомими вже нам бойовими сокирами в руках, зі стелами, такими подібними на чорноморські, навіть із характерними молоточко-шпильками...

— Ви тільки зверніть увагу на ці кістяні молоточки-булавки, — вліз у доповідь археолог, отой вічний мовчун. — Є вони і на Кубані, і в Північній Чорноморщині, і в Анатолії, і в Гелладі, і в Балтиці, і в центральних областях Європи, і в...

Але репліка потонула непомічена, бо Адіті вела свою думку далі:

— Отже ж і ці відділилися від єдиного мовного кореня та дали початок іншим паростям із своїми гілочками...

— О, ті галагани — войовничі птахи! — почав був казати знавець, що недавно мав цікаву доповідь про цей терен.

Але Адіті ще не закінчила:

— Ще інша парость єдиного мовного дерева, либонь, найпізніша, почала своє життя на Середньому Дніпрі. Спочатку ця група племен опинилася на Десні, потім щось примусило їх розділитися. Одні роди відійшли на захід і подалися бурштиновим шляхом до південних берегів Балтики, а другі повернули на схід, у басейн ріки Оки, та й там десь загубилися...

— Ні, не загубилися! — хотів був сказати Яр, бо пригадав бабусю Тогару.

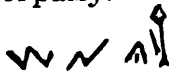
Але його заглушили голоси з місць:

— То чому ж ці племена не сунулися Дніпром угору? Це просто дивно: на всі боки розсуваються, а на півночі наче яка стіна перед ними.

— Воно й правда, що стіна, — погодилася Адіті. — Дрімучі ліси. Нашим пастухам потрібні випаси, луги, простір. А в дрімучих лісах сидять дикі неолітичні племена. Кому охота забиратися в нетрі, коли манить широка дорога, вже відомі, добре утопані шляхи? І хоч вони на захід вирушали єдиним масивом, то в процесі переселень і розселень розрослися на три етноси з непережитими ще стародавніми культурами. Одні — вовки, другі — тури, а треті — ведмеді. Не вірите? Подивіться на їхні емблеми та родові герби.

Адіті перечекала, поки затихнуть приватні репліки і кінчас:

— Перед нами пройшов велетенський процес. Початок його ми бачили на власні очі, як починалася наша місія. А тепер ми присутні при кінцевих актах цього могутнього процесу. Що ж ми бачимо тепер? Багато народів, їх лишень перелічити, то втомишся. А в їх лоні вже народжуються нові народи. Тільки ці досліді вже не входять у нашу програму.

Так звела Адіті докупи підсумки праці багатьох дослідників, тих, що сидять у конференційній залі. За її короткою характеристикою усього цілого вони бачать свої невсипущі й виснажливі зусилля. Проте, вона не закінчила, бо хоч і видно, що між Дністром та Волгою, на Дніпрі й у Північній Чорноморщині започаткувався цей могутній рух, то вона не сказала — що діялося в цій зоні і як діялося.

Може й не треба цього казати? Вже всім ясно, що від самого початку по обидва боки Дніпра живе той самий нарід із різним господарським укладом. Одні одних доповнюють. Зміни настали, як верхівці почали нестримно розганятися на всі боки. Спочатку це було непомітно. Малими групами вибігали молодці з Лівобережжя і там десь у Правобережжі й потахали. Одні вливалися в нав'я лелек, змій, віл, туриць, чапель . . . а другі, охоплені пошестю руху, дивлючись один на одного, рвалися на захід і на південь далі. Як не вони, то їх нащадки.

Дедалі цей рух перемішування скотарів із хліборобами стає масовішим і на наших очах перетворив дві зони в один стоп. Дани, віли, лелеки, г'аї злились із сварожичами, туровичами, божичами, товаричами, шкутями, саками і дивничами. Утворилося щось нове, в ньому знайдуться і дани, і сварожичі . . .

Дослідники з неприхованою цікавістю позирають на одного з тих, що про них мова, на живого сварожича, та ще й із таким універсальним іменем — Яр. А тим часом Адіті вже закінчує свою сув'язь-доповідь. Вона ще сказала таке:

— Експансія бойових сокир у Європі більш-менш збігається в часі з поширенням геттів у Малій Азії та ар'їв на сході. Це підтверджено ще й літописом, викарбуваним на камені. Різьби в гротах Свара-гори започатковують цей літопис, як уміють. Різьби в Альпах на горі Бего та в південній Скандинавії на горі Богуслен, — це вже розвинена тема, літопис нащадків. Вони вже не тільки скотарі, а й орачі. У Скандинавії вони вже мореплавці, вони войовничі, вони б'ються між собою бойовими сокирами й везуть на човнах сонце-Сварангр . . . У Середній Азії розмаїті різьби на скелях розповідають про складне духове життя і світовідчування сакських пле-

мен, ще до того, як із них виділилися ар'ї та ірани...

Чи чуєш ти це, Яре? Це ж і тебе стосується. Це ж твоя давня мрія — прочитати, що записано в Свара-горі. Чи ти вже настільки духово виріс, що можеш зрозуміти цю вчену розмову так само, як видива на екрані?

— То ми вже, начебто, й охопили всі аспекти нашої місії тут, — закінчила Адіті. — Чи може є ще які додатки?

— Я маю! — підніс руку дослідник найкрайнішого західнього крила, двох островів, що їх обмиває Атлантика. — Якось випало з уваги, що на цій крайній точці ми знаходимо племена, які звуться так само, як і в Північній Чорноморщині... а то навіть і на крайнім східнім крилі, в Азії. Ір, Ір і є, — на крайньому заході. Ар'ї Гран — на сході. То чи це не той самий Яр? Бачимо на цих островах і Велеса, лишень трохи зміненого: Велса. Є й Скот...

Яр нагострив вуха. Так от куди забігли його братица! От куди занесла їх щаслива (чи може загнала нещаслива?) доля! Все ж таки, якими шляхами вони туди добралися?

Це питання виникло не в одного тільки Яра. І наче у відповідь — на екрані вималювалася сцена до болю знайома Ярові. Великий рудоволосий чоловік, убраний у коров'ячу шкуру, біжить просто на залю, а за ним — зграя хлопчаків. Серед них Яр і себе впізнав. Всі вони мають у руках киї, а на киях — поприв'язувані шматочки шкіри-сирівцю. Біжать вони... і сьє хата. Оббігає той, у коров'ячій шкурі, навколо хати за сонцем, а за ним біжить і малеча та киями гатить по шкурі... Тарахкотять, аж у вухах лящить! Не забувають бити своїми киями й по стінах тієї хати, яку оббігають. Це — віншувальники-колядники. Ці колядники гурмою ввалю-

ються в хату й віншують так:

„Благослови, Сварго, цей дім, і всіх, хто в ньому живе, і скотину, і животину, і камінь, і деревину! Дай, Сварго, багато м'яса і всякої їжі, і сорочок, і кожухів, і здоров'я всім вам у цьому домі, у цьому році і на-завжди!”

Тоді кожний колядник обсмалює на вогні шкірку, прив'язану до кия, і приторкає до носа всім, хто є в хаті, та й до носа всякої свійської особини, що є в господарстві. Це охоронятиме від хвороб і від усякого нещастя, особливо від відьом, цілісінський рік.

Ой-ой, скільки разів бігав так і Яр малим від хати до хати під Новий рік! Віншував! Бабуня Дана пояснювала, що таке віншування найпоширеніше у скотів, чи як вона їх називала — шкутьів.

„А в нас, у дан, — розказувала вона при тому внукові, — віншують інакше. Наші парубки грають на сопілках і пицалях. До кожної хати підходять урочисто, плясом! Не так грубіянсько, не торохтять. Співають коляд! А щоб дозволили їм колядувати в хаті, то чемненько просять, а не то, що ці... Так і пруть!”

Твастро негайно переказав колегам зблиск Ярового спогаду і що казала йому бабуня Дана. Утворився милий, приємний настрій.

— А все ж, — каже археолог, — ми не маємо відповіді, яким чином ці скоти опинилися на крайньому західньому крилі цього велетенського обширу. Чи є які вірогідні інформації? Чи ці скоти не з тих, що подалися із Середнього Дніпра до Південної Балтики?

— Так, — щось собі пригадав невтомний збирач усяких переказів, мітів та легенд. — Так, у них є легенда, що їхні предки прибули із степів Чорноморщини. Тільки... не з Балтики. Їхні друді співають у своїх

гимнах, що праматір усіх скотів — дочка єгипетського фараона на ім'я Скота.

— Ні, тут щось не так, — заперечив знавець племен Центральної Європи, — Вони, — оці скоти, іріє, велси — називають себе племенем Великої Матері Дани („туата де Дананн”). І крім того, твердять, що вони прибули у ті крайні острови з Еспанії...

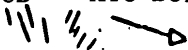
— А в Еспанію скоти дісталися з Єгипту, — наполегливо додав збирач мітів і легенд.

— Чому з Єгипту?

— Бо їх звідти вигнали, так і каже легенда. То одна з дочок фараона була Скота. Приснився їй дивний сон, що вона стане праматір'ю цілого народу скотів... Я не знаю, як погодити всі ці перекази, — признався мітолог. — Вийшли скоти зі степів Чорноморщини? Гаразд! Але яким чином через Єгипет?

— Справа дуже проста, — обізвався зоолог, автор дисертації про розвиток конярства. — Ви забули, що справді якийсь час Єгиптом володіли гиксози, оті, що вдерлися до Єгипту на конях, ще там невідомих. Ці фараони-гиксози — чи це не якась парость тих самих, що ми вже про них наслухалися в цій залі?

— Я думаю... — з роздумом сказала Адіті. — Я гадаю, що це якесь відгалуження отих самих зухвалих племен, які в свій час всадовилися були в Передній Азії на троні в касситів, у Мітанні. Якщо у мітаннійців може бути ім'я Багадатті, то чому в гиксосів фараонівна не може зватися Скота? Так чи не так, а це кидає промінь... Яскравий доказ, що ці племена несуть із собою в усіх мандрах імена своїх предків. По цих іменах, як по ниточці, ми добираємось — хто вони й звідки...

Тим часом на екрані вже горять вогні. На кожному

горбі, на кожній горі, у селі, у присілку. Люди, — таких Яр ніколи не бачив, — бігають навколо цих вогнищ, співають, верещать, переводять через вогонь худобу. Самі трічі через багаття перебігають . . .

— Це вони святкують Белтейнь, день Бела, Ваала . . .

— При чому тут Ваал? — піднесла брови Адіті.

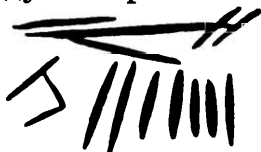
— Ну, як же!?! Вони ж велси, велеси! Велес — охоронець худоби! — впевнено сказала та, що досліджує культу Передньої Азії.

Всі погляди звернулися на Яра. І о, диво! Те, що вималювалося перед його духовим зором, відразу з'явилося на екрані. Там іде величний молодий і гарний пастух, весь наче сяйво, у білій довгій сорочці, грає на сопілці. Він пасе свої отари. Велес, як знаєте, дуже добрий. У нього цих отар і черід незчисленно. Він ніколи не скується, всім роздає багатства з бездонної своєї торби, — там добра не вменшається ніколи. Він навіть сам себе може віддати, коли бачить, що треба.

То ж чи диво, що такий добрий Велес аж до берегів Атлантики прибився?

Ага, це бабуня Дана не раз таке про Велеса розповідала. Лада також.

Зник цей образ, а Яр не може начудуватися. Як же це його думка на стіні образами з'явилася? Він не знає, що цей хист вділили йому оці істоти, які орудують найбільшою силою — ДУМКОЮ. Всі вони сконцентрували свої мислі на його думкообразі . . . Якби то він міг таке збагнути!

А екран уже показує на всю широчінь білі крейдянні гори та пагорби, порослі зеленим мохом. На одному ве-

ликому горбі стоїть вирізаний на зеленому мохові білий кінь. Уффо. І от цей кінь Уффо, сам не менший за пагорба, сходить у долину та й говорить до Яра зовсім по-нашому, по-сварожому. От чудо!

Ніякого чуда! Це ж той кінь, що ним їздив тезко Ярів, Ірій. Ага, так, та-а-а-к, це ж той Ірій, що його, пропашого, не раз оплакувала бабуня Дана. То це також Ярів непота, вже не знати — дядько чи небіж. Кінь Уффо говорить людським голосом і б'є копитом об землю, аж іскри летять. Яр зрозумів, сідає на спину Уффо і мчать вони до могутньої могили, он там на виднокрузі, — дале-е-ко її видно! Сяє на сонці, обкладена блискучим камінням.

Ось тут і похований Ірій. Оце сюди, як покажеться серп на небі, прибуває діва Епона на білому коні, нагá, з ключами від неба. Тут при місяцеві й жебонливому джерелі Епона й Ірій беруть шлюб, а це означає, що Ірій, як муж Епони-діви, стає князем у своєму племені. Вона йому дарує владу й ключі, що ними відмикається небо...

Твастро не розуміється так дуже на легендах, що витягає із народнього джерела та навіює Ярові. Але... якою ж ти мовою заговориш до сина своєї епохи? Етім, Яр анітрохи не здивувався, що зустрівся із непотою Ірієм та що Ірій дістав царську владу з рук діви. А хіба шарру Уріяс не так? Хіба він не пнеться з усієї сили, щоб діва Сонце взяла його під свою милостиву опіку та дала напитися з келиха влади? А хіба дідуньо Сварог не так?

Образи на екрані зникли. Зник і чар мислення — іраціонального, містичного. Цьому піддалися й учасники

конференції, бо й вони телепатично вживалися в Ярові емоції та переживання. Всі були дуже вдоволені, особливо Твастро. Експеримент, випробування сили Ярової думки, вдався.

— А тепер хочу сказати вам таке, — закрила конференцію Адіті. — Закруглюйте ваші справи у своїх секторах, бо ми скоро маємо відлетіти. Цей сировий матеріал, що ми тут набрали, будемо ще довго опрацьовувати в наших лабораторіях. Може виявимо які помилки — будемо корегувати. Виникнуть нові ідеї — будемо розвивати. Ще не раз ми сюди прилетимо. Але тоді, як ця планета стане перед порогом якогось нового перелому. Ми прилетимо, наша місія б у д е тут. Це певно.

29. УДОМА ЧЕРЕЗ П'ЯТСОТ РОКІВ

Сонце спинилося на вечірньому пружі та з цікавістю спозирало, як на небі про-

летів небесний змій, довгим жовтогарячим хвостом зайнявши пів неба. Сонце бачило. І всі бачили.

Вони саме пролітають над кочовищем. З небесної висоти воно виглядає не дуже велике, щось із сто косяків... Яр впізнає — і не може впізнати. Де це? Де кам'яні стіни Сварог-хатуси? Де Свара-гора? Де Дніпро?

Осіли на високій могилі біля якихось руїн. Неподалік — ріка, плавні. Пагорб. Місцевість цілком незнайома. Ярові притьмом, негайно треба до рідної хатуси, а Твастрові хоч би що! Він байдужно і не поспішаючи наклав собі на голову шапочку — і став невидний. Те ж зробив він із Яром: наклав йому на голову таку саму шапочку, а на груди — золоту гривну. І Яр став невидний.

— Так буде ліпше, — промурмотів Твастро. — Тепер можемо йти.

Зорі спустилися низько-низько. Рукою можна дістати.

Біля великого вогнища сидять кружка пастухи і тільки й розмови в них (як і сподівався Твастро) про небесного змія. Всі ж його щойно бачили, це не вигадки старих відьом.

Пролетів на небі та й десь зник. І скільки тут є пастухів, кожен має щось своє про змія сказати.

Дій розказує, що його любка Прія вже не раз бачила змія, бо він, вогненний бугало, прилітає до неї й дуже мучить. Висохла! Геть на тріску!

— А який він? Не розказувала?

— Ой, страшний! Має три вовчі голови, довгі крила, а як сідає на землю, то згортає їх. Хвіст довжелезний, то змії перекидає його через плече. І тоді з того хвоста визирає орляча голова з довгим дзьобом...

— І Прія не боїться?

— Ого, ще й як!

— Ото! Кому вона потрібна, твоя Прія? — кепкує її браток, Гет. — Я достоменно знаю, що змії має дванадцять пащ і з них висолоплені дванадцять полум'яних язиків, вогненних мечів.

— А мені дідуньо казав, що це — небесний дракон, Сварбагну називається, він ковтає зорі й місяця, навіть сонце!

— То тобі твій дідуньо сказав, а мій казав інакше! — заперечив Олень. — Це літає Юрай. Він на білому коні літає по небі й блискавками вбиває дракона, що проковтнув хмари-корови. Бо Юрай перенісся на небо. Бачиш он ту зірку? То — Юрай.

— Ат, розказуєш! — обурився Савран. — Та наш Юрай того змія давно вже поборов, здер його шкуру, вичинив та й носить на своїх плечах.

— А з ким то той Юрай оженився, як не зо змією? — заскалив око Бузько. — Це ж усі знають. Тоді ще не

було людей, а були змії, лелеки, ведмеді, тури, чаплі, жаби, миші, гуси, ворони, соколи й щуки, вовки й лиси. А Яр, чи як ти кажеш, Юрай — перший чоловік. Отож він спочатку перемиг леву, потім гідру із сотнею голів, потім напав на нього вепр, — того поклав... Аж отаке його спобігло! Змія обворожила!

— То це змія, виходить, наша прапрабабуня? — писнув якийсь малий підпасич. — Бо мені тато казав, що наш далекий прапрадід Яргатай то він син Юрая, того, що одружився із змією.

Яр, невидний, слухає всі оці теревені й не вірить своїм вухам. Лада, його кохання, хоч вона й повелася з ним так підступно, то все ж таки вона — дівчина, а не... А тепер вона вже змія? Що вона над зміями мала якусь владу, що змії її слухали, то це ж зовсім не те саме, що вони отут, її правнуки, плетуть. О, ще й якусь ору згадують! Теж, кажуть, півзмія! Змії ростуть із її плечей. А ноги — дві гадюки... Еге-ге, то це може вони про ту, що хотіла мене зарізати? Але ж я не бачив ні змії-ніг, ні змії на плечах. Може були сховані в одежі?

А що це вони верзуть про нього? Приписують йому якісь геройські подвиги. То напевно про когось іншого.

Тут виникла між пастухами суперечка, мало не побилися.

— Не змія наша прапрапрабабуня, а Дайна, мати-корова! — гнівно заперечив той пастух, що досі мовчав. — Дайна це гоща всього видимого й невидимого. Усі звірі її слухають, бо вона їхня володарка. Без Дайни нічого не росло б. Всі наші табуни, отари й череди без трави погинули б...

— А ти її бачив?

— Піди, подивись на могилу Дай-Бога в Богайї. Там побачиш! Вона стоїть на сторожі, велика й могутня.

Все бачить і все чує. Навколо неї пасуться олені та коні. З її руки князь Буз дістав берло. Це ж вона нам усе дає, бо вона — Д а й н а.

— Дурний! Дає усе нам Бог!

Яр дуже жалує, що він — невидний і вони його не чують. Він голосно каже:

— Так же й моя бабуня зветься, Дана, а ви пере-
крутили на Дайну!

Але його ніхто не чує, сваряться далі. Один каже, що тому вона й Дайна: тому, що ДАЄ. А другий — якщо хто дає, то це тільки Бог, він — Дай-Бог. В нього все є, він має заховані в собі всі речі. Він — початок і кінець...

І слухаючи це, пригадав собі Яр, що вже чув від одного пастуха такі самі слова. Але то було про Зевса на Олімпі.

Тепер зрозумів Яр, чого це Твастро привів його до цих пастухів. Тепер і місце впізнав: таж це той попелистий горб, те пам'ятне місце, де він уперше побачив Ладу, найкращу з-поміж усіх. Тільки горб підріс, став вищий. Не диво! Скільки ж то віків святкують на ньому Купалу! Агій, та це ж на руїнах села Вілії розкинулось пасовисько! Тепер ніякої Вілії тут нема, а є лише луговина... Ні хат, ні ланів... А чия ж це могила, справді? Ота, де ми приземлилися?

Кортить спитати. Але ж Яр — невидний, пастухи його не бачать і не чують. Чия то могила? — щораз настирливіше стукотить у Яровій голові. Невже ж таки справді його рідного сина, що звуть вони його Яргатаєм? І ніяк не може звикнути Яр до думки, що має сина. То що ж це виходить? Оці всі — таки справді його пра-
правнучата?

Твастро телепатично прочитав Ярові думки і знайшов спосіб, щоб пастухи в дальших своїх розмовах від-

повіли на Ярові пекучі питання. Був межи ними й старшого віку пастух, ватаг їхній, видко. Ось що Яр почув:

— Вже після того, як Яра тут не стало . . . Де дівся? Ніхто не знає. От ти, Оленю, кажеш, що Юрай перенісся на небо . . . а може його проковтнула земля? Отак, розступилася, ковтнула людину й знову зійшлася! Ніхто не знає. Десь дівся.

— Еге, якби ви знали, хто вас слухає, — посміхається до Твастра Яр.

— Вже після того, як зник Юрай, Лада-змія привела сина і назвала його: Я р г а т а л а й. Не так, як це ти кажеш, Бицю! Не Яргатай, а Яргаталай. Це значить: „Яр, що мчить навскач на коні. Гаталає.” Дала йому зелену Юраєву сокирку, одне, що від нього зосталося . . .

„О, а я ламав голову, де ділася!” — думає Яр, слухаючи.

— Та менше з тим! Ото ріс він та й ріс, аж завихрили тут страшні події. Чорною хмарою насунулася орда зі степу. Села дан були попалені, дани, котрі встигли, то повтікали, або поховалися по яругах, недоступних печерах та урочищах. Котрі ж попалися, то тих вирізали дощенту. Дівчат позабирали собі . . . Таке то тут діялося! Та не тільки тут, а перекотилося через усю країну дан. А Яргаталаєві не було й вади. Чому? Бо завжди носив при собі Юраєву зелену сокирку і ця сокирка оберігала . . .

Яр вже навіть не чує останніх слів, закипів! Як же це так, щоб таку гарну країну вщент вигубити? Таж вона трохи й його, і бабуні Дани! А хліб де вони беруть? Як дан не стало, то хто сіє?

Через вибух гніву Яр згубив нитку повільного ватагового повістування, аж вловив десь посередині:

— . . . тут сталося вікопомне чудо. Яргаталаєві впав

із неба від Юрая золотий плуг, а на додаток ще й золоте ярмо.

Яр скоса подивився на Твастра. Чи не його це рук діло? Але Твастро ані поворухнувся. А ватаг казав далі:

— Яргаталаєва мати-змія відразу зміркувала, що воно й до чого, та й сказала синові:

„Запрягай, Яргаталаю, найкращі воли у золоте ярмо та йди в поле золотим плугом орати!”

Як мати сказала, так син і зробив. Та й показав він приклад усім молоденьким сварожичам, товаричам, божичам, дивничам та іншим, що вже росли під крилом дан-матерів. І відтоді почала багатіти Бог-земля — худобою, хлібом і всім добром, що дає нам Дайна, — так закінчив своє повістуння старший пастух. — Та й дожив Яргаталай до ста років, та й помер та й висипали над ним високу могилу. Діти, внуки й правнуки висипали тую могилу не рік і не два. Шануйте і ви цю святу нашу могилу...

Зідхнув Яр. Шкода йому чогось. І чого шкода? Отак, ніколи ні сном, ні помислом не прийшло йому до голови, що десь у нього є син. Чи може шкода йому стало, того мальовничого круглого затишного села з оковбирущими замороками, де він зазнав найкращих днів у своєму трудному житті? Таки тут було найзатишніше. Де не ходив, де не скитався... Шкода й соромно.

А соромно йому перед Твастром. Чого це вони верзуть, що небесний змій це ніби якась нечиста сила? Твастро — суцільна доброта!

— Він — наш добродій! Добро, а не зло! — хочеться йому крикнути. Але ж вони не почують!

Твастро ж зовсім не ображений. Він їх розуміє, цих дітей епохи ранньої бронзи. Вони ж перемелюють у власній психіці самоусвідомлення своєї людської цінности,

відрив від почуття злитости зі своїми тотемними звірами-предками. Вони вже виділили себе з єдиного неподільного світу. Людина, а не змії, не вепр, не гідра, не лев — герой. Бик — уже добрий слуга й саможертва. А кінь — товариш. Це зрозуміло. Нема за що ображатися. Герой — Яр, Юрай, Геракл, Юрій — має ім'я ще зв'язане з тотемною спадщиною, але він уже чоловік.

Озирається Твастро навколо себе. Це ж він серед творців зовсім нового: зросту сяйва Бога і присмерку Диви. Зрозуміло! В них воно ще невиразно вариться, але вже вимальовується ядро нового бачення світу.

Далі Твастро думає. Дивується, як розцвіла творча уява цих хлоп'ят, далеких предтеч раціоналістичної доби. Скільки найфантастичніших легенд і переказів наслухався він у цій експедиції! Яка невичерпна, яка буйна фантазія!

Доба бронзи!

Але ще не може він поділитися своїми думками з Яром. Він із усміхом спостерігає щире обурення свого учня. А коли вони віддалилися від багаття, Твастро сказав:

— Гаразд, небоже... Давай но сюди цю шапочку, та й пора тобі вже рушати.

— А куди? — не второпав Яр. Йому зовсім не хотілося розлучатися з Твастром.

— Як то — куди? Свара-гора чекає.

Нарешті, після всіх мандрів, пригод і халеп, добився Яр до своїх рідних сторін. Аж у цю мить збагнув, як затужив за степом.

Вийшов на могилу, одну з тих, що за цей час по-

сіялися тут, і на всі груди дихав безмежною далечинню. Який простір! Як далеко видно! Який п'янкий дух степового зілля! Все в самоцвітах ранкової роси...

На обрії — ланцюг степових могил.

Хатуса на далекому взгір'ї дивиться грізно на Яра, її зубчасті стіни хмуряться: впускати чи не впускати приблуду? Але чого йому туди й заходити, як бабуні Дани й дідуня Сварога вже давно нема?

Коли ж Яр підійшов ближче, то переконався, що таки нема чого заходити. Хатуса розвалена, стіни її й забудови заростають бур'яном та будяками. Оборонці її й воїни порозліталися на своїх баских конях у всі сторони, позасновували нові укріплення, твердині та хатуси. Цю покинули на поталу мишам, щурам та павутинню.

Нема бабуні Дани! А Ярій же хотів їй розповісти, як виконав її наказ. Розшукав, знайшов братів, стривів і непот, що з ними колись вирушав у похід. Про всіх уже знає, ніхто не пропав.

Міг би дещо розказати і про Зевса, і про Тура, про Оленя й Сака, про Гета й Ведмедя та скільки тих Вовків-племен розвелося. З одними сам розмовляв, про других чув від інших. Шкуть, Велес та Ірій і досі твоїм іменем величаються, бабуню Дано!

От тільки неясно, що сталося з непотою Богом. Зустрічав Яр його гори й скелі, — там такі ж різьби викарбувані! Геть такі самі, як у нашій Свара-горі! Як побачив Яр ті різьби, то й ожив бабунин заповіт. Тепер одну тільки мрію носить у серці: записати все у гротах Свара-гори. Аби тільки добратися до неї. Вирізьбить він таємними знаками усе те, що бабуня йому розказувала, як був ще малим. Усе те, що дідуньо Сварог повідав. Усе те, що довідався від Зоротустри і від Твастра. Що сам бачив у світах і... свої власні думи. Як зуміє,

так виконає її заповіт.

От що хотів би сказати Яр бабуні Дані. Скільки ж це минуло років? Невже п'ятсот? Твастро каже...

Але чи виконав Яр наказ дідуня? Послано ж його до дядька Аспурга, щоб навчився там таємниць ливарництва. А яка ж би то була дідові радість, якби Яр привіз йому отой таємничий метал, у сорок разів дорожчий за срібло, що добувається десь у горах Кіццувадани! Твастро казав, що той метал зветься залізо.

І нічого цього Яр не виконав! Якби дідуньо жив — кріпко насварив би свого внука-недорайду!

Почуваючи свою провину перед дідуньом, Яр схилив голову й так іде, не здаючи собі справи, де він. Та ноги знають, куди несуть. До дідової могили. Втім, її помітити не важко, бо вона височить над виднокругом, обкладена великими камінними плитами. Плити ці — зі Святої гори, Яр впізнає. Тільки жадних знаків на плитах нема. Зате на самому вершечку висипаної могили стоїть кам'яне зображення, стела. Став Яр і дивиться: та й лепсько ж змайстровано! Це ж дідуньове лице, очі, брови, — і вуса навіть. В одній руці дідуньо тримає берло, а в другій — ту нагайку, що нею треба було б вибити невдаху-внука.

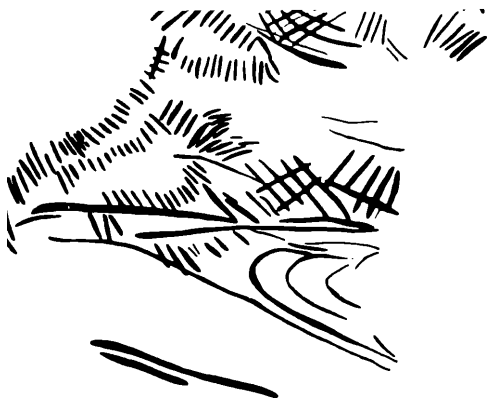
Вже давно не налітало на Яра оте гостре почуття, складене з багатьох окремих: самотности, відчаю, потреби рідної душі і — самознецінення. У ці важкі хвилини Яр утрачає віру в усе: в доцільність існування, у свою місію... Так, місію, що вдихнула йому бабуня Дана ще малому.

В такому найглибшому розпачі, наче в ямі, що на

неї давить важка брила, обійшов Яр довкола могили. А то треба довгенько, бо це ж висипана височенна гора. Бездумно взяв із-під ніг якусь гостру камінючку й так само бездумно почав черкати об плиту. Чи бере? Чи можна різьбити? На цих плитах, що ними обкладено дідову могилу, Яр напише ті письмена, що ними почне своє літописання.

І не зчувся, як темна безодня відчаю перетворилась у ясну радість творчої екстази. З-під його руки виходять знаки — черти і різь. Перші Ярові записи.

30. ПРОЩАННЯ З НЕБЕСНИМ ЗМІЄМ

А оце вже йде Яр до князя Буза з важливим дорученням.

Що ближче до хатуси князя Буза, Богайї, то частіше зустрічаються села: Божки, Божичі, Божаничі, Боженки, Бузьки, Збоже, Божів, Бузівка, Бузичі, Бус . . . навіть Бицьо, Боцюн та ще якісь боженята. Ну, й розрослося ж племено бузувірів, нівроку! Це ж усі вони — роди й на-в'я, що понаростали з невеликого колись племени богів. Неспроста стало воно таке потужне та неспроста! Це ж у ньому потахали і ще й далі потахають усі інші тут: стрії, тури, ірії, шкуті, сварожичі, вільці, саки — і лелеки, і віли, і змії, і чаплі, і русь, і гаї, і орії . . . Та й так то воно: змієвіри породичалися з бузувірами. А їхні діти? Та й так уже: нема ні дан, ні сварожичів, а є боги, божичі.

Це ж правда, що корінна людність не покинула своєї землі. Ні пожежі, ні розбій не примусили її оголити рідну землю, як не гірко було, як не тяжко під займанцями. Напливна шляхта спочатку дуже гонорилася, раз-у-раз давала відчути, що вона тут — п а н к у с, а місцеві — підлеглі, їм тільки данину зносити, репаним о р о я м. Але минув якийсь час — грубоскрайна степова шляхта по-

чала переймати вишуканіші звичаї, кращий хист у господарюванні, — та й де ті їхні гонори поділися? Тепер — дани не дани, шляхта не шляхта. Ото тільки за прізвищами впізнаєш давній родовід.

От як міняється все! Якби колись Яр не випустив був із рук берла дідуня Сварога та не взяв його внук Сварогової сестри Сіви, то може сьогодні Сварог-хатуса не була б подарована щурам та павутинню.

Все це пливе в голові під вражінням, що бачить. Але Яр більше думкою у Свара-горі. Щойно ж із неї.

Коли Яр прийшов до Святої гори, то застав там одного лише старенького рахмана. Дідусь дуже зрадів Ярові й того ж самого дня удвох обійшли гроти й печери. При зблисках смолоскипа побачив Яр, яка то скарбниця криється у Святій горі. Йому лишень видалося, що вона колись була вища, могутніша. Так, це правда! — підтвердив старий охоронець цього святилища. — Осіла вона. Показує: „Дивись, тут плита завалилася. А ця тріснула навпіл...”

Деякі знаки Яр розумів, деякі йому пояснював рахман, а деяких навіть цей староденний муж не міг прочитати, такі вони давні. Хто ж і коли тут різьбив? І що ці записи таять? Чи це — літопис, карбування рік за роком? Чи лік табунів і отар? Чи може це — зображення сітей для лову птахів? А може — загороди для худоби? Е, та тут і року мало, щоб прочитати, тут і за день не обійдеш усіх печер та гротів! А старий охоронець цих скарбів каже, що таких печер є тут три тисячі. Одні з різьбами, а більше ще без них.

Почали вони з тієї печери, що з нею зв'язані такі

сумні Ярові спогади. З тієї печери, де чаклун заворожус вовка. Тепер вона не видалась Ярові такою лячною, та й вогників нема, а в зблисках смолоскипа з темних кутів визирають лише червоні тіні.

Скінчили ж огляд такою печерою, де старий рахман показав свої власні записи. Тут на оцій стелі ніхто, крім нього, не різьбив. А ця печера тим зручна, що з неї, ось із цієї розщілини, видно рух небесних світил. От він і спостерігає тут ніч-у-ніч небо та й склав, за спостереженнями свого довгого віку, рух череди сузір'їв, який щорічно проходить перед очима з чудово-суворою точністю, як велить Рита.

Таке було перше знайомство Ярове з дитячою своєю мрією. І втілення її. Знайдеться й для нього незачеплена ще різами й чертами печера. І він додасть свою частку в це святилище.

А тепер оце йде Яр до князя Буза, як просив його рахман Звіздар, та несе князеві подарунок, календар, складений на основі довгого вивчання степового неба.

Коли Звіздар розтлумачив цей календар, — Яр аж не стямився, такий був вражений глибиною мислі, закладеної в доступну видиму форму. Це — лише кам'яна чаша, на ній знаки-риси. Більш нічого! Але це і Всесвіт, і вічність, і рік, і місяці, і навіть стільки днів, скільки їх є в році. А ім'я цьому таке: Сварог-Сонце. Ще — бик із рогами. Це й образ обожненого Всесвіту в цілому. Небесний бик. Із нього всі речі мають початок. Він — дихання всіх істот. Він має в собі сховані всі речі й приносить їх знову в радісне світло зі свого священного серця. Це — Сварог!

Звичайно, Звіздар пояснював далеко складніше, але Яр сприйняв у цій рахманській філософії найбільше оцю яскравочервону чашу, справді, як сонце, цю чашу, що

несе оце у шкіряному міху за спиною.

— Дай, Боже! Куди Бог несе? Сідай!

Такими словами здогнав Яра якийсь чолов'яга, сидючи на возі, поцвѣохуючи батіжком, погейкуючи на волів, що поволі собі ступали невторованою трав'янистою тропою.

Був це, либонь, мандрівний коваль, бо на возі в плетеному коші торохтіло ковальське начиння, якісь формочки наче ливарні та й ще щось, запаковане в соломі... А як трохи розговорились, то балакучий чолов'яга розповів, що він оце мандрує з далекої Волині, везе до князя Буза трохи волинського кременю, уже в вигляді лепських сокир та ножів. А вдалося йому виміняти у поліщуків мішечок отієї чарівної камінь-смоли, що за неї князь Буз нічого не пожалує.

Хоч і в далекій дорозі, а не нарікає коваль. Він підночує по околицьніх селах і всюди його радісно вітають, бо коваля скрізь треба. Там підправити, там із старого зробити нове, а там просять: „Чи нема в тебе бронзових чільців, сережок, каблучок?“ Звичайно, в коваля все знайдеться!

Почувши, що й Яр до Бузової столиці прямує, до Богаїї, що Яр — далекий свояк, — мандрівний коваль пройнявся пошаною до подорожнього та й почав хвалити князя божичів на всю губу.

— Побачиш, який це магнат! Кораблів у нього, либонь, зо сто, одні прибувають, а другі відпливають у далеке плавання. Я це знаю тому, що й мій бурштин туди десь пливе. А зате які чудесні мідні та бронзові, золотом оздоблені мечі та булави привозять йому ті ко-

раблі! О, великий чоловік князь Буз, гей, далеко сягає його рука! Аж до Полісся, аж ген до моєї Волині!

— А де це вона, та твоя Волинь?

— На Бузі...

— То це ж Буг... Бог, — поправив сам себе Яр.

— А то є другий, там живуть бужани.

Справді, широко розпросторилися ці боги! Дійсно, далеко сягає Бузове берло, — не без заздрости думає Яр.

Саме в цей час повз наших подорожніх проскакала кавалькада молодих вершників. Згукнувши: „Дай, Боже!“ — як з'явилися, так і зникли, залишивши за собою куряву. Ярові вдалося вловити оком тільки малинові опанчі, розвіяні на вітрі, та розцятковану зброю на конях.

— Дай, Боже! — гукнув їм услід і мандрівний коваль.

— Що то воно таке? — запитав Яр.

— Перуни зі Скелі-хатуси. А ще прибудуть, либонь, і тури, і саврані, і сівери, і савури, даї... з усіх усюд. З'їжджаються на річне свято до Буза, до Святих Шляхів...

— Святих Шляхів?

— Бачу, ти здалека. Кожна дитина тут знає, — вибачливо відказав коваль. — То є тут таке місце. Там зливається три ріки. Колись туди сходилася вся звірина на водопій під охороною Дайни. Ніхто нікого не смів зачепити...

— Дани?

— Богині Дайни, — поправив коваль.

Це вже не вперше чує Яр про Дайну, тільки не гощу, а богиню. Казали б — д і в а — було б зрозуміло. Всяка дитина знає, що діва — володарка всіх звірів, свійських і диких. А вони видумали нове слово, „богиня“! Ще й

вкоротили її справжнє ім'я та приточили до другого. Тільки й чуєш: „Дай-Боже! Дай-Боже!”

— То що ж, і тепер там сходиться вся звірина на водопій? — допитується Яр.

— Тепер там святиня Юрая. Там є сліди від його ніг, от-такі! — розвів коваль руки, щоб показати, які саме. — Ото був велетень! Ці сліди він лишив тоді, як ще ходив по землі. Може чув? Юрай, той, що одруживсь із змією...

— Та чув, чув, — нічого не лишалося Ярові відповісти.

„Добра нагода, — про себе подумав Яр. — Найкращий час — принести подарунок із Свара-гори та розказати всім гостям князя про літопис, що залишили наші прадіди. Знав Звіздар, коли мене вислати! Наказував: „Поки я ще живий, то хочу знати, що надійний господар візьме під свою охорону нашу велику святиню. Там же й про його прадідів записано.”

Двоповерховий палац князя Буза був вибудований із плит, що тут же й виступали з ґрунту масивними брилами. Може краще було б сказати, що ці брили поставили сторч, утворили зали, світлиці, коридори й допоміжні приміщення. Балькони й тераси оперізували цю дивовижну озію. А що палац стоїть на взгір'ї, то звідси далеко видно. По один бік бачить Яр село, звичайні хатки, попритулювані до скелі, а по другий — величні кургани, вирізьблені на тлі крайнеба. Скільки ж то їх? Дуже багато. Яр налічив щось із сорок. А посередині — найбільший, удвічі вищий.

Коли ж звернути очі ближче й поцікавитися, що

діється біля самого палацу, то можна побачити таку картину: на просторому майдані горить вічний вогонь посеред кола камінних бичачих голів. Це коло, символ сонця, складає наче почет для найбільшої голови, що ото перед нею, власне, горить вогонь. Вражіння таке, що з неї вибухає полум'я, з голови. На всіх чотирьох краях полум'я стоять попарно малі глиняні бички з крутими рогами. Таких бичків Яр бачив ще в палаці Аспурга, тільки ті були золоті й срібні...

І скрізь ці роги, ці бичачі голови! Зайдеш у хату — на покутті висять роги або й ціла коров'яча голова. Візьмеш у руки ложку, — а тримаєш вироблену голову бичка. На посуді всюди поналіплювано роги. Вони й у могилу кладуть небіжчикам камінні та справжні голови биків із рогами, — так хваляться. Оце саме свята, то після учт і обрядових церемоній всі вони їдять як не буженину, то бігос, божу їжу.

Ось і тепер: з палацової тераси Ярові видно, як збираються на майдані... Вже ж певно на учту, бо всі в личинах із рогами, у рогатих шапках... Аж сюди чути:

— Дай-Боже!

— Дай-Боже!

Яр чує з усіх боків біля себе цей виголос і все здається йому, що це вони Дайну закликають разом із Богом, лишень скоротили для зручності її ім'я. Бо Дайна в їх уяві це ж саме та, що все дає. Але ні, вони ще якось інакше перекрутили. Дай у їхніх устах це вимога наділити тим, чого просять, а от Б о ж е...

Не забувай, що ти в країні богів, — сам себе спиняє Яр. І прислухається та приглядається геть до всього... Цікаво йому, чи й сам князь Буз у рогах ходить? Це ж якийсь, у далекому поколінні, нащадок того Буза, що йому дісталось Сварогове берло.

Три дні чекає Яр, що його покличе князь. А от не кличе, все не має часу. У залях та світлицях бенкет не вщухає. Одні гості, розгукані та веселі, від'їжджають, а другі, бундючні та пихаті, прибувають. Та все панкус, із далеких і близьких хатус.

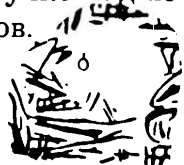
І ось аж тоді, як у бенкетових світлицях найбільше розгорівся п'яний гамір, як шляхта понаїдалася й понапивалася, а на столах калюжами стояли порозливані мед і брага, як усі намагалися одне одного переговорити й перекричати, — аж тоді покликав вельможний Буз посланця із степової Сварожщини... навіть не задумався, що це ж прибув непота. Яр чемно вклонився, увійшовши, а Буз гикнув і через губу кинув:

— Показуй, що там той стариґан мені прислав!

Наказ не викликав надто великої заохоти. Проте, Яр ані скривився. Серед п'яного гамору, галасу й вигуків почав він докладно описувати, яка цінність припадає пилом і пропадає в Свара-горі. Треба б не занехаювати традицію літописання, — казав він, — що започаткували наші прадіди. І ще живе там рахман Звіздар, який і пересилає князеві ось цей календар.

Але Ярові слова потонули в п'яному гаморі. Його ніхто не слухає. Князь Буз узяв у руки камінну чашу, покрутив її... Не бурштин? Не мармур? Не криштал? — та й гепнув її на стіл, аж вона покотилась на підлогу.

„Годі! Більш ані хвилини не можу бути в цьому місці!“ — прошило Ярові мозок. Він рвучко підніс із підлоги доргоцінну чашу і мовчки вийшов.

Яр не знає, куди він іде. Щойно пережита сцена так ударила його, що в ньому все клекотіло від обурення.

Очутився тоді, як уже був близько . . .

Це ж він серед тих курганів, що спостерігав здалека з тераси Бузового палацу. Серед богів! І стоїть він саме перед образом богині Дайни.

Висока могила оточена колом сторч поставлених камінних плит, як би символом сонця. І ось одна плита стоїть лицем до Яра, а з неї хтось усміхається до нього. Оця величезна дебела фігура, вирізьблена на плиті, у широкій свиті, щільно підперезана в талії. З рогами над чолом. Біля неї пасуться коні та олені. Це ж вона, володарка всіх звірів, свійських і диких. І всього цього благодатного краю! Дайна.

Ярові трюхи від серця відлягло.

„Що робити з камінною чашею? Не нести ж її назад до Свара-гори, — роздумує Яр. — Може закопати біля ніг Дайни? Тут ніхто не посміє її зневажити”.

Яр почав був уже розгрібати землю біля ніг Дайни, як почув позад себе голос:

— Дай-Боже! Я за тобою назирці йду аж від самого палацу. Бери свою чашу та ходімо зо мною!

Перед Яром стоїть високий костистий чоловік середнього віку у довгій кереї, запнятій на рамені кістяною молоточком-шпилькою. На голові має таку саму рогату шапку, як і всі тут. Але що то за бляха висить на грудях? Велика, із карбованим зображенням рогатого оленя, такого самого, як і той, що стоїть біля Дайни.

— Із князем у такий час нема що говорити, — упевнено мовить незнайомий. — А от поговорив би ти з волхвами. Наша печера тут недалечко . . .

Так опинився Яр там, де й не сподівався, хоч може з волхвами й треба було йому найперше зустрітися. До речі, розпитає в них, як це Дайна стала частиною імени Дай-Бог.

Волхв Буцєрога, що зачєпив Яра та привів до осідку волхвів у печері, був не один. Ця печєра бїльше подобала на звичайне житло, тїльки висїчене у скелї: зї схїдцями, що вели вниз, з ходами та переходами, що з'єднували окремі келїї. Волхви (їх було спочатку два, а потїм поприходило й бїльше) з цїкавістю розглядають чашу, уважно слухають, а Яр сумлїнно переказує почутє від Звїздаря, — що на нїй вирїзьблено.

Хоч яка нїби нескладна тут рїзьба, — каже Яр, — а в нїй закладєно глибокий змїст. Кожна рисочка має своє значєння, пїдпорядкована Ритї, справедливо-невблаганнїй дїві. Ритї пїдвладнї люди і дєви, і навїть — зорї-сузїр'я на небї. Рита виходить із безконєчної Дайни, Рита — її порядок.

Волхви, слухаючи, ствердливо кивають головами. Зрозумїло. Ясно.

— Оцє — три простори Всєсвїту. Цей угорї поясок — вище небо. А цє нижче — небо, що ми бачимо. Тут — простїр мїж небом і землею, де живємо ми.

І цє вїдомо. Не викликає ні запитів, ні спростовання.

— А оцї дванадцять кутів, що оперїзують чашу, цє дванадцять дєвів, синїв Безконєчної, її конєчнї вияви. Кожен із них пїклуєтьсє одним окремих сузїр'ям, що проходить над нашим крайнебом.

— Цє — зодїяк! — додав найстаршїй волхв, той із предовгою сивою бородою. Щє б пак! Йому б то не знати цього, як вїн щоночї спостерїгає на небї Божий Шлях?

— І цє також дванадцять мїсяцїв у роцї, — вєдє далї свою розповїдь Яр, точ-у-точ як казав Звїздар. — А як полїчити всї рисочки, що є на цїй чашї, то їх стїльки, скїльки є днїв у роцї.

— Ге-ей, та цє з бїса мудрий калєндар! — захоп-

лено вигукнув той волхв, що привів сюди Яра, Буцорога.

— І серед цих дванадцятьох девів, що опікуються кожним місяцем зокрема, найголовніший оцей. Він, бачите, показаний не кутом, а рогами. Він — Сварог! — каже Яр. Усе так, як йому пояснив Звіздар.

— Хто, хто? — перепитує найстарший волхв, той із предовгою бородою.

— Та Сварог же ж, найбільший дев. Бик, народжений від Сонця, сам Сонце!

— Сва-ро-ог? Це той . . . коваль на небі? — лагідно вдруге перепитує довгобородий волхв. — Ніхто не перечить, є такий . . . Але найвищий, найголовніший це Бог. Дай-Бог!

— Як же ж? — нерішучо хоче щось сказати Яр, але йому не дають говорити аж три обурені вигуки:

— То як по-твоєму, хто похований у цих могилах? Хто спочиває під цими величними курганами? Не знаєш? Боги!

Де поділися приязнь, зацікавлення, лагідність? Що це за люди стоять навколо Яра — настовбурчені, найжачені, розлючені?! А Яр, як на те, згадав про того парубка Бога, що разом із ним вирвався був у похід до дан, що десь повіявся безвісти . . . Невже ж це він, — той брат Бог, звичайнісінький собі парубійко з ходовим іменем, яким назвала його мати, — та став Богом-Девом? То як же це він опинився тоді серед племені божичів?

— Та то ви щось сплутали! — мало не засміявся Яр, ну, й почав їм щиро вияснювати та розплутувати явне непорозуміння. — Ваш предок Бог і мій предок Сварог були, либонь, у маривному часі брати . . . Але я також мав брата Бога і може він лежить у одній якійсь могилі он там на взгір'ї . . .

О, Дайно Безконечна! Яка буря знялася через ці

невинні Ярові слова!

— Годі!

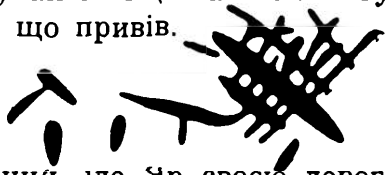
— Блюзнірство!

— Женить його в шию!

— Пройдисвіт!

І не зоглядівся Яр, як його з печери виштовхали, а за ним викинули й міха з камінною чашею-календарем.

— Бог — Сонце! Зарубай собі це на носі! — гукнув йому вслід Буцєрога, той, що привів.

Так непоштиво вигнаний, іде Яр своєю дорогою й роздумує. Чомусь не має він ні гніву, ані жалю до цих роз'ярілих волхвів. Чого вони так враз — ні сіло, ні впадо — з'єрепенилися? Чи ж він винен? Ось скільки Яр тут обертається, скільки прислухається до розмов місцевих людей, то нема в них ріжниць між словами дев і бо г. Одні кажуть див дерево, а другі — бузь дерево. І ніхто не гнівається, всі розуміють, що це те саме. Так само і Яр нічого принизливого не сказав для Бога, згадавши, що дев Сварог має в собі початок усього, що він — дихання всіх істот? Чи ж він огудив Дев-Бога (о, вони кажуть „Дай-Бог"! Нехай по-їхньому — Дай-Бога), сповівши, що був на світі такий хлопець Бог, який доводиться йому братом?

Яр роздумує. Чи вернутися йому до Дайни і таки закопати біля її ніг чашу-календар, як офіру від Звіздаря? Але ні. Понесе її до Свара-гори. Як помре Звіздар, покладе йому в могилу в головах.

Ці міркування розбив йому знакомитий голос:

— Дай-Боже! О, це знов ти? Сідай!

Озирнувся Яр. Той самий волинський коваль-мінйя-

ло. Вже справився в Богайї.

— То як тобі повелось у князя Буза? — запитує.

— Ніяк! — відрубав одним словом Яр, правдиво.

— Бачу, що несеш щось важке, — згорає з цікавості коваль. — Яких же гостинців надавав тобі князь?

Мандрівний коваль і міняйло з далекого волинського краю справився у Богайї незгірше. Наміняв він у князя за бурштин та мармур усяких заморських див: пахучої олії у дзбанках, сувоїв тонкої тканини в райдужних кольорах, бронзових зливків і штудерно вироблених списів, мечів, ножів, прикрас... Ого-го, чого тільки не наміняв! Ще й на додаток везе міх соли. З порожніми руками князь Буз не відпустить! Щоб мандрівний міняйло мав охоту ще колись прибути з дорогоцінним бурштином!

— Князеві не було часу зо мною поговорити, — простодушно відказав Яр.

— Ов!.. — витяглося в коваля лице.

І та половина респекту, що жевріла в коваля до княжого свояка, випарилася. Е, то це якийсь голодранець! Не варто з ним церемонитись!

— Та то й правда! Шалаються тут усякі... — підтиснув уста коваль. — Князь не може всіх, кому збрєде, до себе допустити. Він має на своїй голові багато всякого діла. Він же наше Сонце! Як ото сонце трудиться, так і він. Сонце ото йде цілий день по небі в золотих ризах, аж втомиться, поки дійде до краю. Спасибіг, там уже стоять двоє коней, перевозять його на другий бік. А на тім боці вже дожидає його мати Дайна. Вмиває, дає вечеряти, пере ризи, щоб були на другий день готові, а сонце тим часом спочиває... А на світанку сонце вбирає сяючі ризи й виходить знову на небо, блискуче та свіже... Так і наш князь...

Коваль згадав про цей щоденний труд сонця не спроста. Навмисне, щоб показати, яка то прірва існує між пішим гольтіпакою-перехожим і сонцем-князем.

А Яр розреготався.

— Які ж ти нісенітници плетеш! — щиро вигукнув він. — То не сонце ходить по небі, а навпаки, — земля, я й ти літаємо навколо сонця.

Коваль видивився на Яра з неймовірним презирством і сплюнув:

— Ти-и-и! Паскудо! Дурило! Геть з воза! Ось зараз Дай-Бог тебе спалить! Ага-а-а, ось він і тут, вже проходить усі простори в золотому сяйві! Так тобі й треба! Шолудивий пес!

Але сталося навпаки. Сонце справді спустилося низько-низько і осліпило... коваля з Волині. А як прочумався коваль, то вже не побачив ніде „шолудивого пса”.

— І що я справді дав людям! За що вони мають мене шанувати? — питає Яр Твастра, коли вони опинилися вже на такій висоті, що Земля зробилася маленькою цяточкою.

Перше відчуття великої образи трохи пересілося і Яр уже міг тверезо міркувати.

— Ось князь Буз: він має чим похвалитися. Кажуть, у його посіданні є вже кілька копалень міді. Він знає, як звільняти мідь від руди, як перетоплювати її з іншими металами. Він має на морі цілу фльотилію, він посилав кораблі у далекі краї з добрами, — бурштином, вовною, шкірою, хутрами, — а з далеких країв прибувають інші добра. Він об'єднав навколо себе оці незчисленні роз-

різнені племена. Всі в віках пам'ятатимуть Буза. А я? Хто знатиме про мене і кому мої поневіряння, мої страждання були чи є потрібні?

Твастро не перешкоджає Ярові виливати свої жалі, а все ж додав:

— Кому? Найперше тобі.

— Нащо я живу, такий невдаха? За що не візьмуся — обертається проти мене. Непотрібний я тут! А якби не вродився, то що змінилось би в світі? Нічого! І я нічого світові не дав, і світ обертається до мене спиною. Вічний невдалюга! Навіть ось: хотів хоч трохи прислужитися, приніс їм календар, — а вони мене висміяли, прогнали ще й назвали шолудивим псом!

Чогось найбільше допекло його оце останнє. Шолудивим псом назвали. А тому:

— Непотрібне все моє! Безглуздя! Я не знаю, нащо бабуня Дана затримала мене при житті. Безглуздя! Було б краще, якби мене немовлям удушили й поклали в могилу разом із моєю матусею. Було б краще! Не було б оцих страждань!

Далі Яр нарікає, вже на Твастра. І Твастро непотрібно рятував його від загибелі кілька разів.

— Якби не ти, — давно вже не було б мене. А я є. Нащо? Нащо оці всі приниження й ганьба, всі зусилля й прагнення, як нічого з мене не вийшло.

Тут Твастро пригадав Ярові, що той завжди казав: „Моє прагнення — самовдосконалення, обшліфування моїх здібностей. Хочу різьбити в собі все краще...”

— Чого ж це ти? . . . Вже й розкис. Дзюгнув міняйло, попав пальцем у небо, — а ти вже й зневірився.

— А куди воно веде, хоч би й самовдосконалення? — запитав розпачливо Яр. — Однаково — в нікуди! Непотрібні нікому оці всі мої тарапати разом із самовдо-

сконаленням.

Так, ідея Зоротустри колись полонила його, але життя показало, що поліпшення лишень своєї особистості не в'яжеться із загальним ритмом, чи як каже Звіздар, Ритою. Закрався дисонанс.

— Ні, самовдосконалення потрібне! — палко заперечив Твастро. — Навіть як воно ніби марне для світу, що в ньому ти живеш. Ти ріс? Став духово вищий, тонший, складніший? Дорога самовдосконалення безконечна, їй межі нема. Нічого марно не пропадає. Всі зусилля, всякий іспит-біль-страждання вкладають свою децицію в скарбницю твого вдосконалення. Не невдаха ти, ні! Якби не було іспитів, ти не міг би рости. Це — школа.

— Але я нічого не досяг... — охолов трохи Яр. — За що не візьмуся — глуха стіна. Це нестерпно!

— Твоє тут на Землі життя — мить!

Щоб стишити Ярові жалі, Твастро зважився показати йому декілька кадрів з минулого Землі. Міста, що лежать на дні океанів. Міста, що тепер на вершині гір, самий мертвий камінь. Міста, що над ними віють вітри пустелі, що засипані пісками. Ще хотів показати міста майбутнього, через п'ять тисяч років, — але не зважився.

— Це я тільки дещо тобі відкрив, а ще багато-багато є, без кінця-краю, — захопливого, безмежно цікавого, величного. І щоб його збагнути, ото й треба бути досконалішим, тоншим, складнішим. Не одними лишень дамами, сварожичами та божичами обходиться Всесвіт.

Яр занімів.

— Уяви собі, мій друже, своє існування як килим, — пробує підійти Твастро ще й з іншого боку. — Один кусничок твого килима — оце й твоє існуваннячко, як ти його пережив і пам'ятаєш. Але ж це не весь ще візерунок. Твоє землянське — лиш малий шматочок, а стежка твого

килима губиться десь у безмежній далечині.

— А що мені з того? — бунтівливо вигукнув Яр.
— Оцього теперішнього мого „я” вже не буде. У другому кусникові килима то вже не я... Буду не я!

— Будеш ти! Підготовлений до дальшого вдосконалення. Не марно ти себе шліфуєш, ні! Ось дивись, на тій зірці живуть також істоти. Вони пережили досвід і дан, і сварожичів — мільйони віків тому. І вони стали ще мудріші, ніж ті, що ти бачив на космічній базі. Будеш, бо ти — одробина Всесвіту!

„Одробина Всесвіту”! А де моя власна воля? — подумав Яр.

— І тут... — Твастро витримав довгу павзу. — І тут зустрічається власна воля до росту — з Ритою, загальним законом гармонії Всесвіту. Ти кажеш — все це непотрібно? Як тобі непотрібно, то світові потрібно, от що!.. Якби тільки про себе, моє маленьке „я” дбати, про своє лиш власне хотіння, що веде в закутень самозакоханя, то справді... шкода зусиль. Але... твоє особисте прагнення — частка всесвітньої гармонії, — от чого ти не знаєш. Одна тоненька нотка в мелодії, — а от без неї мелодія бідніша! Невже для цього не варто досконалити себе?

Яр вражений картиною, що відкриється за Твастровими словами. Вони промовляють до самої глибини його істоти, так само, як і колись слова Зоротустри. А він же так часто питав себе в хвилини зневіри: чи не безглуздя — оце моє існування? Виходить — не безглуздя! І він, — такий, як оце він є, — нащось потрібний, нащось існує.

Йому, проте, здалося, наче завіса на мить роздерлась і знову зіллалася. Яр відчув себе в цю хвилину ще самотнішим, ніж досі.

— Але ж я не маю тут місця! Я чужий тут! Все сам і сам! Їм мене й усього мого не треба! Нема з ким про моє найдорожче заговорити! Звідусюди проганяють! Як же жити без рідного голосу, у безповітряному просторі? Це ж пустеля! Це тяжка кара — не мати до кого слова сказати, не почути відгомону на дорозі тобі! То чого мені тут валандатися? Візьми мене з собою! Я не можу так жити!

— Е, ні, голубчику! — всміхнувся Твастро. — Ще мусиш виконати заповіт твоєї бабуні, прочитати мусиш, що записано в Свара-горі. І ще запиши в камінному літописі про себе та й про опікуна твого, — дозволив собі пожартувати Твастро, хоч йому також сумно й жаль дуже розставатися з Яром. — А те, що не бачиш зрозуміння й привіту від твоїх сучасників, лише образи й кпини, то воно . . . піна. Бурульбашки, що зникнуть без сліду. Тим найменше журися. Мета, що бачиш перед очима, більша за всі оці дрібні дряпини, більша за болістраждання.

— Ці записи нікому непотрібні! — з відчаєм, просякнутий отрутою недавно пережитої ганьби, заперечив Яр.

— Ці різьби — дорогоцінність! — У голосі Твастра — твердість гірського кришталю. — Прийде час — нащадки будуть їх читати, перечитувати, вивчати. Для них мусиш ти своє зробити. Це ж у цьому й гармонія особистого вдосконалення із законами Рити!

А що Яр дивиться наче з благанням, то Твастро додав:

— Ні, ні! Ще маєш тут завдання, що одночасно й нагорода тобі.

Нагорода? Що хоче сказати Твастро? Може це вона, та нагорода, оці Твастрові слова?

— А сам собі признайся . . . Чи почуваєш ти, що під-

ріс... хоч на цяточку? Це вже багато.

Наприкінці Твастро пообіцяв:

— Я буду завжди з тобою, хоч ти й не бачитимеш мене так, як оце в цю хвилину... Якщо буде тобі скрут, згадай про мене і знай: я біля тебе!

І ще довго брешуть Ярові в ушах слова: „Підріс ти на цяточку? Це вже багато!”

До півночі сидять пастухи біля вогнища. Кожен своє щось ізгадує.

— ...могутній Дай-Бог створив биколоудину, що сяє як сонце... — закінчує своє повісткування той пастух, що сидить до багаття найближче.

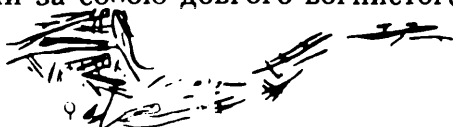
— Ет, варнякає таке, що й купи не тримається! — обурився другий пастух, не менший знавець небесної генеалогії. — Сонце-бика вродила хмара-корова. Ото вона, хмара-корова, і вродила золоте теля, сяйне, як сонце, а коли воно виросло, то стало биком із людською головою, Дай-Богом.

— А що ж тут дивуватися? Тим то він і Дай-Бог, що за ніч із малого теляти став Сонцем, — докинув третій.

— Єй-Бог-Прись-Єй-Бог, я сам бачив, як Дай-Бог зробився комариком, сів на тонесенького променя і на ньому прилетів до Богайї, а тут назад перетворився на Дай-Бога, — присягається четвертий.

— Та то не Дай-Бог, а Юрай, — заперечив п'ятий мудрагель. — Він, прилетівши на промені, вмить обернувся на вродливого юнака й на білому коні літає по небі. Це ж він проколов дванадцятиголового дракона, усі голови враз...

І диво! Як ізгадали про дракона, з'явився й сам дракон. На темносиньому небі показався жовтогарячий змій, пускаючи за собою довгого вогнистого хвоста.

У степу серед трав вище голови пирхають коні, ремигає рогатизна. Віддалік видно силуету високої могили, висипаної на руїнах колишнього 'круглого села дан, що з нього колись викрали сварожичі бабуню Дану шістнадцятилітньою дівчиною. Десь тут, у другому кургані похований її правнук, Яргаталай, прозваний нащадками Яргатаєм. А ось її внук: оцей мандрівний дідок із ціпком через плече й вузликом на ньому. Підходить до ватри й питає дозволу погрітися. Він слухає численні повістування про переможця Юрая, про Яргатая — і всміхається про себе. В ушах ще звучать слова:

„Щоб рости — нема краю!”

А чи я хоч на макове зерно підріс? — питає сам себе. За цим питанням стоїть **ВЕЛИКА РАДІСТЬ**. Бо він знає, що є такі ж, як і він, що він — належить до великої родини Всесвіту. Не сам!

Знає він, що хоч який ще сирий-невторопний, а йде стежкою вдосконалення і кожен крок-зусилля на цій стежці це й наближення до чогось сяйного, великого, отого, що так він гостро потребує. І в цьому — радість.

І з цієї радості випливає потужною хвилею таке саме, як відчував у дитинстві: жадоба скрізь одночасно бути, все на світі знати, все пережити... Тільки тепер воно окреслено завданням Твастра: запише він камінним літописом і про бабуню Дану, і про Зоротустру, і про Твастра, і про свої пригоди... Хоч нікому тут не треба. Для себе. Їм непотрібно — мені потрібно! Хоч я лише

дрібка Всесвіту, але дрібка з власною волею. Так мовив Зоротустра: кожна істота невіддільна від Всесвіту, а водночас — має свою власну волю. Вона (і ніхто інший) вибирає, на що цю власну волю вибору вживе.

— Моя вибрана й виконана воля — це й буде та нагорода, що натякав Твастро, — вголос подумав Яр.

В темряві пирхають коні й у небі стоїть слід від вогнистого хвоста небесного змія. Місяця вже нема, а зорі поспускалися так низько, що їх можна хапати руками.

Нью-Йорк, 1981

ПОЯСНЕННЯ
деяких слів

ТАЙНОПИС

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

ПОЯСНЕННЯ

деяких слів (може декому незрозумілих), що трапляються в цій повісті (за абеткою):

Брахмани — жрецька каста в Індії. Про старовинність цього слова свідчить українське слово **рахмани** („святі люди”) в повір'ях та переказах, як вияв народньої пам'яті про часи неподіленої ще на діалекти мови.

Гачур — жеребець, кінь. (Див. словник Грінченка).

Гоща — те ж, що й **господиня**, володарка. Охоронниця хатнього вогнища. У грецькій мітології їй відповідає богиня Гістія. В літописі зберігається ім'я владичиці — **Пирогоща**, а на Подолі в Києві був її храм.

Друїди — жерці стародавньої Ірляндії.

Енеоліт — мідний вік, переходовий між новим кам'яним віком (неолітом) та віком бронзи. Епоха, коли жили й розвивалися суспільства, що про них мова в повісті.

Кроманьйонці — викопні люди давнього кам'яного віку. Високі, широкоплечі, з прямою походою, високим чолом... Фізичною будовою вони нічим не від-

різняються від сучасної людини. Назва походить від першої знахідки в печері Кро-Маньйон, Франція.

Лелеги і пеласги — стародавнє догрецьке населення на півдні балканського півострова.

Нав'є — те саме, що й рід. Існує у всіх індоєвропейських мовах, лишень різно вимовлено: на пат, непота, неф'ю, наф, нап, напеї, нефтс, непотизм тощо. В українській мові слово нав'є віддзеркалює світовідчуження наших предків, що мислили своє існування, як єдність мертвих, живих і ненароджених. Це підтверджується словами: небіжчик (покійник), небіж (племінник), невістка (прийнята до роду, мати майбутніх дітей) тощо.

Ори — мітичні істоти, не раз згадувані в грецькій мітслогії. Німфи з різноманітними функціями, також і покрови сільсько-господарської праці. У повісті — загальна назва для старших жінок села.

Панкус — це слово відоме з геттських табличок другого тисячоліття до нашої ери. Означало — загальні збори вільних воїнів і рада мужів, де вирішувалися питання державної ваги. До панкусу не належала місцева (підкорена) людність. У повісті слово „панкус” також ужито для означення зверхників-верхівців, що відмежовують себе від місцевого населення.

Прія — ім'я універсальної богині. Є вона і в скандинавській мітслогії — Фрея. Є і в чеській. У німецькій мові відклалося це ім'я, як фрау (пані). Цій богині присвячено п'ятницю (фрайдей, англ.). У грецькій мітслогії це та сама знаменита Афродита. В українській мові є багатий урожай слів, що походять від імені цієї богині. (Ширше про це див. у книжці МИНУЛЕ ПЛИВЕ В ПРИИДЕШНЄ, ст. 251-263) У сучасній українській мітслогії Прія-Фрея-Афродита фігурує, як Парас-

кева-П'ятниця. У повісті — дівоче ім'я.

Рита. — У індуській мітології (Ріґведа) — ім'я богині, що управляє кругообігом небесних світил у Всесвіті. Оскільки індуський епос — витвір нащадків носіїв культури III-II-го тисячоліття до нашої ери, то зрозуміло, що Рита сягає корінням тих часів. У нашій мові є подостатком цієї „рити-порядку”. От хоч би слова: рація, ретельно, рихтувати ритм, рима, рати, рахуба, рахунок тощо.

Снем — зібрання, з'їзд. Польське — сойм. Церковно-слов'янське — сонм. Ще київські князі збиралися для вирішування спірних справ на снем. У повісті це слово вжито, щоб відтінити старожитність.

Стела — камінна фігура або плита з вирізьбленими на ній ознаками чоловічої постаті та атрибутами влади: булавою, скиптром, поясом, нагайкою тощо. Таких стел виявлено вже багато у степах Північної Чорноморщини. Дослідники стверджують приналежність їх до енеоліту та ранньої бронзи.

Хабар. — Виявляється, що таке саме слово є і в геттській мові (Див. В. В. Иванов. Хеттский язык. Ст. 210: гаппар (happar) — „ціна, оплата”). Ще один додаток до словника нерозгалуженої мови наших предків.

Хатуса — укріплена оселя, замок. Таких укріплених осель з часів третього-другого тисячоліття до нашої ери виявлено у степах України вже не одну. Найзнаменитіша (в оцінці археологів) — „Михайлівське поселення” на низу Дніпра, із потрійними кам'яними стінами. Цим важливим відкриттям підтверджується, що п'ять тисяч років тому лівобережна Україна була не такий собі дикий степ із ордами безликих кочовиків, а вже існували укріплені оселі, предтечі градів, твердинь і замків. От це поселення, з трьома кам'яними стінами, й узя-

то за основу плетива повісти НЕБЕСНИЙ ЗМІЙ. Слово х а т у с а взято з геттської мови (там — укріплена твердиня зветься Хатусас) на тій підставі, що це слово в різних відмінах із тим самим значенням розсіяне по всій Європі, себто на всьому обширі розгалуження скотарів-стародавньоамників, у розумінні „замок” „твердиня”. (Кастель, кестл, шато, каса, і нарешті давня столиця Дакії, Сарміцегетуза.)

Шарру. — Геттські володарі в дипломатичних листах любили називати себе шарру (себто „цар”), на зразок асиро-вавилонських монархів.

ТАЙНОПИС

Потреба додати ще ці сторінки виникла в мене вже після остаточного опрацювання тексту цієї повісти, а саме: коли взялася я оздоблювати її петрогліфами Кам'яної Могили (зменшеними проти натуральної величини в 20-30 разів). Пильно вдивляючись у ці зображення, намагаючись вхопити тропи, втямила я, що це — т а й н о п и с. У описах дослідників цього музею стародавнього мистецтва ніде нічого про це не говориться. Тому я дозволяю собі інтерпретувати зміст цих різьб по-своєму, так, як я бачу, і запрошую читачів до цієї приємної гри уяви... а може й влучного відгадування задумів старожитніх майстрів.

Розглядаючи ці зображення, треба пам'ятати таке: це ж вони різьблені на стелях грот. Тогочасні люди ба-

чили їх у півтемряві, а крім того — з різних позицій. Дивишся на цей рисунок просто — одне бачиш. А повернеш убік чи „догори ногами” — це вже зовсім інше зображення. (От хоч би й на сторінці 47-ій). В дійсності так і було. Глядач бачив їх, переходячи з одної точки внизу на землі до другої. Стародавні майстри на цьому й будували свої композиції. Подавали нюанси сюжету натяками, найхарактернішими рисами, а вже глядач домальовував своєю уявою — і виходила та картина, що хотів майстер. Цим мерехтінням, легкозмінністю образів створювалася ілюзія, що все воно живе, дихає, ворухнеться, не мертвий камінь.

Так само треба дивитися й на ілюстрації, що оздоблюють цю псвисть. З огляду на тісноту в книжці не весь корпус, що подає монографія М. Рудинського, вміщений і не в повному комплексі кричущо інтересні сюжети читач тут знайде. Проте ж, головна властивість *різьб* — багатозначність — не порушена (і тут підходимо до одної з найзнаменніших рис цих зображень). Багатозначність дозволяє вибирати, що тобі треба, і не бачити в даний момент цілоти, яка й так може означати те, що тобі й не снилося. Себто — заховане, таємницю.

Ось погляньмо, як ця багатозначність виглядає.

Перше вражіння від цих різьб: це — хаотичне, примхливе поєднання рис, рисочок, трикутників тощо ... Нічого не вловиш реального, зрозумілого, чи хоч би щоб нагадувало зрозуміле. От, хібащо, цікаве оце примхливе поєднання рис і рисочок.

Але пригляньмося, отак у півтемряві чи на відстані... Та це ж обличчя! А це — ціла постать. Ось тут — цап із розкішними рогами. А це — якийсь фантастичний звір. Ось — птах... А це — голова коня... Поверніть „догори ногами” — бачите щось зовсім інше. Так, справді тайнопис. Те, що показане, має кілька значень.

Мало цього. Цілість, що становить композицію і злютована окремими деталями, це зовсім не те, що самі деталі. Прикладом може служити композиція, що має назву „Сліди людських стіп” (стор. 251). Справді, там налічено понад п'ятдесят людських стіп: узутих, босих, великих, дитячих, різьблених схематично чи лише натяком. Але ці стопи — лише „будівельний матеріал”, „цеглинки” для побудови величезної кількості зображень: натуральних і казкових звірів, птиць, людей у різному віці... Зроджується вражіння, що ця композиція розказує про життєву дорогу людини, від народження до смерти. При цьому — зображення молодих людей зосереджено переважно на одному боці, а старих — на другому.

І раптом стає ясно: та це ж голова! Ось і шия.

Повернули цю голову „догори ногами” — нова несподіванка. Та це ж якась звіринка, чи не заць?! Сидить спокійно, вуха закинув назад, задні лапи підгорнув, а передні тримає вільно в повітрі, довірливо дивиться на вас.

Скільки ж це значень ми вже налічили? Чи не п'ять? Але ж напевно є ще й інші, яких ми досі так і не второпали. От тому я й називаю ці різьби тайнописом.

Візьмімо другий приклад. На сторінці 200-ій є зображення, якого археологи не зрозуміли, бо скрізь показане воно „догори ногами”. А це ж лелека! Летить,

закривши собою небо. Колосальний цей птах дивиться зверху вниз на розлогі степи, а там унизу їдуть малесенькі-малесенькі вози, а тягнуть їх круторогі, у ярмах. Який же це велетенський образ! Як влучно й тонко передав майстер великопросторність! Яка тут може бути мова про примітивізм того, хто таке намислив?

Ми задоволені, що вже включилися в лад думання майстра і розгадали, що він хотів сказати. Але нас чекає ще одне диво. Повернули зображення трохи вбік — і що бачимо? Та оці непомітні рисочки навколо лелеки — то профіль чоловіка середнього віку в брилі, прикрашеному оцим самим лелечим пір'ям і заплутаними в ньому кілечками. Перед нами ще грандіозніший образ, вже якогось космічного гіганта, що для нього й небо-лелека — лише мала прикраса на брилі!

Ці два приклади не поодинокі. В кожній композиції знаходимо п'ять-шість і більше образів, що в цілому виконують роль „цеглинок” для створення якоїсь величної картини. І всі вони таять у собі світогляд мешканців Північної Чорноморії у шостому-п'ятому тисячолітті до нас.

Ось, прикладом, на сторінці 29-ій композиція, що я назвала б „Птиця з видом діви”. Діва-птиця підперла руками обличчя і дивиться вниз на світобудову, на зірки. А крім того, знесла яєчко, золоте сонце. Здається, ви-стачальна ілюстрація міту, що дійшов до нас у вигляді казки. Але це ж ще не все. Повернули композицію трохи вбік і вже на нас вишкірилися страхітливі чудовиська-дракони, вони завзято стережуть птицю-діву. А ось і яга, вона офірує людину... А що то за ясні зірочки внизу? Наче зайчиха із зайченятами? Е-е, тут справа складніша, ніж збережена до наших днів казка про жар-птицю та її сторожів-драконів.

Кожна композиція, захвана в гротах Кам'яної Могили, неповторна, свєсєрдна, з багатим змістом та невичерпною мистецькою винахідливістю. Всі вони чекають солідної монографії. А я не втерплю і згадаю тут про ще одну композицію (сторінка 108). Там видно богиню в розкішних сяєстих шатах, у короні (скомпонованій із змії та гарби з круторогими). Поверніть навпаки — і бачите чарівника, убраного в леопардову шкуру, у машкарі, накресленій так, що кожен раз ця машкара міняється, їх наче кілька... А одна навіть зображує страшну ягу. Поверніть ще трохи — і це вже не машкари чарівника, а якась дуже складна будова, з площами, уступами, розгалуженими доріжками і з палацом угорі (ще стор. 182). Словом — „хатуса”. Тепер повертаємо ще раз, милуємось богинею. У бганках її шат помічаємо ще й обличчя бабусі та дідуся. А збоку? Збоку на вільному просторі — неначе спеціально підкреслено — лелека, рогатий олень, профіль гарної дівчини, ну, і ця змія та гарба з круторогими, що з них майстер дотепно зробив корону богині... Ще раз повертаємо цілість композиції — і ахаємо: це ж голова коняки! Що воно все це разом каже? А-а... Тайнопис...

Навіть не маючи щастя бачити власними очима в натурі всі ці утвори великого мистецтва, вражаєшся б'ючкою творчою силою цих зображень на камені, вицарованою самими рисочками. Та що ж це за нарід тут жив? Хто вони, ті, що видали з себе таких геніяльних

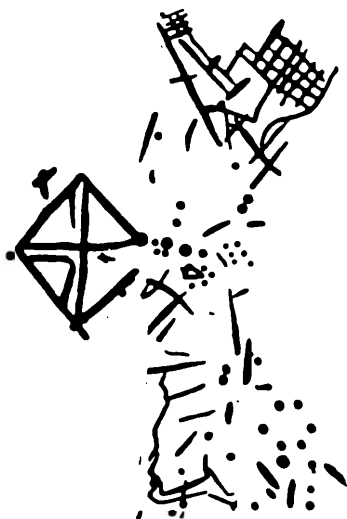
майстрів, із таким потужним мистецьким хистом, із мисленням, що не вміщається в щоденні побутові рамки, а виринається в космічну незміренність?

Дослідники вважають, що Кам'яна Могила — святилище, санктуарій людей епохи енеоліту, раннього металу (міді, бронзи). Різьби на стелях грот — діло рук і помислу жерців цього санктуарія... Вважають, що ці різьби — перші спроби письма, так звані петрогліфи. Розшифрування їх — справа майбутнього.

Але що цим творцям петрогліфів прийшла в голову спасенна думка послуговуватися, як ніби „цеглинками”, тими образами, які їх обступали в щоденному житті, то вони одночасно розказали майбутнім поколінням про найважливіші риси їхнього побуту. І тепер, через шість-п'ять тисяч років ці різьби красномовно оповідають. Ця камінна книга повістує про скотарів степу. Вони плекають рогатизну, а також і не менше розвинене конярство... Гарби, запряжені в них бики у ярмах... Коні, що везуть колісниці або й просто пасуться на дозвіллі, сидять... Верхівці... Свастика (символ вогню)... Все це можна побачити простим оком, не відгадуючи тайнопису. Так, це багаті скотарі, а почасти й хлібороби. Вони мають свої отари, табуни й стада, охороняють їх від хижих звірів. Навколо буває пишна природа: у степу кишить різноманітним птаством... Зайці, олені, лиси, вовки, вивірки, сарни, цапи... Змії... Широкі повноводні ріки, десь у далині високі гори, лісові нетрі...

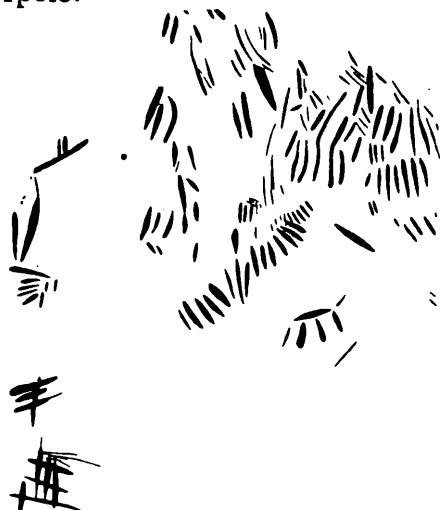
Живуть вони не тільки в шатрах (що подекуди теж показані), а й у „хатусах”. (Це можна бачити на сторінках 61, 103, 182, 199, 246.). Мають при собі камінні сокири, як свідчать численні шліфувадла, виявлені на каменях заповідника. На різьбах зображені й металеві...

Моє око побачило навіть зображення курганів (висипаних могил), що так густо посіяні навколо заповідника у степу.

Найбільше ж уваги приділяли старожитні майстри зображенню самої людини і не бракувало їм при цьому мистецької вигадки, винахідливості. Часто вистачало натяків, кількох рисочок-крапочок... ось уже й чийсь лице. Є обличчя дбайливо накреслені. Є канонічні, є реалістичні, аж ніби портретні, з індивідуальним виразом. Люди ці вродливі, шляхетні, енергійні, вольові, дженджуристі, поставні. Зображено здебільшого чоловіків, хоч є немало й жіночих образів, також дуже чепурних та ладних... Є й гротесковані зображення, — і то не диво, адже ж самі плити Кам'яної Могили постачають немало зразків для створення гротеску та чудовиськ. На голові ці люди мають різноманітні вбори: корони, високі волохаті шапки, дженджуристі капелюхи чи помійсливі завої з розвіяними на вітрі шликами. Жінки також виступають у коронах, із пишними зачісками, у штудерних завоях (стор. 255) або й у капелюхах.

Одежа — фалдиста, ряснована, довга... А ця богиня на сторінці 108 то навіть виразно має накидку поверх розкішного строю.

Напрошується питання: чи таке можливе, як розказує наша камінна книга? Ми ж звикли із словом „скотарі-кочовики” зв’язувати уяву про диких, грубих, примітивних варварів. А тут із різьб визирає якийсь вироблене суспільство, високий життєвий стандарт. І це в шостому-п’ятому тисячолітті до нас, коли доба металу на Україні починала лише розвиднятися?

І відповідь: чому ні? Якщо така пишнота була можлива в Єгипті, у Шумері, на о. Криті, то чому неможливе щось таке й над Чорним морем? Ці творці камінної книги, це ж, либонь, і є предки тих, що протягом доброго десятка століть розганялися на своїх баских конях по всіх усюдах, що пустили свої парості на схід, захід і південь. Якісь із них досягли й Балканського півострова, Егейського моря, а через яке півтисячоліття вилонили з себе блискучу Гелладу. А хіба не відчуває-

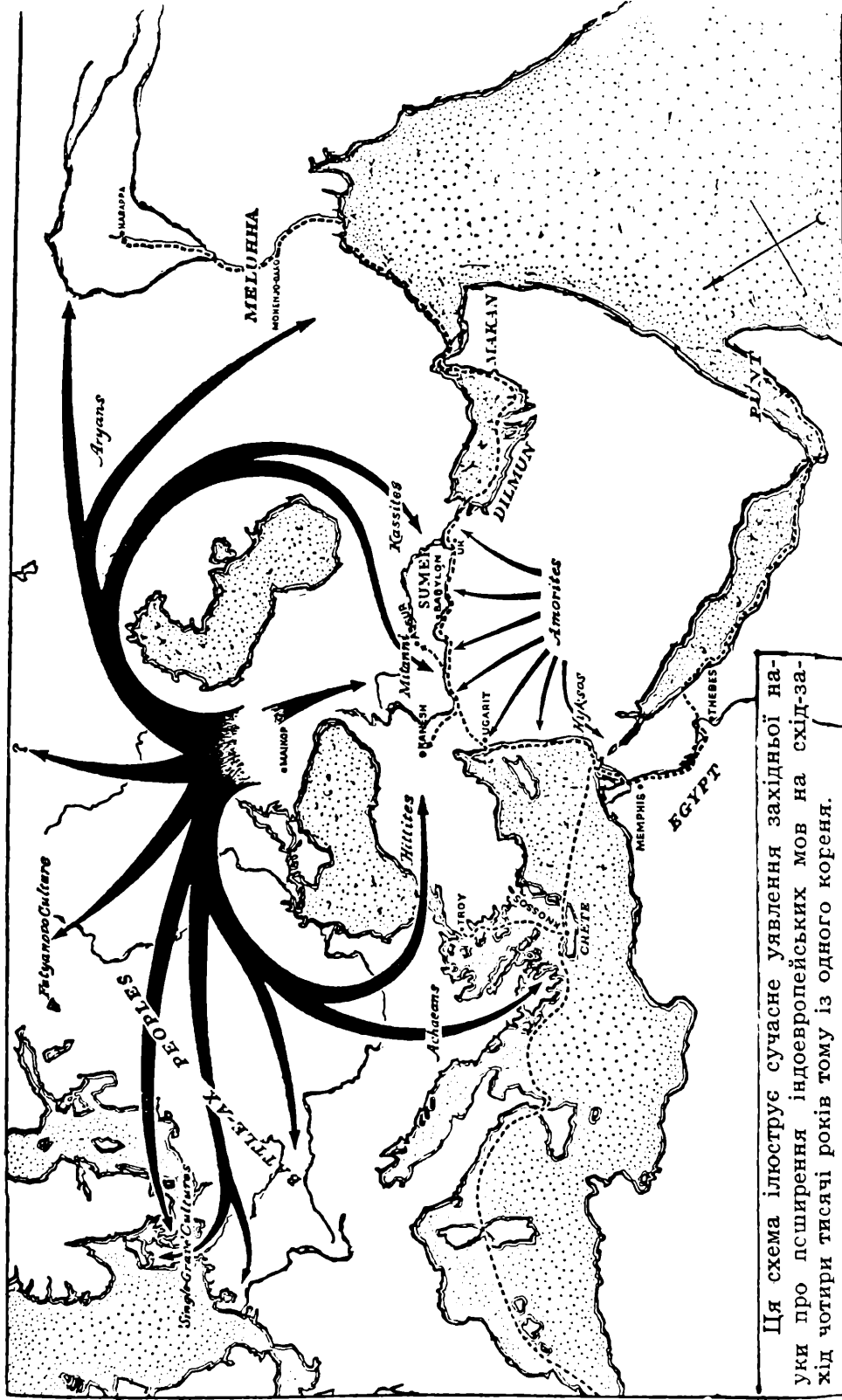
ться в ахайських зображеннях щось споріднене з тим, що створили на плитах Кам'яної Могили їхні предки, які ото й фігурують у археологічній літературі сьогодні під неоковирною назвою: „стародавньоаямники”?

Це — велика тема. Вона чекає молодих дослідників. Їм пощастило, мають у руках таке багате джерело, як унікальні різьби у гротах Кам'яної Могили.

А я, уздрівши реалістичні портрети (сторінки 193, 259), пережила гостре відчуття, що зустрілася із якимись моїми безпосередніми предками й оце знайомлюся з ними через шість тисяч років.

Авторка

Ця схема ілюструє сучасне уявлення західної науки про поширення індоєвропейських мов на схід-захід чотири тисячі років тому із одного когента.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Рисунки на обкладинці та на сторінках цієї книжки взято з монографії М. Рудинського „Кам'яна Могила” (М. Я. Рудинський. Кам'яна Могила. Ак. Наук Української РСР, Київ, 1961.).

Крім того, на сторінках:

- 9 Мапа поширення ямної культури (С. С. Березанська. Бронзовий вік на Україні. Наукова Думка, Київ, 1964, ст. 56.)
- 10 Загальний вигляд Кам'яної Могили. (Є. Савицька. На дні Сарматського моря. Київ, 1961, ст. 2.)
- 35, 64 Фрагменти трипільського посуду. с. Кінецьпіль, Миколаївщина. (Жур. „Археологія”, Наукова Думка, Київ, 1979, ч. 31, ст. 52.)
- 55 Мати-Богиня благословляє на царство. Скитська платівка із Сахнівки, Черкаська обл. (Д. С. Раевский. Очерки идеологии скифо-сарматских племен. Наука, М., 1977, ст. 99.)
- 64, 67, 69, 73, 75, 79
Уламки трипільського посуду. (Зб. „Краткие сообщения Института археологии СССР”, М., 1973, ч. 134, ст. 24.)
- 65 Трипільський глечик. с. Красноставка, Київщина. (Зб. „Краткие сообщения Института истории материальной культуры”, М., 1957, ч. 69, ст. 37.)
- 72, 77 Трипільський посуд. (Зб. „Восточная Европа в эпоху камня и бронзы”, Наука, М., 1976, ст. 96.)
- 81 Антропоморфна статуетка із степової Придніпрянщини. (Зб. „Энеолит и бронзовый век Украины”, Наукова Думка, К., 1976, ст. 58.)

- 89 Різьба у гроті Кам'яної Могили. Офірування людини й тварини. (Б. М. Михайлов. Каменная Могила. Промінь, Дніпропетровськ, 1979, ст. 15.)
- 116 Камінний наверхник — голова коня. (В. Н. Даниленко. Энеолит Украины. Наукова Думка, К., 1974, ст. 94.)
- 131 Золотий наверхник — сонце і олень у ньому. Із царської гробниці в Анатолії. 2.400 років до нашої ери. (Stuart Piggott. The Dawn of Civilization. 1961, p.165)
- 141, 148
Наскельні зображення в горах Середньої Азії. (М. К. Кадырбаев, А. Н. Марьяшев. Наскальные изображения хребта Каратау. Наука, Алма-Ата, 1977, ст. ст. 94, 146.)
- 223 Стела з Дніпропетрівщини. (Зб. „Энеолит и бронзовый век Украины”, ст. 37.)
- 251 Частина плит Кам'яної Могили. (Є. Савицька. На дні Сарматського моря. ст. 45.)
- 253 ДОДАТОК:

Ця схема ілюструє сучасне уявлення західньої науки про поширення індоевропейських мов на схід-захід чотири тисячі років тому із одного кореня. (Geoffrey Bibby. Four Thousand Years Ago. N. Y., 1961, p. 43)

З М І С Т

	Сторінка
СЛОВО ДО ЧИТАЧА	5
1. У степу, серед пахучих трав	13
2. Конференція ..	16
3. Бабуня Дана	24
4. Празник біля Свара-гори	29
5. Твастрові пляни	41
6. Дідуньо Сварог	47
7. Консультація ..	56
8. Шляхта вирушає у похід	60
9. Купала ..	62
10. Яр і Лада	65
11. Небесний змій шугнув у простори	82
12. Проводи русалок	90
13. Самітний	95
14. Що діється в хатусі?	104
15. І що думають про це саме на космічній базі?	108
16. В гостях у дядька Аспурґа	114
17. Різноіменні предки	124
18. Що сталося в горах?	128
19. Дозвілля космічних гостей	133
20. Айр'янем Веджо	138
21. Переполох на космічній базі	150
22. У чуді	157
23. Твастрові клопоти	160
24. Царський конюх	162
25. Коли, як і чому народилося слово „хутко“?	176
26. Зневіра ..	183

27. Вже не тасмниця	193
28. Місія наближається до кінця	200
29. Удома через п'ятсот років	214
30. Прощання з небесним змієм	224
ПОЯСНЕННЯ деяких слів	247
ТАЙНОПИС	251
ДОДАТОК	260
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ	261

ІНШІ КНИЖКИ ЦІЄЇ Ж АВТОРКИ:

Діти Чумацького шляху — роман у 4-ох томах

Мана — повість

Велике Цабе — повість

Багато неба — збірка нарисів

Хрещатий Яр — роман-хроніка

Епізод із життя Європи Критської — фєєрія

Вічні вогні Алберти — репортаж

Жадоба — оповідання

Серед хмарсягів — новелі й оповідання

Скарга Майбутньому — роман

Благослови, Мати! — казка-есеї

Золотий плуг — роман

Чотири сонця — новелі й оповідання

Родинний альбом — есеї

Минуле пливе в Прийдешнє — розповідь про Трипілля

Внуки столітнього запорожця — українські новелі американського походження

Handwritten text, possibly a signature or name, oriented vertically.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Кожна культурна нація прагне розвинути свою власну термінологію в науці, техніці тощо. Безперервна русифікація, що її провадить Москва в Україні вже півстоліття, робить таку працю майже неможливою на Україні під радянською владою. Але те, що не можна зробити у себе вдома, може робити закордоном українська еміграція.

Для виконання такої праці на еміграції, 1971-72 року було засновано Науково-Дослідне Товариство Української Термінології з осідком у Нью-Йорку.

Науково-Дослідне Товариство Української Термінології продовжує традицію і працю Інституту Української Наукової Мови при Українській Академії Наук у Києві, що в 30-их роках був скасований, його співробітники ув'язнені, а увесь науковий дорібок знищений або заборонений.

НДТУТ об'єднує українських професорів з усіх ділянок науки й техніки та українських вчених-мовознавців, зацікавлених розвитком і вдосконаленням української мови й термінології, з такою метою:

1. Досліджувати, вивчати й доповнювати українську наукову, технічну та іншу термінологію згідно з вимогами часу, вичищаючи її від російських впливів.
2. Складати й видавати українські мовні словники й українські термінологічні словники, англійсько-українські й українсько-англійські, вичищаючи їх від російських впливів.
3. Опрацьовувати й видавати наукові праці, що стосуються української мови, термінології або українських справ.
4. Підтримувати працю інших науковців і нав'язувати співпрацю з іншими науковцями чи установами для спільного опрацьовування проблем.
5. Утримувати бібліотеку й архів з ділянки української термінології, мовознавства та словникарства.
6. Створити постійний стипендійний фонд для студентів української мови або літератури.

НДТУТ — наймолодша українська наукова одиниця у США. Це неприбуткова інкорпорована організація, що має свій статут, має урядовий дозвіл на звільнення від податків пожертв на НДТУТ, себто кожний член або жертводавець має право відтягати свою пожертву чи членську вкладку від своїх заробітків.

НДТУТ може провадити свою науково-дослідну й видавничу діяльність тільки за фінансовою допомогою членів НДТУТ і нашого громадянства. За статутом членом НДТУТ може бути кожний українець і українка або юридична особа

(церква, організація, установа чи підприємство), якщо вони внесуть мінімальну річну членську вкладку.

В плані діяльності НДТУТ публікуємо повість Докії Гуменної „Небесний змій”, що оце читач має в руках.

ЧОМУ — Докія Гуменна?

Якщо хтось мав щастя прочитати всі твори (романи, повісті, оповідання, нариси та випадкові статті у пресі) нашої письменниці, Докії Гуменної, то він може ствердити дві рівнобіжні лінії сюжетів її творчості: перша лінія, — коли вона черпає тематику до своїх творів із щоденного сучасного життя України й української людини; друга лінія — коли вона залишає на мить сучасність і поринає в імлу далекої давнини, щоб відтворити життя-буття давніх мешканців українських земель. Одначе в творчості цієї другої лінії вона не забуває про тяжку сучасність і стан, який сьогодні панує в Україні, але майстерно і з точністю літописця переплітає життя людей в цих двох періодах і якоюсь містерійною невидимою ниткою пов'язує їх, щоб створити тяглість подій і життя, щоб дати читачеві синтезу минувшини й теперішности українського стану. Синтезуючи минуле з сучасним, письменниця хоче підтримати читача на душі, прищепити йому віру в боротьбі за визволення України і любов до нашої батьківщини.

Таким чином вона відтворює всю красу нашого давноминулого життя, зображує позитивні й негативні риси передісторичного мешканця України, його спосіб життя, його змагання й досягнення. Всі її описи природи, життя й подій доісторичного періоду базовані на докладних студіях археології, етнографії, фолкльору, мітології, фавни та й інших аспектів існування доісторичної людини в Україні.

Творчістю Докії Гуменної НДТУТ зацікавилася ще й з тих причин, що письменниця в своїх творах багато уваги приділяє становленню мови, зокрема української. Вона вишукує й аналізує лексику, що гіпотетично могла бути вживана в передісторичних часах, а закарбована в корінних поняттях та словах сучасної української мови з багатим урожаєм похідних, якими ми користуємося тепер. Отже письменниця збагачує українську мову не тільки тим, що поширює її лексику, а й тим, що відгребус найглибші коріння. А з цим приходиться і усвідомлення, яким скарбом володіє кожна українська людина, що не забула рідну мову.

Вважаємо, що цим мовним надбанням письменниці повинні зацікавитися не тільки працівники НДТУТ, але й інші мовознавці, лексикографи, письменники і в своїх студіях приділити певну увагу зібраній лексиці у творах Д. Гуменної.

Якщо говорити про загальну цілість письменницького й мовнотворчого надбання Д. Гуменної, то в своїх творах вона

так збагатила і далі збагачує стан української мови, що її твори треба було б рекомендувати в школі кожному учневі й студентові, як щоденну шкільну та позашкільну літературу при вивчанню української мови.

Перебуваючи на еміграції, кожен українець має дуже мало, а може й зовсім не має жодних можливостей розмовляти українською мовою. Це провадить до того, що він забуває українські слова, а заступає їх іншими і тим самим впроваджує в свою мову занечищення. Щоб позбутися цього негативного явища, ми повинні призвичаїти себе до постійного щоденного читання мистців українського слова. До таких мистців ми зачисляємо нашу письменницю, Докію Гуменну.

Через брак місця в цій післямові ми не можемо дати докладної характеристики всієї творчості нашої письменниці. Але на закінчення хочемо навести слова про її творчість, які появились в часописі „Наша Мета”:

ДОКІЯ ГУМЕННА, авторка великої прози за обсягом, за мистецькими досягненнями займає тепер визначне місце в літературі поза Україною і знатне місце в загальному творчому процесі української культури.

Названо її літописцем нашої доби, висвітлює бо важливі процеси життя української нації не тільки в батьківщині, але й її членів, розсіяних по світі. Одначе ця авторка щось більше, як літописець. Вона — наша свідомість національного „Я”. У грізних часах катастрофальних подій тільки це велике „Я” може врятувати нас всіх індивідуально і цілу націю. Оце пізнання свого істотного духового „Я”, божеського „Я”, може вивести нас із темної, кривавої ситуації, в якій наша нація опинилася. У своїх останньовиданих творах авторка розгортає сторінки давньоминулого, що начислює тисячі років українського національного буття, що є в нас притемнене, непізнане, а усвідомлене відродить нас духово.

Д-р Олександра Копач

(„НАША МЕТА”, 18 лютого 1981, ч. 7.)

Ці слова говорять самі за себе.

У 10-ту річницю існування Науково-Дослідного Товариства Української Термінології ми піднялися видати одну з останніх повістей Докії Гуменної п. з. „Небесний змій”, щоб висловити наше глибоке почуття симпатії і вдячності до письменниці та її творчості. Ми сподіваємося, що за нашим прикладом і нашими слідами піде наше громадянство та й придбає цю повість для себе й своїх дітей, тим самим висловивши свою пошану до творчої праці нашої плодovitої письменниці.

ВИДАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ТОВАРИСТВА
УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

СЛОВНИК СЛІВ, У ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ НЕ ВЖИВАНИХ
проф. І. Огієнка з передмовою проф. П. Ковалева, 162 ст.,
тверда оправа, ціна \$5.00, 1973 р. (вичерпаний).

КОРОТКИЙ СЛОВНИК СИНОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
за редакцією письм. В. Волкова, проф. Наталії Пазуняк,
д-ра К. Т. Церкевича, 225 ст., близько 12 тис. слів, (близь-
ко 4,500 синон. рядів), тверда оправа, ціна \$10.00, 1975 р.

ПРАВОПИСНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ за ред.
проф. Яр. Б. Рудницького і д-ра К. Т. Церкевича, 800 ст.
друку, близько 65 тис. слів, тверда оправа, ціна \$18.00,
1979 рік. (Опрацьований за „харківським” правописом).

ЯК МИ ГОВОРИМО (І ЯК ТРЕБА ГОВОРИТИ) Б. Антонен-
ка-Давидовича за ред. К. Церкевича і В. Павловського,
288 ст., тверда оправа, ціна \$12.50, 1980 рік.

ДОВІДНИК З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ за ред. К. Церкевича і
В. Павловського, 300 ст., тверда оправа, ціна \$15.00, 1982.

НЕБЕСНИЙ ЗМІЙ Докії Гуменної. Фантастична повість на
тлі праісторії. 272 ст., тверда оправа. Ціна \$12.00. 1982.

Приготовляються до друку такі праці:

АНГЛІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ СЛОВНИК
збірного авторства, за ред. К. Церкевича і колегії близь-
ко 500 ст. друку, 40 тис. термінів і фраз.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК ПРАВНИЧОЇ МОВИ
за ред. А. Ю. Кримського, 227 ст. друку, 67 тис. слів.

За Управу НДТУТ: Д-р Кость Т. Церкевич

Замовлення, запити або побажання надсилати на таку
адресу:

Research Society for Ukrainian Terminology, Inc.
c/o St. Sophia Press
166 First Ave.
New York, N.Y. 10009

